

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 2 (46), 2022

Харків 2022

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 2 (46) 2022

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Редакційна колегія:

Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); М. Г. Безпарточний, д-р екон. наук, доц.; І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; В. В. Дружиніна, д-р екон. наук, проф.; Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблюдська, д-р екон. наук, проф.; О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; Е. Гамс, Ph.D. in Economic, проф. (*Естонія*); В. Драшкович, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); Ю. Закжевський, Ph.D. in Economic (*Польща*); Н. М. Іманов, д-р екон. наук, проф. (*Азербайджан*); М. Т. Койчуєва, д-р екон. наук, проф. (*Киргизстан*); В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); П. Димова Пеева, д-р наук, проф. (*Болгарія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); М. У. Рахімбердінова, Ph.D. in Economic (*Казахстан*); Б. Сегаль, Ph.D. in Economic, проф. (*Угорщина*); Л. Стемплєвська, Ph.D. in Economic (*Польща*); А. Стратан, д-р екон. наук, проф. (*Молдова*); Сузі Сухендра, Ph.D. in Economic (*Індонезія*); У. С. Хикматов, д-р екон. наук, проф. (*Таджикістан*); Н. Цогані, Ph.D. in Economic (*Греція*).

Відповідальний за випуск: С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 9 від 25 травня 2022 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 12 від 24 червня 2022 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2022

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2022

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.
Життя продовжується, незважаючи ні на що! _____ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• *Економіка*

Белоусова Л. І., Літвінова І. М., Белоусов Я. І.
Розбудова економіки України у повоєнний час _____ 6

Doronina M., Mykhailenko D.
Territorial communities as a productive force of the region _____ 13

Наїїєва S.
Regulation issues of price fluctuations in the agricultural market _____ 19

Плєтньов М. В.
Трансформація економічного простору України у воєнний час _____ 25

• *Облік і оподаткування*

Калінеску Т. В.
Роль інноваційної дифузії щодо розвитку соціально-економічних систем _____ 31

Прозоров Д. В., Юрченко О. С.
Організаційно-методичні засади аудиту інтегрованої звітності підприємств _____ 44

• *Фінанси, банківська справа та страхування*

Ліхоносова Г. С.
Осучаснення напрямів нівелювання фінансової напруженості : загрози виникнення продовольчої кризи _____ 52

• *Менеджмент*

Бондарєва Т. І.
Організаційні аспекти створення інформаційної системи управління ризиками підприємства _____ 58

Зеленко О. О.
Мотивація та стимулювання розвитку інновативності соціально-економічних систем _____ 66

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Завершення навчального року в закладах вищої освіти _____ 79

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 81

Перелік рецензентів поточного випуску журналу _____ 83

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Calinescu Tetyana
Life proceeds, ignoring with anything! _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Belousova L., Litvinova I., Belousov Y.
Development of Ukraine's economy in the postwar period _____ 6

Doronina M., Mykhailenko D.
Territorial communities as a productive force of the region _____ 13

Hajiyeva S.
Regulation issues of price fluctuations in the agricultural market _____ 19

Plietnov M.
Transformation of the economic space of Ukraine because of the war time _____ 25

• *Accounting and taxation*

Calinescu T.
A role of innovative diffusion in development of the socio-economic systems _____ 31

Prozorov D., Yurchenko O.
Organizational and methodological principles of the audit of integrated reporting of enterprises _____ 44

• *Finance, banking and insurance*

Likhonosova G.
Modernizing directions of financial tension regulation: threats of food crisis _____ 52

• *Management*

Bondarieva T.
Organizational aspects of creating an information system of enterprise risk management _____ 58

Zelenko O.
Motivation and stimulation of the innovativeness development of socio-economic systems _____ 66

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

End of the academic year in institutions of higher education _____ 79

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 81

The list of reviewers of the journal's current issue _____ 83

REQUIREMENTS

the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

Життя продовжується, незважаючи ні на що!

Вже закінчується 4 місяць реальних воєнних дій. І той, хто вірив, що воєнні дії його особисто не торкнуться і не прийде ще раз у його домівки війна, вже вимушений був перемістися разом зі своїми університетами у інші міста України і шукати своїх студентів, працівників та професорсько-викладацький склад по всьому світу. Спочатку був шок, хтось з нас переживав все це вже вдвічі (перший раз – у 2014 році, коли покидали території Луганську і Донецьку), потім – відчуття реальності (прозрівання), а от тепер – необхідність працювати, шукати нові горизонти подальшої освітньої праці, творчості, підкріплення своєї віри у відбудову наших територій, країни і повернення до мирного життя! Бо життя не стоїть на місці, ми маємо вірити в себе, у свій потенціал і людські можливості, що дозволяють мобілізуватися, об'єднуватися, організовуватися, підтримувати один одного заради нашого ще кращого майбутнього!

Так все це не просто робити, коли деякі колеги з інших не окупованих територій, та поза зоною воєнних дій, навіть, не розуміють, що означає залишитися вдруге без нічого... Коли навкруги тебе вже руїни, а треба спасати своїх дітей чи підтримувати інших і думати про те куди їхати, що роботи, як далі жити... Менш за все думаєш, а що треба взяти із собою... А вже потім, коли вже й домівки немає, розумієш, що треба було б і щось інше прихватити із собою, щоб продовжувати далі повноцінне життя та працю... І як же тяжко приводити до тями своїх рідних, учнів, студентів, підтримувати їх віру у майбутнє...

У нас, безумовно, все вийде, бо ми сильні, професіонали своєї справи та найкращі фахівці в освіті! І не зважаючи на те, що ми вимушені працювати в таких умовах, ми не зупинимось доказувати і підтверджувати, що нам все це по силам. Інакше і не може бути! Наші освітяни дійсно найкращі, бо ті знання, сучасні практичні навички, які саме сьогодні треба прививати студентам, стануть у нагоді усюди... Тому не випадково, наших студентів готові забирати більшість країн світу, надавати гранти на навчання та створювати умови для продовження їх освіти. Але хочеться сказати тим, хто вже виїхав і не може наразі повернутися до своїх домівок: «Не забувайте своє коріння, не залишайте зв'язків з українськими вишами, бо це ваша професійна колиска! Ви - наше реальне зрощене високо кваліфіковане майбутнє! Ми пишаємося усіма вами!» Бо якщо наші студенти – достойні кандидати на навчання у іноземних вишах, то наша освіта на правильному шляху!

Тож, незважаючи ні на що, підтримуємо один одного, об'єднуємо свої зусилля для відбудови нашого майбутнього суспільства за допомогою сьогоднішніх наших випускників; відновлюємо на більш високому інформаційному рівні освітній процес, дивимось із певністю у майбутнє, віримо в себе і в нашу суцільну перемогу на усіх фронтах, в тому числі економічних, освітянських і міжнародних з Україною в наших серцях!

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Т. В. Калінеску

УДК 338.5

JEL Classification: E27

БСЛОУСОВА Л. І.¹ ЛІТВИНОВА І. М.², БСЛОУСОВ Я. І.³

РОЗБУДОВА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ЧАС

DOI: 10.32620/cher.2022.2.01

Постановка проблеми. Руйнування економіки та інфраструктури України через російську агресію це величезне випробування для України, але й можливості для її оновлення. Повоєнна економіка України, це економіка яка має бути орієнтована на кращі світові практики, інноваційні підходи, ІТ – технології, безпеку тощо. Компліментарність всіх складових економіки України забезпечить синергетичний ефект, що дозволить швидко та якісно відновити та розбудувати сучасну економіку. *Метою статті* є визначення основних напрямів (нарисів) у розбудові повоєнної економіки України. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, деталізації, узагальнення, експертної оцінки, логіки тощо. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що сьогодні відсутнє єдине бачення щодо напрямів відновлення економіки України у повоєнний час, тому потребується проведення аналітичних досліджень задля узагальнення існуючих точок зору, переліку заходів та напрямів (нарисів) щодо розбудови економіки держави. *Виклад основного матеріалу.* Проведений аналіз думок фахівців щодо напрямів розбудови економіки України у повоєнний час дозволяє стверджувати, що відсутня можливість розробки відповідної Стратегії через розбіжність ідей, переліку заходів та напрямів. Це обумовлено тим, що військова агресія з боку РФ та повномасштабне вторгнення/війна поки ще триває. Проте на думку більшості фахівців подальша розбудова економіки країни має враховувати загальну суму втрат. Серед напрямів розбудови економіки України державні діячі виокремлюють: розширення логістичної мережі; підвищення енергонезалежності країни; реформування енергоринку; перекваліфікація та підготовка кадрів; державна підтримка; удосконалення системи оплати праці тощо. Зазначено, що створена Національна рада з відновлення України від наслідків війни буде виконувати адміністрування цих процесів. Науковці виокремлюють такі нариси розбудови економіки країни у повоєнний час: розв'язання управлінської проблеми; відновлення внутрішнього попиту; інвестування капіталовкладень з метою заміни матеріально та морально застарілих основних фондів українських підприємств; зняття всіх обмежень щодо залучення іноземних інвестицій в Україну. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягає у визначенні думок, заходів, напрямів та нарисів щодо розбудови економіки України у повоєнний час. *Висновки.* Розбудова економіки України може розпочатися тільки після закінчення військових дій та потребує розробки відповідної Стратегії. А модернізація економіки має здійснюватися не лише в секторальному, а й у просторовому вимірі. *Подальші дослідження* передбачають обґрунтування та розробку Стратегії відновлення економіки України у повоєнний час.

Ключові слова:

розбудова, економка країни, повоєнний час, нариси, напрями, заходи.

¹ **Белоусова Любов Іванівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу, Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, м. Київ, Україна.

Belousova Lubov, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, associate professor of the Management and marketing Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-5722-7463

e-mail: belousova_2014@ukr.net

² **Літвінова Ірина Михайлівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри екологічних технологій, екології та безпеки життєдіяльності, Харківський національний економічний університет імені Симона Кузнеця", м. Харків, Україна.

Litvinova Irina, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Technologies and Life Safety Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics", Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-0137-9158

e-mail: irina.litvinova.1972@ukr.net

³ **Белоусов Ярослав Ігорович**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри технологій легкої промисловості, Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля, м. Київ, Україна.

Belousova Yroslav, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Light industry technologies Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-5830-7553

e-mail: 2exa@ukr.net

DEVELOPMENT OF UKRAINE'S ECONOMY IN THE POSTWAR PERIOD

Formulation of the problem. The destruction of Ukraine's economy and infrastructure due to Russian aggression is a huge challenge for Ukraine but also a great opportunity for its development. Postwar economy of Ukraine is an economy that should be focused on world best practices, innovative approaches, IT technologies, etc. The complementarity of all components of Ukraine's economy will provide a synergistic effect that will allow you to quickly and efficiently restore and build a modern economy. *The purpose of the article is* to determine the main directions (plans) in the development of the postwar economy of Ukraine. *Methods used in the research:* comparison, detail, generalization, expert analysis, logic, etc. *The hypothesis of the research was* the assumption that the recovery of Ukraine's economy in the postwar period requires analytical research to summarize the existing views, lists, measures and directions (plans) on the development of the state economy. Presenting the main material. The analysis of experts' opinions on the directions (plans) of Ukraine's economic development in the postwar period suggests that there is no common vision and inability to develop an appropriate Strategy due to differences in ideas, list of measures and areas. This is due to the fact that military aggression by Russia and a full-scale invasion / war is still ongoing. However, according to most experts, the further development of the country's economy should take into account the total amount of losses to Ukraine's economy. Among the directions of development of Ukraine's economy, statesmen single out: expansion of the logistics network; increasing the country's energy independence; energy market reform; retraining and training; state support; improvement of the remuneration system, etc. It was established National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War that will administer these processes. Scholars single out the following plans: successful work on the reconstruction and revival of the Ukrainian economy is impossible without solving the management problem; recovery of domestic demand; investing capital investments in order to replace materially and morally obsolete fixed assets of Ukrainian enterprises; remove all restrictions on attracting foreign investment and certain industries that may be located in Ukraine. It will contribute to the development of a strategy for the reconstruction of Ukraine, which should have a constructive and consolidated vision of Ukrainian society's new future. *The originality and practical significance* of the study lies in the definition of opinions, measures, directions and essays on the development of Ukraine's economy in the postwar period. *Conclusions.* Recovery of Ukraine's economy in the postwar period can begin only after the end of hostilities and requires the development of an appropriate Strategy, and in the medium term should focus on gaining EU membership. The modernization of the economy should be carried out not only in the sectoral but also in the territorial dimension. *Further research provides* a rationale and development of the Strategy for Economic Recovery of Ukraine in the postwar period.

Key words:

development, economy of the country, postwar period, plans, directions, measures.

Постановка проблеми. Руйнування економіки та інфраструктури України через російську агресію це величезне випробування для України, але й можливості для її оновлення. Повоєнна економіка Україна це економіка, яка має бути орієнтована на кращі світові практики, інноваційні підходи, ІТ-технології, безпеку тощо. Компліментарність всіх складових економіки України забезпечить синергетичний ефект, що дозволить швидко та якісно відновити та розбудувати економіку країни.

Мета статті полягає у визначенні основних напрямів (нарисів) у розбудові повоєнної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи теорії розбудови транзитивного суспільства закладено в наукових роботах Геєця В. М., Лібанової Е.,

Гладуна О. М., Лісогор Л.С., Сітнікової Н. П., Кадомцевої С. В., Губайдулліной Н. К., Бурай Т. В., Данилишин Б. М. та інших [1-8]. Проте через повномасштабну агресію з боку РФ забезпечення соціальної якості життя українців потребує визначення основних напрямів (нарисів) у розбудові економіки України у повоєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на 10 травня 2022 року загальна сума прямих збитків інфраструктури України унаслідок її руйнувань під час війни склала вже понад 94,3 мільярда доларів або майже 2,8 трильйона гривень. Найбільше зростання збитків склало збільшення кількості пошкоджених та зруйнованих житлових будинків внаслідок бойових дій. За останніми оцінками аналітиків, через війну зруйновано чи пошкоджено 35,2 мільйона квадратних

метрів житлового фонду на 31 мільярд доларів. Окрім того, російські окупанти зруйнували 27 нафтобаз в Україні, що коштувало 227 мільйонів доларів. Загальна кількість зруйнованих або пошкоджених закладів освіти — вже майже тисяча, а збитки сягають 1,3 мільярда доларів.

Загалом з початку війни Росії проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 208 підприємств, 508 медзакладів, 562 дитсадки, 295 мостів, 156 складів, 102 релігійні споруди, 83 адмінбудівлі, 27 нафтобаз та 12 цивільних аеропортів. Загальні втрати економіки України через війну коливаються від 564 до 600 мільярдів доларів. Це і прямі, і непрямі втрати — зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, імміграція населення, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо [3].

На рисунку 1 подано деталізацію втрат економіки України станом на 19.05.2022 року [4].

Проте сучасне завдання держави не просто відновити зруйновані будівлі і виробничу інфраструктуру, а почати розбудову економіки країни з використанням найкращого світового досвіду і побудувати сильну державу з конкурентоздатною високотехнологічною економікою. Тому Україна має унікальну можливість кардинально поміняти структур економіки (види економічної діяльності), що дозволить змінити галузеву орієнтованість економіки та замість торгівлі сировиною і напівфабрикатами, країна має перейти до моделі, яка передбачатиме максимальну переробку сировини на рівні не менше 70% від загального обсягу експорту.

На думку народного депутата України Горбенко Р.О. експортувати треба не залізні чушки і дроти, а літаки, автомобілі, електроніку. Продавати не зерно, овочі та фрукти, а макаронні вироби, соки, пюре, консервацію. І так у всіх галузях. Плюс розвиток ІТ-сфери та створення власного виробництва хімічних добрив, сільгосптехніки тощо [5].

Сучасне світове виробництво передбачає використання кластерного підходу до відбудови та створення нових підприємств, які ґрунтуються на компліментарності інтересів усіх учасників, готова продукція одного виробника є сировиною для іншого, а підприємства, що входять до кластера, створюють товар з високою доданою вартістю. Отже,

виготовлені товари мають бути високотехнологічні, забезпечувати потреби України та бути конкурентоздатним на зовнішньому ринку. А для цього треба розбудовувати економіку шляхом:

розширення логістичної мережі. Будівництво логістичних хабів, сучасних автобанів з'єднаних з іншими дорогами місцевого значення. Транзитний потенціал України має вирости в декілька разів, адже блокада агресором морських портів показала неефективність сировинної економіки;

підвищення енергонезалежності країни. Для цього маємо використовувати власні енергетичні ресурси, збільшити видобуток власного газу, відмовитися від його імпорту та реконструювати газотранспортну систему. Необхідно побудувати власні нафтопереробні підприємства, щоб мати власний бензин, дизель, а ще бітум, який потрібен для будівництва автошляхів. І нарешті збільшити ефективність використання відновлювальних ресурсів та відходів;

реформування енергоринку. Енергомережі мають належати користувачам та державі і обслуговуватися компаніями, які надають відповідні послуги. А монополісти, такі як обленерго, мають бути ліквідовані. Доцільно запровадити Національного продавця електроенергії, щоб не допускати спекуляцій та корупції на ринку електроенергії;

перекваліфікація та підготовка кадрів. Сучасні вищі навчальні заклади мають здійснювати підготовку та перепідготовку кадрів шляхом дуальної освіти на платформах індустріальних парків, промислових кластерів. Це дасть можливість перепрофілювати кадри та підготувати висококваліфікованих спеціалістів з урахуванням сучасних світових трендів, адже у разі створення нових високотехнологічних виробництв зменшиться потреба у робочих спеціальностях внаслідок комп'ютеризації виробництв, тому виникне потреба у висококваліфікованих працівниках;

державна підтримка. Слід передбачити можливість державної підтримки підприємств у разі виробництва продукції стратегічного значення шляхом компенсування частини витрат, щоб у виробника була можливість продавати свою продукцію на світовому ринку за конкурентними цінами та отримувати прибуток.

Втрати економіки України від пошкодження фізичної інфраструктури з початку воєнних дій (у разі повного руйнування об'єктів)

СТАНOM НА 19.05.2022

Аналіз здійснюється в рамках проекту
«Росія заплатить» – damaged.in.ua

РАЗОМ

\$97,4

млрд

\$564-600 млрд*

Об'єкти Інфраструктури	Обсяг, шт км	Загальні втрати, млн \$
 Житлові будинки, млн кв. метрів	38.6	33 877
 Дороги, тис. км	23.8	29 879
 Активи підприємств, одиниць	219	10 709
 Цивільні аеропорти, одиниць	12	6 817
 Залізнична інфраструктура та рухомий склад	н/д	3 676
 Заклади охорони здоров'я**	574	1 087
 Мости та мостові переходи	295	1 646
 Легкові автомобілі, тис. од	94.5	1 434
 Заклади середньої та вищої освіти	1 067	1 437
 Земельний фонд, тис. га	4.7	1 108
 Порти та портова інфраструктура	2	622
 Військові аеродроми	12	468
 Адміністративні будівлі**	92	503
 Дитячі садочки	591	479
 Релігійні споруди	108	720
 Культурні споруди	179	458
 Торгові центри**	19	329
 Літак Ан-225 «Мрія»	1	300
 Складська інфраструктура	169	276
 Нафтобази	28	227
 Інше	-	1 368

* За оцінками Мінекономіки і КШЕ, загальна оцінка втрат економіки України внаслідок війни, з урахуванням як прямих втрат, що розраховуються в цьому проекті, так і непрямих втрат (падіння ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соцпідтримку, та інше) складає від 543 до 600 млрд дол. США.

Дані оцінки не є вичерпними: інформація про численні пошкодження та руйнування може бути відсутня через відсутність можливості у громадян, місцевих та державних органів влади оперативно фіксувати завдані пошкодження у розрізі кожного міста та населеного пункту.

** Зниження оцінки пов'язане з уточненням середньої вартості однієї одиниці. Надалі методологія за цією групою ще буде уточнюватись.

remarker
Дизайн

KSE | Institute

ОФІС
ПРЕЗИДЕНТА
УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО
ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО
ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО
ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Рисунок 1 – Деталізація втрат економіки України станом на 19.05.2022 року
Джерело: розроблено авторами на підставі [4]

Це потребує формування найліберальнішої податкової системи: надання податкових пільг, звільнення від оподаткування прибутку на кілька років чи десятків років у разі інвестування в українське виробництво. Також треба мінімізувати витрати на адміністрування податків, зменшити кількість перевірок та контактів з контролюючими органами України;

удосконалення системи оплати праці. Слід контролювати мінімальний рівень оплати праці, який би дійсно покривав мінімальні потреби українця та на його основі удосконалити систему оплати праці держслужбовців. Також треба оптимізувати розмір пенсій, прив'язати до мінімального рівня оплати праці й водночас стимулювати створення приватних пенсійних фондів. Крім того, варто повернутися до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб з встановленням мінімального неоподаткованого доходу та спрощенням загальної системи декларування доходів [5].

Проте найголовніше для нової економічно сильної України є відокремлення великого бізнесу від влади. Будь-які напрями відбудови економіки України потребують адміністрування цих напрямів. Тому 21 квітня 2022 року Президент України ухвалив Указ, яким утворив Національну раду з відновлення України від наслідків війни [6].

Серед завдань Нацради:

- розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики та ін.;

- визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;

- підготовка стратегічних ініціатив, проектів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

На думку академіка НАН України Богдана Данилишина ці завдання мають наступну послідовність [7]:

Успішна робота щодо відбудови і відродження української економіки неможлива без розв'язання управлінської проблеми. Необхідно ретельно попрацювати над налагодженням системи зворотних зв'язків між

керівниками та виконавцями у державних органах. Треба мінімізувати (в ідеалі, виключити) ситуації, коли конструктивні рішення керівництва органів влади не виконуються на рівні пересічних виконавців або саботуються "на місцях". Дуже важливою є наявність конструктивної і позитивної мети — вона є усвідомленою необхідністю виконувати свою роботу в конструктивному творчому ключі, відповідально і грамотно. Основним аспектом є компетентність. Забезпечити її можна застосовуючи принципи позитивної селекції, коли дорога вгору ієрархічними службовими сходами буде забезпечена найбільш професійним, цілеспрямованим, відповідальним та ефективним державним управлінцем.

Варто врахувати той факт, що важливою складовою плану Маршалла для Західної Європи була його ідеологія. Її суть – швидке відновлення зруйнованих війною економік західноєвропейських країн можливе у тому випадку, якщо кожна країна зможе оперативно налагодити випуск обладнання та матеріалів, яких потребують інші західноєвропейські країни. Вважаю, цю ідеологію варто творчо екстраполювати зараз на нас: для відновлення та налагодження зв'язків між провідними галузями промисловості, а також усередині галузей – для відновлення промислової кооперації та інтеграції підприємств-суміжників. План діяльності у цьому напрямі потрібно розробляти вже зараз. Крім того, важливо в рамках зони вільної торгівлі з ЄС та іншими країнами, де у нас діє відповідний механізм, забезпечити максимум просування українського експорту, в першу чергу продукцію з високою часткою доданої вартості. Максимально, за участю експортерів та їх партнерів в інших країнах, забезпечувати переробку сировини, яка йде на експорт. Створити сприятливі умови для розвитку нових переробних потужностей, а також розміщення тих, що виводяться з інших країн.

Відновлення внутрішнього попиту – важливий тригер активізації розвитку економіки. Збільшення мінімальної заробітної плати має зробити певний внесок у цей процес. Комплексний аналіз результатів збільшення "мінімалки" ще належить зробити, проте якщо переваги будуть визнані переважними, то варто розглянути можливість її подальшого зростання. Збільшення внутрішнього споживання, нарощування роздрібного товарообігу надасть імпульсу активізації економіки. Дуже

важливо у цьому напрямі відновлення кредитування бізнесу.

Кошти, які можуть бути залучені, необхідно інвестувати у капіталовкладення з метою заміни матеріально та морально застарілих основних фондів українських підприємств. Окремі галузі і виробництва фактично знищені. Потрібно визначитись: чи доцільно їх відбудовувати чи формувати зовсім нову структуру виробництва, яка буде більш конкурентнішою в нових економічних умовах. Це реально: якщо план Маршалла для України буде реалізований, тоді не будемо обмежені тими зобов'язаннями, якими пов'язані при отриманні кредитів від МВФ — спрямовувати позикові кошти на збільшення міжнародних резервів.

Необхідно створити умови максимального сприяння внутрішніх інвестицій. По-перше, динаміка внутрішніх інвестицій буде "лакмусовим папірцем" для прийняття рішень про вкладення коштів іноземними інвесторами. По-друге, важлива синергія іноземних та внутрішніх інвестицій. Зняти всі обмеження для залучення іноземних інвестицій та окремих виробництв, які можуть бути розташовані в Україні. Створити території пріоритетного розвитку та технопарки із звільненням від окремих видів оподаткування для підприємств і організацій, що переносять свою виробничу діяльність з інших країн, в першу чергу з Росії, на територію України.

Причому всі перелічені заходи необхідно реалізовувати безвідносно до того, як просуваються відносини з "планом Маршалла для України". Самі собою вони мають дати імпульс якісному і кількісному розвитку економіки [7].

На думку фахівців Національного Інституту стратегічних досліджень Стратегія відновлення/розбудови економіки України має сприяти конструктивному консолідованому баченню українським суспільством нового майбутнього країни: верховенства права, упевненості кожного громадянина в гідному та забезпеченому житті, довіри бізнесу до перспектив розвитку країни. Це надаватиме орієнтири потенційним донорам для добору оптимальних пріоритетів з відбудови України. Реалізація Стратегії відновлення/розбудови сприятиме прогресу України як країни – кандидата у члени ЄС, буде підставою для отримання ресурсної та організаційної підтримки від включення України до загальноєвропейських програм, євро регіональної та транскор-

донної співпраці. Тому інституційні зміни, що відбуватимуться в процесі реалізації стратегії відновлення, будуть синхронізовані із змінами, передбаченими планом набуття членства у ЄС [8].

У середньостроковій перспективі відновлення України варто орієнтуватись на здобуття членства у ЄС, оскільки ключовими проблемами розвитку економіки України і до початку агресії, і в період війни були не економічні, а інституційні. А стійкість інститутів формується через адекватний розвиток підприємництва, структурованих бізнес-інститутів. Модернізація економіки має здійснюватися не лише в секторальному, а й у просторовому вимірі, адже стійкість економіки в умовах воєнних ризиків дуже великою мірою була забезпечена за рахунок територіально-регіональної стійкості. Регіони та громади змогли взяти на себе левову частку збереження тієї стійкості, яка могла бути зруйнована в перші тижні війни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз думок фахівців щодо напрямів (нарисів) розбудови економіки України у повоєнний час дозволило прийти до висновку про відсутність загального бачення та неможливість розробки Стратегії відновлення/розбудови економіки України через розбіжність ідей, переліку заходів та напрямів. Це обумовлено також і тим, що військова агресія з боку РФ та повномасштабне вторгнення/війна поки ще триває. Проте на думку всіх фахівців подальша розбудова економіки країни має враховувати загальну суму втрат економіки України. Серед напрямів розбудови економіки державні діячі виокремлюють: розширення логістичної мережі; підвищення енергонезалежності країни; реформування енергоринку; перекваліфікація та підготовка кадрів; державна підтримка; удосконалення системи оплати праці тощо. Створена Національна рада з відновлення України від наслідків війни буде виконувати адміністрування цих процесів. Науковці виокремлюють такі завдання: розв'язання управлінської проблеми; відновлення внутрішнього попиту; інвестування капіталовкладень з метою заміни матеріально та морально застарілих основних фондів українських підприємств; зняття всіх обмежень для залучення іноземних інвестицій та окремих виробництв, які будуть розташовані в Україні. Це сприятиме розробці Стратегії відновлення/розбудови України, яка повинна мати

конструктивне і консолідоване бачення українським суспільством нового майбутнього країни.

Література

1. Геєць В. М. Держава у забезпеченні соціальної якості в транзитивному суспільстві та економіці. *Соціально-класові трансформації і формування нової якості освіти як складові реконструктивного розвитку економіки України* : моногр. збірник. Київ: ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2019. С. 267-305.

2. Вимірювання якості життя в Україні, *Аналітична доповідь*. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К.: 2013. 50 с.

3. Прямі збитки України від війни вже склали понад \$94 млрд. Загальні втрати економіки – \$600 млрд. URL: <https://hromadske.ua/posts/pryami-zbitki-ukrayini-vid-vijni-vzhe-sklali-ponad-dollar94-mlrd-zagalni-vtrati-ekonomiki-dollar600-mlrd>

4. За останній тиждень сума завданих інфраструктурі України збитків в ході війни зросла на \$3.1 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostanniy-tizhden-suma-zavdanih-infrastrukturi-ukrayini-zbitkiv-v-hodi-viyni-zrosla-na-3-1-mlrd/>

5. Горбенко Р. О. Про можливості післявоєнної економіки URL: [https:// sluga-narodu.com/ruslan-horbenko-pro-mozhlyvosti-pisliavoiennoi-ekonomiky/](https://sluga-narodu.com/ruslan-horbenko-pro-mozhlyvosti-pisliavoiennoi-ekonomiky/)

6. Уряд та Єврокомісія обговорили плани щодо відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-ta-yevrokomisiya-obgovorili-plani-shchodo-vidnovlennya-ukrayini>

7. Данилишин Б. М. «О плане Маршалла для Украины и не только». URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/04/1/685066/>

8. Експертна дискусія «Стратегія повоєнного відновлення України». URL: https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ekspertna-dyskusiya-stratehiya-povoyennoho-vidnovlennya-ukrayiny?fbclid=IwAR2LkEVc0PRoVduBJlbx24XOrzIYIvm_Mg4EIgAkCioL7noM3H6dsYU0

References

1. Geets, V. (2019) The state in ensuring social quality in a transitive society and economy. *Socio-class transformations and the formation of a new quality of education as components of the reconstructive development of the economy of Ukraine*: monograph collection. Kyiv: "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine", 267-305.

2. Libanova, E., Gladun, O., Lisogor, L. (2013). *Measuring the quality of life in Ukraine*. Analytical report. Kyiv, 50.

3. Ukraine's direct losses from the war have already amounted to more than \$ 94 billion. Total economic losses – \$ 600 billion (2022). Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/pryami-zbitki-ukrayini-vid-vijni-vzhe-sklali-ponad-dollar94-billion-start-losses-economics-dollar600-billion> (access date: 22.05.2022).

4. Over the last week, the amount of damage caused to Ukraine's infrastructure during the war increased by \$ 3.1 billion. (2022). Retrieved from: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostanniy-tizhden-suma-zavdanih-infrastrukturi-ukrayini-zbitkiv-v-hodi-viyni-zrosla-na-3-1-billion> (access date: 23.05.2022).

5. Gorbenko, R. (2022). On the possibilities of the post-war economy. Retrieved from: <https://sluga-narodu.com/ruslan-horbenko-pro-mozhlyvosti-pisliavoiennoi-ekonomiky> (access date: 21.05.2022).

6. The Government and the European Commission discussed plans to rebuild Ukraine (2022). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-ta-yevrokomisiya-obgovorili-plani-shchodo-vidnovlennya-ukrayini> (access date: 22.05.2022).

7. Danilishin, V. (2022). "On the Marshall Plan for Ukraine and beyond." Retrieved from: <https://www.althoughda.com.ua/rus/columns/2022/04/1/685066/> (access date: 24.05.2022).

8. Expert discussion "Strategy for post-war reconstruction of Ukraine" (2022). Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ekspertna-dyskusiya-stratehiya-povoyennoho-vidnovlennya-ukrayiny?fbclid=IwAR2LkEVc0PRoVduBJlbx24XOrzIYIVgMggM> (access date: 22.05.2022).

Стаття надійшла
до редакції : 20.04.2022 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Белюсова Л. І., Літвінова І. М., Белоусов Я. І. Розбудова економіки України у повоєнний час. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2(46). С. 6–12.

УДК 303.722.4:334.764.47
JEL Classification: D24, M21, O12

DORONINA M.¹, MYKHAILENKO D.²

**TERRITORIAL COMMUNITIES AS A PRODUCTIVE FORCE
OF THE REGION**

DOI: 10.32620/cher.2022.2.02

Formulation of the problem. The current stage of restoration of Ukrainian society requires in-depth study and improvement of theories and concepts of economics. Effective deployment of the country's productive forces and balanced development of its regions is an important condition for ensuring sustainable development of the national economy as a whole. A special direction of economic science has already been singled out in Ukraine: 08.00.05 development of productive forces and regional economy. Many recommendations have already been provided in relevant studies, but there are still many opportunities to make this more effective. *The purpose of the study* is to analyze and develop practical recommendations for the use of local communities as a productive force of the regions to ensure sustainable development of the national economy as a whole. *The methodological basis of the study* were legislative and regulatory acts, modern scientific and applied research of territorial communities. In order to substantiate proposals for the enrichment of productive forces by such a complex entity as a united territorial community, the article uses dialectical methods, the results of research on various disciplines of the humanities, methods and principles of scientific knowledge. *The main hypothesis of the study* was the assumption of the possibility of organizing viable territorial communities and using their combined potential to restore the positive dynamics of the economy in the postwar period. *Presenting main material.* The relationship between the role of economic and social capital in productive activity has changed in favor of social, which led to the definition of enterprise as an organization - a kind of social system, uniting people who jointly pursue a common goal and act on certain principles and rules. Important factors in the socio-economic development of society as a whole include the ability not only of scientists but also of individual businesses to generate and effectively use new knowledge about the nature of complex phenomena. The use of this knowledge provides organizations with an increase in intellectual capital, creates guarantees of high competitiveness. *The originality and practical significance of the study* is due to the analysis of the structural components of cluster formations, taking into account regional characteristics. *Conclusions and prospects for further research.* Important factors in the socio-economic development of society as a whole include the ability not only of scientists but also of individual businesses to generate and effectively use new knowledge about the nature of complex phenomena. Analysis and development of practical recommendations for the use of territorial communities as a productive force of the regions create the basis for determining the current reserves for the restoration of society in the postwar period. Under the new economic conditions, the requirements for the coordination of economic efficiency and social justice, professional mobility of the employee are growing.

Key words:

territorial community, region, sustainable development, national economy, efficient accommodation.

¹ Дороніна Майя Степанівна, д-р екон. наук, професор, старший науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Академії наук України, м. Харків, Україна.

Doronina Maya, Doctor of Economic Science, Professor, Senior Research Fellow, Research Center for Industrial Development Problems, National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-8074-375X

e-mail: doroninamas@gmail.com

² Михайленко Дар'я Геннадіївна, канд. екон. наук, доцент, старший науковий співробітник, відділ макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, Україна.

Mykhailenko Daria, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Ph.D. Candidate of the Research Centre for Industrial Development Problems of NAS of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-8420-6510

e-mail: mikhailenko.dg@gmail.com

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ЯК ПРОДУКТИВНА СИЛА РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Сучасний етап відновлення українського суспільства вимагає поглибленого вивчення й удосконалення теорій і концепцій економічної науки. Ефективне розміщення продуктивних сил країни та збалансований розвиток її регіонів – важлива умова забезпечення сталого розвитку національної економіки в цілому. В Україні вже виокремився спеціальний напрям економічної науки: 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Багато рекомендацій вже надано у відповідних дослідженнях, однак існує ще багато можливостей зробити цей напрям більш результативним. *Мета дослідження* спрямована на аналіз і розробку практичних рекомендацій щодо використання територіальних громад як продуктивної сили регіонів для забезпечення сталого розвитку національної економіки в цілому. *Методологічною основою дослідження* стали законодавчі та нормативно-правові акти, сучасні науково-прикладні дослідження територіальних громад. Для обґрунтування пропозицій щодо збагачення продуктивних сил таким складним суб'єктом, як об'єднана територіальна громада, в статті використано методи діалектики, результати дослідження проблеми різними дисциплінами гуманітарного циклу, способи та принципи наукового пізнання. Основною *гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливості організації дієздатних територіальних громад і використання їх сукупного потенціалу для відновлення позитивної динаміки економіки у повоєнний період. *Виклад основного матеріалу.* Співвідношення ролі економічного та соціального капіталу в забезпеченні продуктивної активності змінилося на користь соціального, що обумовило визначення підприємства як організації – різновиду соціальних систем, об'єднання людей, що спільно реалізують деяку загальну мету та діють на основі певних принципів і правил. До важливих чинників соціально-економічного розвитку суспільства в цілому належить здатність не тільки вчених, а й окремих суб'єктів господарювання генерувати й ефективно використовувати нові знання щодо сутності складних явищ. Використання цих знань забезпечує організаціям приріст інтелектуального капіталу, створює гарантії високої конкурентоспроможності. *Оригінальність та практична значимість* дослідження обумовлена аналізом структурних складових клас-терних формувань з урахуванням регіональних особливостей. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* До важливих чинників соціально-економічного розвитку суспільства в цілому належить здатність не тільки вчених, а й окремих суб'єктів господарювання генерувати й ефективно використовувати нові знання щодо сутності складних явищ. Аналіз і розробка практичних рекомендацій щодо використання територіальних громад як продуктивної сили регіонів створюють підстави для визначення актуальних резервів відновлення життєдіяльності суспільства в післявоєнний період. За нових умов господарювання зростають вимоги до узгодження економічної ефективності та соціальної справедливості, професійної мобільності людини-працівника.

Ключові слова:

територіальна громада, регіон, сталий розвиток, національна економіка, ефективне розміщення.

Formulation of the problem. The current stage of restoration of Ukrainian society requires in-depth study and improvement of theories and concepts of economics. Effective deployment of the country's productive forces and balanced development of its regions is an important condition for ensuring sustainable development of the national economy as a whole. A special direction of economic science has already been singled out in Ukraine: 08.00.05 - development of productive forces and regional economy. Many recommendations have already been provided in relevant studies, but there are still many opportunities to make this more effective.

Analysis of recent research and publications. In 1998, the famous scientist V. Polterovich argued the need to supplement the subject of economics and proposed to take into account human activity in the resources of the

economy. According to the academician, economics should have become a science of reproduction of material and financial resources, and human behavior in this process, its interaction with other participants [1, p. 61]. This idea has developed in the concept of community. The concept of "community" as a territorial self-organization of a certain group of people has long been well known to Ukrainian statehood. Scientific research of the territorial community, its legal status was intensified in the 80-90s of the last century and was associated with the bill search for a constitutional model of local government in Ukraine. During this period, the main conceptual approaches to the study of the concept of territorial community [7, p. 72].

Gradually came the realization of the need to interpret the place of the territorial community in the system of local self-government of

Ukraine. In this context, the issue of legal regulation of the life of the territorial community is quite complex, because in Ukrainian law there is no separate law that would be devoted to the concept under study. The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" defines a territorial community as the primary subject in the public law system of public authorities. According to the authors, a separate law should not be limited to such an understanding. It should consolidate the constitutional and legal status of the territorial community as a productive force of civil society - such an association of the population that can be able to regulate the functioning and development of its economy.

The purpose of the study is to analyze and develop practical recommendations for the use of local communities as a productive force of the regions to ensure sustainable development of the national economy as a whole.

Presentation of the main material of the study. If we consider the general structure of the productive forces common to all socio-economic formations, they usually include the means of production and people who have production experience and set in motion the means of production. And the main productive force is man.

At present, man in the system of productive forces has become much richer in essence and content.

For example, in addition to distributed-cooperative labor cooperation in connection with its humanization and intellectualization, the concept of jointly-distributed activity is rapidly developing [2]. There are significant structural changes in the system of values, the possession of which ensures the effectiveness of socio-economic processes at different levels of management [3]. The transition from the mechanical model of the enterprise to the behavioral one has led to the intensification of research on the concept of "capital", expanding the understanding of its nature, essence, content and highlighting its intellectual component. The structure of this component in scientific works is ambiguous, needs to be clarified in view of the processes of socialization, psychologization of management, filling it with information and knowledge [4].

The problem of building a manager model for the new economy is gradually becoming relevant. Such a model must be filled with personal characteristics that allow to combine

the unique characteristics of the leader with the creative potential of his subordinates. Created on this basis, the total workforce of the team is able to implement the functions provided for in the job description, and find solutions to unexpected crisis problems at work. The concept of personal potential development must be built on an interdisciplinary basis. The generalizing criterion of realization of labor personal potential of the manager can be chosen an estimation of quality of his working life [5].

The relationship between the role of economic and social capital in productive activity has changed in favor of social, which led to the definition of enterprise as an organization - a kind of social system, uniting people who jointly pursue a common goal and act on certain principles and rules. Important factors in the socio-economic development of society as a whole include the ability not only of scientists but also of individual businesses to generate and effectively use new knowledge about the nature of complex phenomena. The use of this knowledge provides organizations with an increase in intellectual capital, creates guarantees of high competitiveness. United territorial communities can be considered as an entity capable of such activity.

The scientific basis of this category has not yet been clearly defined. The analysis of the above views of foreign and domestic scholars on the understanding of the essence of the concept of territorial community indicate the existing differences in approaches and classification features in relation to its interpretation.

Even modern scientists confirm this view. Paying tribute to the existing developments, they note that the challenges of territorial entities, which are the primary subjects of local self-government with a function and authority through the bodies of independent public authorities, is a relevant and controversial area of research. Therefore, there is a need for general scientific theoretical and methodological understanding of the essence of the concept of "territorial community" [6].

In the process of evolution of the phenomenon of "territorial community", the views of researchers on approaches to determining its essence have changed. Initially, communities were perceived as an entity with the local population, common territory, social interaction. With the development of society there were changes in the life of communities. It is obvious that the existence of education is

impossible without the main component - economic, which contributes to the viability, the ability of the territorial community to further development.

At the same time, it is worth paying attention to the ideas of the successful Japanese businessman Tateishi Kazumi. Based on the analysis of the literature and his own experience, he predicted that the basis of success of social life in general and economic in particular will be psychonetics [7].

Today, the territorial community is seen as a point of economic growth with a new democratic approach to governance. Increasing the capabilities, competencies, and capacities of communities depends not only on a properly constructed public administration of their formation and development. After the war in Ukraine will need to review the territorial boundaries and composition of the regions. At the same time, the essence and content of the concept of "region" need to be clarified. The ideas of the Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine can be used for this purpose.

Synthesizing the concepts given in the economic literature, the region should be understood as a relatively large area of the relevant administrative-territorial division of the country or a relevant area of the country with its climatic, historical and socio-economic conditions, ie such part of the country with its natural resources, material and technical base, a set of enterprises and organizations, which can be considered as an economically individual territorial unit. The contours that describe the territory of the region should not be permanent. They need to be changed depending on socio-economic tasks - both current and future. In each case, the size of the region should be determined based on the prerequisites and objectives to be solved [8; 9].

Under the new economic conditions, the requirements for the coordination of economic efficiency and social justice and professional mobility of the human worker are growing. Psychological stress from the complexity of such coordination can be overcome by increasing attention to the positive emotional content of the working life of this person [10]. The ideas that unite scholars who study the reconciliation of economic efficiency and social justice are, first, the awareness of the need to enrich the economic model of man. The task of reflecting in it as motivators of labor behavior not only economic

but also social interests, a person's desire to develop, demonstrate unique personal abilities in work, to perceive and solve critical situations has long been ripe and is being solved.

The problem of planning strategies for the development of socio-economic phenomena and processes has always been and remains a complex and relevant issue. Now we should pay attention to such an element as the strategist - a unique unpredictable reaction to a difficult situation, the source of which is not logic but intuition. In such a system as a territorial community, it is advisable to involve staff capable of generating stratagems - powerful intuitive ideas [11].

To manage the complex behavior of local communities in a changing environment, attention should be paid to changing the type of thinking (both in its study and management), to introduce intuition and figurative vision. The state is able to support the non-standard development of territorial communities through the development of educational processes. To do this, it is necessary to combine the achievements of different sciences that study the behavior of individuals and their communities, and to develop appropriate methodological support. The mechanism of perception of the outside world is much more complex than we think. Since thinking, understanding of the external world in which the business entity operates, is only partially controlled by consciousness, it is necessary to pay attention to the justification of ways to enrich knowledge about it, combining accurate research and intuition, skepticism and creative inspiration.

Nowadays, educational institutions are gradually mastering the educational process, which allows to prepare a specialist to work in a turbulent socio-economic environment. The formation of his cognitive (cognitive) competence occurs in the following sequence: educational, educational-cognitive, intellectual-cognitive, research, research (2 stages). The result of the educational stage - possession of a special glossary of each discipline, its cognition technologies; educational and cognitive - free possession of methods of acquiring knowledge from textbooks, educational and methodological literature, methods of taking notes. Intellectual and cognitive competence is reflected in the student's willingness to realize their own mental potential; research - in mastering the

methodology of gradual acquisition of knowledge through the study of various complicated situations. Ability to formulate a problem, hypotheses, build a terminological system using different disciplines, the program of research of the problem - the result of research competence. The next stage in the development of research competence provides students with an understanding of the essence of scientific practice, the ability to use the socio-cultural paradigm in the study of unique professional problems [12].

Conclusions and prospects for further research. Effective deployment of the country's productive forces and balanced development of its regions is an important condition for ensuring sustainable development of the national economy as a whole. Important factors in the socio-economic development of society as a whole include the ability not only of scientists but also of individual businesses to generate and effectively use new knowledge about the nature of complex phenomena. Analysis and development of practical recommendations for the use of territorial communities as a productive force of the regions create the basis for determining the current reserves for the restoration of society in the postwar period. Under the new economic conditions, the requirements for the coordination of economic efficiency and social justice, professional mobility of the employee are growing.

Significant reserves of effective work of territorial communities are provided by mastering by members of territorial communities of technologies for generating strategies - unique unpredictable reactions to a difficult situation, the source of which is not logic but intuition. Educational institutions need to focus on mastering educational processes that allow for the formation of cognitive (cognitive) competence of the specialist, to prepare him to work in a turbulent socio-economic environment.

References

1. Polterovich, V. (1998). Crisis of economic theory. *Economic science of modern Russia*, 1, 46–66.
2. Libanova, E., Khvesyuk, M. (2014). Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: a national report. Kyiv: IEPSS National Academy of Sciences of Ukraine, 776.
3. Pirozhkov, S., Bogutsky, Yu., Libanova, E. and Mayboroda, O. (2017). *Ukraine: the path to social consolidation: a national report*. Institute for Political and Ethnonational Studies. IF Kuras NAS of Ukraine. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, 336.
4. Doronina, M., Nechepurenko, A. (2011). *Social capital of the production organization: monograph*. Kharkiv: Ed. KhNEU, 243.
5. Doronin, A., Doronin, S. (2018). The Model of Manager in the New Economy. *Business Inform*, 1, 312–318.
6. Sakhno, T. (2021). Theoretical aspects of the phenomenon of "territorial community": concepts and features. *Mechnikov Bulletin of ONU*, 26(1), 98–102.
7. Tateisi Kazumi. (1992). *The eternal spirit of entrepreneurship*. Kyiv: Ukrzakordonservis, 200.
8. Boyko, E. (2007). *Methods and models of spatial development of territorial production systems*. Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine; Science. Lviv, 212.
9. Prospects for territorial development: theory and practice. (2021). *Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference of Higher Education Applicants and Young Scientists* (Kharkiv, November 18–19, 2021) / OM Beketov Kharkiv National University of Municipal Economy, Council of Young Scientists at the Ministry of Education and Science of Ukraine, Slovak technical university in Bratislava, Czestochowa University of Technology, Odessa National University of Economics [etc.]. Kharkiv: KhNUMG them. OM Beketova, 573.
10. Doronina, M., Mykhailenko, D. (2021). Information and methodological support of the equilibrium between professional mobility and quality of life of management staff. *Economic space*, 167, 59–66.
11. Doronin, A., Satusheva, K. (2006). The essence and features of strategic management of human resources of the organization. *Economics: problems of theory and practice*, 209 (1), 98–103.
12. Doronina, M., Doronin, A. (2013). The practice of forming the cognitive competence of the future manager. *Problems of the economy*, 3, 289–300.

Література

1. Полтерович В. М. Криза економічної теорії. *Економічна наука сучасної Росії*. 1998. № 1. С. 46–66.

2. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / ред.: Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик. Київ : ДУ ІСПСР НАН України, 2014. 776 с.

3. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. С. І. Пирожков, Ю. П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.

4. Дороніна М. С., Нечепуренко А. І. *Соціальний капітал виробничої організації* : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. 243 с.

5. Doronin A. V., Doronin S. A. The Model of Manager in the New Economy. *Бізнес Інформ*. 2018. № 1. С. 312–318.

6. Сахно Т. А. Теоретичні аспекти феномену «територіальна громада»: поняття та ознаки. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2021. Т. 26. Вип. 1. С. 98–102.

7. Татеїсі Кадзумі. *Вічний дух підприємництва*. Київ : Укрзакордонсервіс, 1992. 200 с.

8. Методи і моделі просторового розвитку територіально-виробничих систем / Інститут регіональних досліджень НАН

України ; наук. ред. Є. І. Бойко. Львів, 2007. 212 с.

9. Перспективи розвитку територій: теорія і практика. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Харків, 18–19 листопада 2021 р.) / Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Рада молодих вчених при МОН України, Slovak technical university in Bratislava, Czestochowa university of technology, Одеський національний економічний університет [та ін.]. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 573 с.

10. Doronina M., Mykhailenko D. Information and methodological support of the equilibrium between professional mobility and quality of life of management staff. *Економічний простір*. 2021. № 167. С. 59–66.

11. Доронін А. В., Сатушева К. В. Сутність і особливості стратегічного управління людськими ресурсами організації. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2006. Вип. 209. Т. У1. С. 98–103.

12. Дороніна М. С., Доронін А. В. Практика формування когнітивної компетентності майбутнього менеджера. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 289–300.

Стаття надійшла

до редакції : 20.04.2022 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Doronina M., Mykhailenko D. Territorial communities as a productive force of the region. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2(46). С. 13–18.

УДК 37.02

JEL Classification: E02, L22

HAJIYEVA S.¹

REGULATION ISSUES OF PRICE FLUCTUATIONS IN THE AGRICULTURAL MARKET

DOI: 10.32620/cher.2022.2.03

Formulation of the problem. In the article, the main factors that cause price fluctuations in agricultural products have been considered and theoretical approaches to the impact of price fluctuations on the agricultural market have been analyzed. The need to minimize the effects of price volatility and the regulatory policies of other countries' experiences for this purpose have been examined. *The aim of the study* is to characterize the issue of regulation of price fluctuations in the agricultural market. *Research methodology.* In the course of the research, both general theoretical methods were used: analysis and synthesis, deduction and induction, generalization of reference and scientific literature, theoretical modeling, methods of grouping and comparison. *The research hypothesis.* The effects of policies aimed at preventing price fluctuations in the agricultural market or compensating for the effects of these fluctuations in the economies of these countries have been studied. *Presentation of the main material.* The level of price volatility in the agricultural sector in Azerbaijan and the main factors affecting price volatility in the market have been also considered. The level of price volatility in the market during the seasonal and non-seasonal periods has been analyzed on the example of the potato and onion sector, which is the main food product for our country and has an important share in the consumer basket. Based on the leading research and analysis, recommendations have been made to reduce the negative effects of price volatility in the agricultural market. *The originality and practical significance* of the study lies in the development of recommendations for improving education in the field of tourism in Azerbaijan. *Conclusions of the study.* The main decrease in prices of agricultural products in Azerbaijan occurs mainly during the production of fruits and vegetables. In the post-production period, imported products dominate the market. Regulatory policy should focus on both reducing the seasonal losses of producers and reducing dependency on imports in post-production period.

Key words:

agrarian market, market regulation, price volatility, market risk, producer price index.

ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ КОЛИВАНЬ ЦІН НА АГРАРНОМУ РИНКУ

Постановка проблеми. У статті розглянуто основні фактори, що спричиняють коливання цін на сільськогосподарську продукцію, та проаналізовано теоретичні підходи до впливу коливання цін на сільськогосподарський ринок. Було досліджено необхідність мінімізації впливу волатильності цін та регуляторної політики з досвіду інших країн для цієї мети. *Метою дослідження* є характеристика питання регулювання коливань цін на аграрному ринку. *Методологія дослідження.* У ході дослідження були використані обидва загальнотеоретичні методи: аналіз і синтез, дедукція та індукція, узагальнення довідкової та наукової літератури, теоретичне моделювання, методи групування та порівняння. *Гіпотеза дослідження.* Досліджено вплив політики, спрямованої на запобігання коливанню цін на аграрному ринку або компенсацію наслідків цих коливань в економіці цих країн. *Виклад основного матеріалу.* Також було розглянуто рівень мінливості цін в аграрному секторі Азербайджану та основні фактори, що впливають на волатильність цін на ринку. Проаналізовано рівень цінової волатильності на ринку в сезонний і несезонний періоди на прикладі картопляно-цибульного сектора, який є основним продуктом харчування для нашої країни і займає важливу частку в споживчому кошику. На основі провідних досліджень та аналізу розроблено рекомендації щодо зменшення негативного впливу волатильності цін на ринку сільськогосподарської продукції. *Оригінальність та практична значущість дослідження* полягає у розробці рекомендацій щодо покращення освіти в галузі туризму в Азербайджані. *Висновки дослідження.* Основне зниження цін на сільськогосподарську продукцію в Азербайджані відбувається в основному під час виробництва фруктів і овочів. У пост-виробничий період імпортна продукція домінує на ринку. Регуляторна політика повинна бути

¹ Гаджієва Саадат Інтігам, директор департаменту, Центр Аграрних Досліджень, м. Баку, Азербайджан.
Hajiyeva Saadat Intigam, Head of department, Agricultural Economics Research Center, Baku, Azerbaijan.
ORCID ID: 0000-0002-5186-5587
e-mail: seadet.haciyeva@atm.gov.az

спрямована як на зменшення сезонних втрат виробників, так і на зменшення залежності від імпорту в поствиробничий період.

Ключові слова:

аграрний ринок, регулювання ринку, волатильність цін, ринковий ризик, індекс цін виробників.

Problem statement. The agricultural sector has more price volatility than other sectors of the economy. Prices of agricultural products peaked in 2008 and 2011, and agricultural products were characterized by high price volatility. This situation can be explained by four main factors: i) climate change, the spread of diseases and pests, ii) price elasticity of agricultural products, iii) declining agricultural production and iv) population growth and income levels [9].

The risk connected to product prices is considered to be the most economically sensitive among the risks impacting farmer behavior. Various solutions are often developed to enable farmers to make new decisions about their economic activities, use market tools, or diversify their income sources in order to reduce price risk [1].

The volatility of agricultural commodity prices is a major source of concern. Politicians and other actors in the food supply chain should be aware of agricultural price fluctuations and better understand potential changes. Farmers in some nations, for example, face a variety of risks that were previously faced by market and price support strategies. Due to the volatility of the prices that farmers receive from the sale of their products or pay for the means of production, market risk is one of the most important elements affecting agricultural development [7].

Analysis of recent research and publications. The change in price level is measured by price volatility. Volatility indicates how much and how quickly the value of a product changes over time. Although this concept is clear, there is no clear definition of volatility and its measurement tends to be more subjective. In economic theory, volatility refers to two main concepts: volatility and uncertainty; The first describes general changes, while the second refers to unexpected changes.

Price fluctuations are both a typical element of the agricultural market and a required prerequisite for its existence. The essence of the price system is that when a product becomes scarce, its price rises. This leads to a reduction in consumption and more investment in the production of this product. However, when price changes become increasingly uncertain and sub-

ject to excessive changes over a long period of time, the effectiveness of the price system begins to deteriorate [2].

In both developed and developing countries, price volatility can have a significant detrimental influence on the agricultural, food, and other sectors of the economy. The following are the primary elements that influence price changes.

- Weather and climate change - Unpredictable weather conditions are the most common and unpredictable cause influencing price volatility.
- Inventory level - Inventories are important in decreasing the short-term mismatches between supply and demand.
- Energy prices - Price volatility shifts from energy markets to agricultural markets as demand for production resources such as fertilizers, transportation, and biofuels grows.
- Exchange rates - By affecting domestic commodity prices, foreign exchange movements can have an impact on global food security and competitiveness.

Rising demand – when there is a case that supply cannot keep up with demand, there is increasing pressure on commodity prices. The elasticity of food demand will drop as per capita incomes increase globally, with incomes predicted to increase by 50% in many poor countries, requiring greater price adjustments to effect demand.

- Resource limitations - Higher means of production costs, slower technology adoption, more expansion into surrounding areas, and restrictions on double farming and irrigation water limit production growth rates.

- Trade limitations - Both export and import restrictions increase price volatility in international markets [8].

Agriculture markets have also been more open and competitive in recent decades as a result of changes in agricultural policy and regulation, particularly WTO agreements. As a result, price volatility has increased and household incomes have changed [11]. There is a lot of research and studies on price changes in the agricultural market. Various studies have examined

the effects of price fluctuations on the agricultural market, farmers, consumers and the state.

Mohanty and Klau (2001), who studied fourteen emerging market economies for the 1980s and 1990s, argue that external factors influencing food prices have a significant effect on inflation. In these economies, food prices account for a higher proportion of the consumer price index than in developed industrial countries. In addition, agricultural prices are said to fluctuate depending on weather conditions and foreign trade restrictions. Dostie et al. (2002) examined Madagascar's agricultural sector and poverty levels, and reported that seasonal production affected both agricultural prices and consumption patterns. The study also discusses various dimensions of seasonal import policy in addressing seasonal problems.

Based on probite models in developing market economies, Domach and Yucel (2003) suggested that increased agricultural production growth reduced the likelihood of factors contributing to higher inflation. Bare and Yucel (2004) found an intuitive association between agricultural prices in Turkey and food and general consumer prices, and used cross-correlation and vector altruistic models to investigate this relationship. They revealed that the increase in agriculture price inflation was statistically significant when compared to food prices and the overall consumer price index.

The purpose of the article is to to characterize the issue of regulation of price fluctuations in the agricultural market.

Presentation of the main material. Agricultural price volatility has led governments in both developed and developing countries to undertake measures aimed at preventing or minimizing these shifts throughout the twentieth century. Interventions in agricultural markets, whether unilateral or multilateral, became the norm in the 1980s. To regulate domestic prices, the US utilized support prices and stockpiles. A comparable system existed in the European Union, in which exchange rates ("green rates") were applied to a specific product for commerce between EU member states. Interventions for developing-country products were either multilateral (for example, through international trade agreements) or regulated through internal institutions.

There were buffer stocks in Bangladesh, India, Indonesia, Mexico, Philippines and South Korea, buffer funds in Ivory Coast, Papua New Guinea and South Korea, monopoly marketing

agencies in most of Africa and parts of Latin America and Asia, and variable tariff plans in Chile, Malaysia and Venezuela.

Since the 1980s, many countries have re-defined the role of the state in the economy. Reforms in agricultural markets have been an important part of these efforts. The reforms aimed to change the functioning of agricultural markets by renewing market structures and removing or changing the mandate of key institutions [10].

In many developing countries, plans of action (national and multinational) faced serious challenges in the 1980s. Producers and governments of producing countries were generally overly optimistic about the prices they could achieve under weak market conditions. At the same time, the costs of control-related inefficiency have increased over time. For example, high coffee prices have resulted in increased arable land in many countries with relatively high production costs, particularly in Africa. In Brazil, quota restrictions hindered low-income production.

As a result, as prices weakened in the 1980s, nearly all previously successful national intervention policies faced financial difficulties. International commodity agreements also failed to adapt to changes in the market, and by 1996 all economic clauses in the agreements were repealed or went bankrupt.

In many cases, donors have called for action to save or rebuild struggling national institutions of stability. Market liberalization, particularly the abolition of monopoly regulations and the radical reduction of bureaucracies, were key conditions for such aid. Therefore, a series of reforms aimed at liberalizing the agricultural markets of developing countries were initiated in the 1980s and 1990s, particularly with the encouragement of multilateral lenders such as the European Union, USAID, and the World Bank.

Overall, the extremely high price volatility in global agricultural markets signals a growing threat to global food security. To reduce the susceptibility of countries to price fluctuations, policies should improve market performance and equip countries to better cope with the extreme negative effects of volatility [2].

The aim of the policy is to help make the market more resilient to external shocks, reduce waste, increase supply at prices offered to local markets, and increase productivity, especially for small producers. Public investment in agricultural research, institutions and infrastructure is needed to increase the sector's productivity, re-

silience to climate and climate change, and resource scarcity.

Investments are necessary to reduce post-harvest losses. Recognizing that price volatility will continue to be a feature of agricultural markets, a coherent policy is needed to both minimize price volatility and limit its adverse effects.

Increased market transparency can reduce price volatility. Further efforts should be made to improve global and national information and monitoring systems for market forecasts, including more reliable information on the production, inventory and trade of food safety sensitive products. Import and export restrictions etc. Increasing or decreasing the skewed policies like

The 2014-2020 Common Agricultural Policy (CAP), instead of eliminating price volatility, mainly aims to compensate farmers for the negative effects of price volatility and to combat income volatility. After this policy, interventions in the agricultural market were indeed reduced and only limited intervention measures are taken when prices fall below certain levels. The main

policy instrument is direct payments, which provide farmers with a stable income regardless of market conditions. In addition, member states can access support through rural development programs through three risk management tools (insurance schemes, investment funds and income stabilization tools) [4]

There are fluctuations in prices depending on many factors in the agricultural market in Azerbaijan. The main factor affecting price volatility is high seasonal production. However, the market share and position of imported products, rising and falling prices of similar products in the world markets, production volumes due to climatic conditions and other unforeseen risks (for example, decreased demand due to the pandemic) are the main factors affecting it. prices in the agricultural market.

The changes in the producer price index of agricultural products in 2013-2021 period are given in Figure 1.

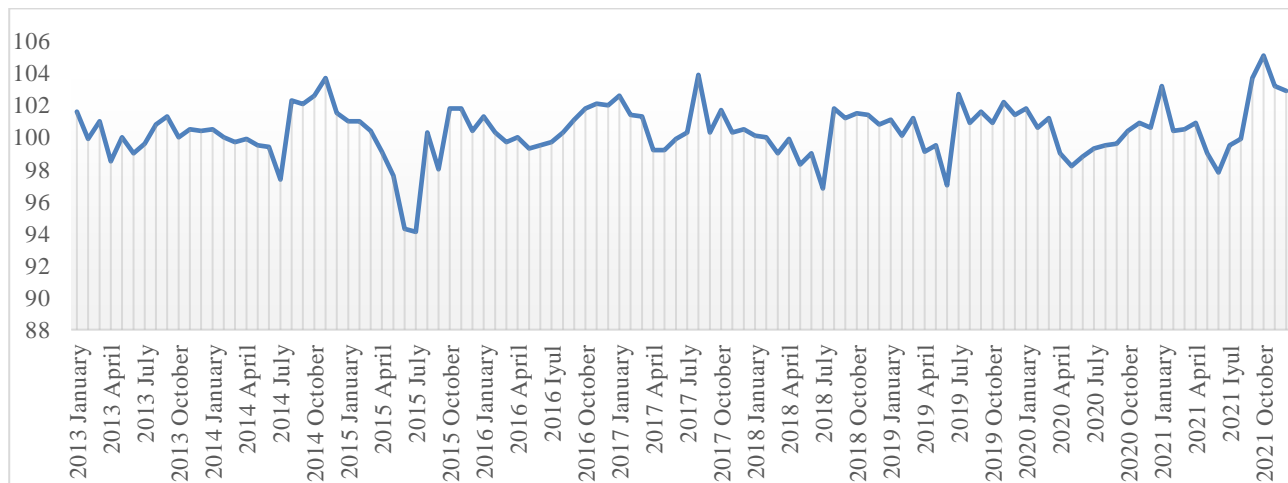

Figure 1 – Producer price index of agricultural products, (compared to the previous month)
Source: The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan

The graph illustrates that the lowest level of agricultural producer prices occurred in the months of June and July 2015. In general, the lowest prices were found in June-July, while the highest prices were noticed in the winter months. As a result, it is apparent that the increase in production throughout the production season has a direct impact on the price level.

Let's look at the level of price fluctuations in the agricultural market in the example of the potato and onion sector, which is considered the main food product in Azerbaijan and is consumed almost all year round. As can be seen

in Figure 2, prices in the potato sector fluctuated sharply between July 2015 and July 2021. The lowest price was 0.30 AZN/kg in July 2018, while the highest was 1.40 AZN/kg in April 2019. Prices were lowest in July-August, the manufacturing season of all years, and highest in March-April, according to the general pattern.

The wholesale price dynamics of onions are depicted in Figure 3. The price level in the onion sector fluctuated at different times of the year, just like it did in the potato sector.

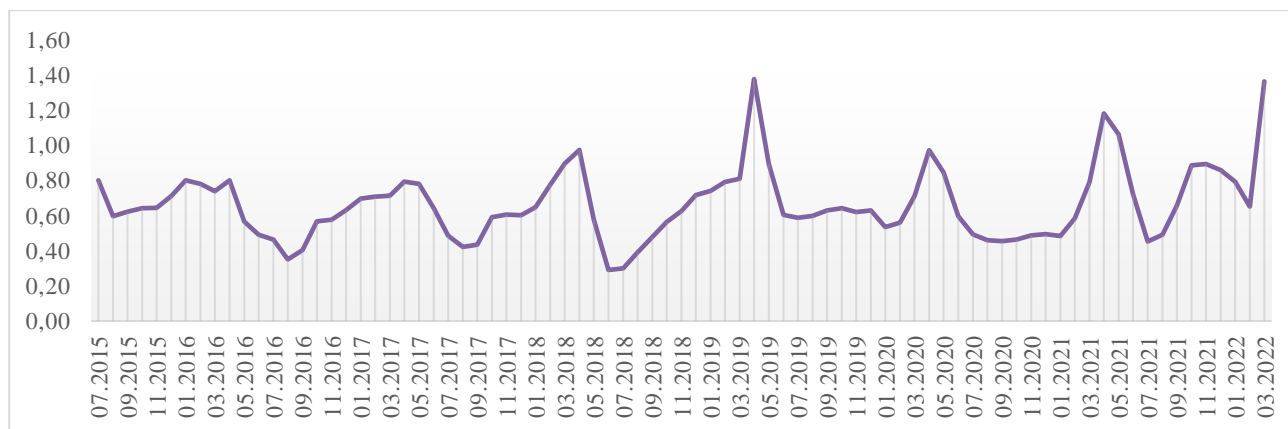

Figure 2 – Monthly wholesale price dynamics of potatoes
 Source: Baku-Meyveli wholesale market

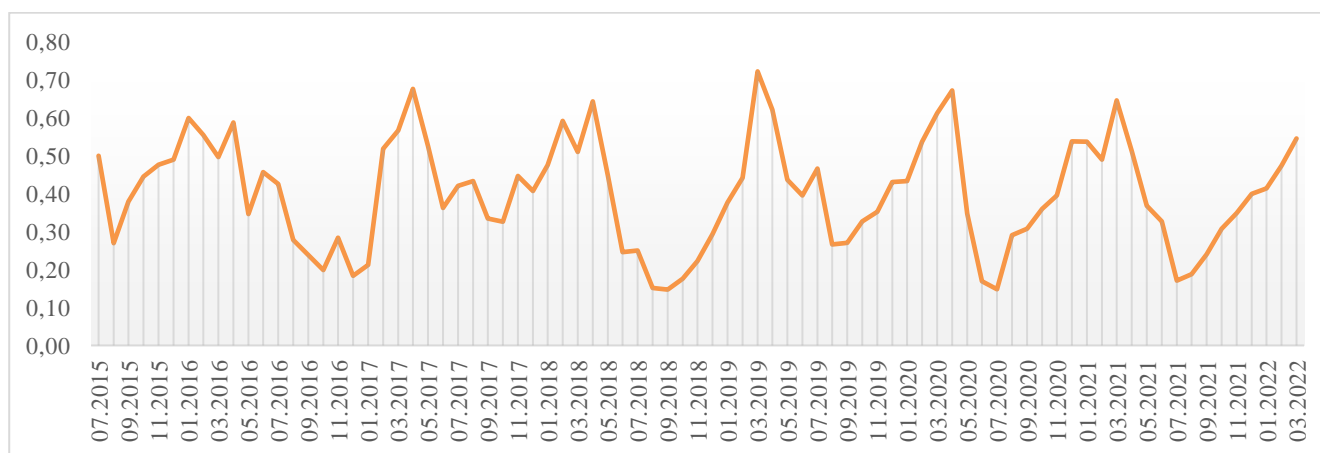

Figure 3 – Monthly wholesale price dynamics of onions
 Source: “Baku-Meyveli” wholesale market

There was a price differential of more than 5 times during one production cycle. The most unfavorable months for onion producers were October 2016, September 2018, and July 2020. Price changes have happened practically every year, as shown in Figure 3. The sector's further development is hindered by such price volatility uncertainties.

Conclusions and prospects for further research. According to the results of research and analysis on price volatility in the agricultural market, it has been determined that price volatility in the agricultural market poses a significant risk for market participants and both developed and developing countries follow regulatory policies to manage this risk. Regulatory policies regarding price volatility in the agricultural market began to take shape mainly after the 1980s.

Fluctuations in prices are inevitable due to climate change in the agricultural market, the impact of diseases and pests, changes in population and income levels, and other factors.

Especially in developing countries, the excess supply resulting from the increase in pro-

duction during the season causes a negative condition and loss of income for the producers. Uncertainty in the market regarding prices is one of the main factors hindering the development of agriculture. Because the unpredictable level of income does not make producers interested in expanding their activities.

From this point of view, in order to ensure the sustainable development of the agricultural sector in our country, it is necessary to minimize the level of price volatility or to establish a mechanism to compensate for the negative effects of this volatility.

The main decrease in prices of agricultural products in Azerbaijan occurs mainly during the production of fruits and vegetables. In the post-production period, imported products dominate the market. Regulatory policy should focus on both reducing the seasonal losses of producers and reducing dependency on imports in the post-production period. For this purpose, it would be appropriate to establish an intervention mechanism that can quickly intervene in the agricultural market in the country and to expand the logis-

tics infrastructure, including the cold storage infrastructure.

References

1. Assouto, A., Houensou, D. and Semedo, A. (2020). Price risk and farmers' decisions: A case study from Benin, *Scientific African*, 8.

2. FAO, Policy Brief 12. (2010). Price Volatility in Agricultural Markets.

3. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. *Producer price index. 2013-2021.*

4. Tropea, F. (2016). Price volatility in agricultural markets. *Risk management and other tools.*

5. Dana, J., Gilbert, Ch. (2008). Managing Agricultural Price Risk in Developing Countries, Department of Economics Working Papers 0819, Department of Economics, University of Trento, Italia.

6. Agricultural product price database (2021). Retrieved from: www.aqrarbazar.az.

7. Huchet-Bourdon, M. (2011). Agricultural Commodity Price Volatility: An Overview, OECD Food. *Agriculture and Fisheries Papers*, 52.

8. OECD-FAO Agricultural Outlook 2011, 4.

9. Şengül, S., Lopcu K. (2018). Volatility in food prices in Turkey: an econometrics application..

10. Akiyama, T., Baffes, J., Larson, D. and Varangis, P. (2001). Commodity Market Reforms: Lessons of Two Decades, 03. World Bank regional and sectoral studies. Washington, DC. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13852> License: CC BY 3.0 IGO.

11. Madre, Y., Devuyt, P. (2016). How to tackle price and income volatility for farmers? *An overview of international agricultural policies and instruments*, 18.

Література

Стаття надійшла

до редакції : 20.01.2022 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Найієва С. Regulation issues of price fluctuations in the agricultural market. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2 (46). С. 19–24.

1. Ассуто А., Хоенсу Д. та Семедо А. (2020). Ціновий ризик і рішення фермерів: приклад із Бенін. *Наукова Африка*, 8.

2. ФАО, Волатильність цін на сільськогосподарських ринка. (2010). *Політичний огляд*, 12.

3. Державний комітет статистики Азербайджанської Республіки. *Індекс цін виробників*. 2013-2021 рр.

4. Тропеа, Ф. (2016). Волатильність цін на аграрних ринках. *Управління ризиками та інші інструменти*.

5. Дана Дж., Гілберт Ч. (2008). Управління сільськогосподарським ціновим ризиком у країнах, що розвиваються, *Робочі документи Департаменту економіки 0819*, Департамент економіки, Університет Тренто, Італія.

6. База даних цін на сільськогосподарську продукцію (2021). URL: www.aqrarbazar.az.

7. Хюше-Бурдон, М. (2011). Волатильність цін на сільськогосподарську продукцію: огляд, харчові продукти ОЕСР. *Документи про сільське господарство та рибальство*, 52.

8. OECD-FAO. (2011). *Аграрний огляд*, 4.

9. Şengül, S., Lopcu K. (2018). Волатильність цін на продукти харчування в Туреччині: застосування економетрики.

10. Акіяма Т., Баффес Дж., Ларсон Д. та Варангіс П. (2001). Реформи ринку сировини: уроки двох десятиліть, 03. *Регіональні та галузеві дослідження Світового банку*. Вашингтон, округ Колумбія. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13852> Ліцензія: CC BY 3.0 IGO.

11. Мадре Ю., Девуйст П. (2016). Як подолати нестабільність цін і доходів для фермерів? *Огляд міжнародної аграрної політики та інструментів*, 18.

УДК 332.1

JEL Classification: R13

ПЛЕТНЬОВ М. В.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС

DOI: 10.32620/cher.2022.2.04

Постановка проблеми. У воєнний час трансформація економічного простору України відбувалась під впливом війни та вимагає всебічного аналізу й оцінки економічних, людських, інфраструктурних втрат на рівні регіонів і міст. Такий економічний аналіз також передбачає визначення змін якості життя населення в різних регіонах України та проведення моніторингу зміни, які відбуваються у економічному просторі країни. *Метою статті* є визначенні особливостей трансформації економічного простору України у час війни/після війни. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, систематизації, соціологічного опитування тощо. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що через великі втрати та руйнування економіки України відбувається трансформація економічного простору, а для його відновлення доцільно формувати території пріоритетного розвитку вздовж кордонів з Росією. *Виклад основного матеріалу.* За результатами проведених досліджень особливостей трансформації економічного простору України у час війни/після війни встановлено, що через бойові дії в Україні активізувалися міграційні процеси, люди переїжджають на Захід країни або закордон. Через руйнування транспортної інфраструктури знижено транспортний потенціал України. Втрати економіки України відбулись також через пошкодження та руйнування виробничої інфраструктури в промислових містах України. Встановлено, що території суттєво відрізняються за ступенем руйнацій, навіть в масштабах окремих регіонів і міст. Тому подано умовну градацію якості життя українців через війну. Задля підвищення якості життя та попри продовження війни треба планувати відновлення та розбудову регіонів України, які поділено на три макрорегіони. Встановлено, що зруйновані регіони потрібно відновлювати шляхом запровадження територій пріоритетного розвитку, для яких визначено державні напрями підтримки. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягає у формуванні територій пріоритетного розвитку у повоєнний час вздовж кордонів з Росією. *Висновки.* Трансформація економічного простору України, що відбулася, передбачає внесення змін або прийняття нової редакції Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, внесення змін до формування та використання коштів Державного фонду відновлення та регіонального розвитку, пошук донорів у ЄС тощо. *Подальші дослідження* мають бути спрямовані на корегування нормативно-правових актів щодо регіонального розвитку.

Ключові слова:

трансформація, економічний простір, регіони, території пріоритетного розвитку.

TRANSFORMATION OF THE ECONOMIC SPACE OF UKRAINE BECAUSE OF THE WAR TIME

Formulation of the problem. During the war, the spatial features of Ukraine developed independently, but the impact of the war on the economy requires a comprehensive analysis and assessment of economic, human and infrastructural losses at the regional level. Such an analysis also involves determining changes in the quality of life of the population in different regions of Ukraine and monitoring the existing changes taking place in the economic space of the country. *The aim of the article* is to determine the features of the transformation of Ukraine's economy during the war / after the war, taking into account the spatial aspect. *Methods used in the research:* comparison, systematization, sociological survey, etc. *The hypothesis of the research* was the assumption that due to the great losses and destruction of Ukraine's economy is the transformation of the economic space, and for its restoration it is appropriate to form areas of priority development along borders. *Presenting the main material.* According to the results of research on the peculiarities of the transformation of Ukraine's economy during the war / after the war, taking into account the spatial aspect, it was found that the war in Ukraine intensified migration processes, people move to the

* Плетньов Михайло Васильович, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Plietnov Mykhailo, Ph.D. in Technical Sciences, Associated Professor of the Economy Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-8482-9419

e-mail: mikhailvpletnev@gmail.com

West or abroad. Due to the destruction of transport infrastructure, Ukraine's transport potential has been destroyed. Ukraine's economic losses also occurred due to damage and destruction of industrial infrastructure in Ukraine's industrial cities. It is established that the territories differ significantly in the degree of destruction, even in the scale of individual regions and cities. Therefore, the article presents a conditional gradation of the social quality of life of Ukrainians because of the war. In order to improve the quality of the population and despite the continuation of the war, it is necessary to plan the restoration and development of the regions, which are divided into three macro-regions. It is established that the destroyed regions need to be restored by introducing priority development areas for which state support areas have been identified. *The originality and practical significance* of the research lies in the formation of areas of priority development in the postwar period. *Conclusions.* It requires changes or approval of a new version of the State Strategy for Regional Development until 2027, changes in the formation and use of funds from the State Fund for Reconstruction and Regional Development, the search for donors in the EU and more. The *further researches* should be aimed at adjusting regulations on regional development.

Key words:

transformation, economic space, regions, territories of priority development.

Постановка проблеми. У воєнний час економічний простір України трансформувалася, Схід і Південь тримають фронт і виснажують ворога, а Центр і Захід забезпечують економіку в тилу. Проте вплив війни на економіку вимагає всебічного аналізу й оцінки економічних, людських, інфраструктурних втрат на рівні регіонів та підприємств. Такий економічний аналіз також передбачає визначення змін якості життя населення в різних регіонах України. Попередні висновки робить ще зарано, але слід постійно моніторити наявні зміни, які відбуваються у економічному просторі країни.

Мета статті полягає у визначенні особливостей трансформації економічного простору України у час війни/після війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу та оцінки розвитку економіки України у час війни переймаються багато фахівців та вчених. Ця тема науково-прикладних досліджень актуалізувалася нещодавно, тому наукових та прикладних напрацювань ще мало [1-7]. Через повномасштабну агресію з боку РФ визначення особливостей трансформації економіки України у час війни/після війни з урахуванням просторового аспекту потребує проведення моніторингу та глибокого економічного аналізу задля пошуку напрямів відновлення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мільйони українців після 24 лютого 2024 року покинули свої домівки як у регіонах, де тривали чи тривають бойові дії, так і в тих, де бойових дій не було. Багато людей виїхало за кордон. Станом на кінець травня 2022 року понад одинадцять мільйонів українців були змушені залишити місця свого постійного проживання. В статусі внутрішньо переміщених осіб (ВПО) зареєструвалося близько 2,5 мільйона людей. Проте люди,

сподіваючись на швидке повернення, оселилися у своїх родичів у інших регіонах, досить часто не реєструючись як ВПО. Чим довше немає умов для повернення, то менше людей повернеться на своє попереднє місце проживання, коли такі умови настануть. Про це свідчить міжнародний досвід. Тому хто зареєструвався як ВПО, за новим місцем проживання, можуть не повернутись у місця звідки виїхали, що суттєво вплине на розміщення продуктивних сил в Україні та її регіонах. З Харкова та Харківської області, Києва та Київської області людей виїхало найбільше. Окрім того з Донецької області виїхало понад 390 тисяч, понад 100 тисяч осіб виїхали із Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Луганської, Чернігівської областей. Повернення до Києва та Київської області є досить ймовірно, проте щодо інших областей ситуація не позитивна. У межах регіонів розташування ВПО також є досить нерівним [1].

За час війни було зруйновано та і далі руйнуються тисячі об'єктів інфраструктури — аеропорти, переходи, житло та об'єкти соціального призначення, які є дуже важливими для відновлення регіонів. В таблиці подано орієнтовні втрати економіки України від пошкодження та руйнування інфраструктури з початку воєнних дій станом на 10.05.2022 р. [2].

До війни Україна позиціонувала себе як потужна транзитна держава, міст між Європою та Азією, тому що через Україну пролягала низка міжнародних транспортних коридорів. Частково зруйновано та заблоковано порти на Азовському морі, заблоковано українські порти на Чорному морі. Втрачено можливості для вивезення української продукції морськими шляхами, які є ключовими для експорту товарів, зокрема сільськогосподарської продукції.

Таблиця 1 – Втрати економіки України від пошкодження та руйнування інфраструктури з початку воєнних дій станом на 10.05.2022 р.

Об'єкти інфраструктури	Обсяг, шт/км	Загальні втрати, млн дол. США
Житлові будинки, млн кв. метрів	35,2	30 951
Дороги, тис. км	23,8	29 761
Активи підприємств, одиниць	208	10 437
Цивільні аеропорти, одиниць	12	6 817
Залізнична інфраструктура та рухомий склад	н/д	3 572
Заклади охорони здоров'я	580	1 908
Мости та мостові переходи	295	1 646
Легкові автомобілі, тис. од	89,5	1 358
Заклади середньої та вищої освіти	992	1 320
Земельний фонд, тис. га	4,2	1 108
Порти та портова інфраструктура	2	622
Військові аеродроми	12	468
Адміністративні будівлі	83	454
Дитячі садочки	562	445
Релігійні споруди	102	349
Культурні споруди	152	329
Торгові центри	24	315
Літак Ан-225 «Мрія»	1	300
Складська інфраструктура	156	255
Нафтобази	27	227
Інше	-	1 683

Джерело: розроблено автором на підставі [3]

Нині транспортний потенціал втрачено, що суттєво зменшує економічні можливості для розвитку більшості регіонів. Все це змінює пріоритети планування та відновлення/будівництва доріг та формування нових транспортних коридорів.

Найбільших знищень зазнали і зазнають промислові міста/регіони України. У Маріуполі зруйновано найбільші меткомбінати — ім. Ілліча та «Азовсталь», Лисичанський та Кременчуцький нафто-переробні заводи, багато підприємств Харкова, Києва, Чернігова, Миколаєва, Сум, Охтирки тощо. Щоб уникнути знищення або захоплення, понад півтори тисячі підприємств підключились до програми релокації, тобто вивозять в центральні та західні регіони України обладнання та працівників. Це безмовно вплине на розміщення продуктивних сил на території України у подальшому, а також на можливості повернення чи неповернення людей у ці міста [4].

Отже, території суттєво відрізняються за ступенем активності бойових дій і руйнацій, навіть в масштабах окремих областей і міст, територіальних громад. Тому можна

припустити таку умовну градацію соціальної якості життя українців через війну, рис 1.

За результатами соціологічних досліджень компаній Gradus задля підвищення якості життя українці наразі найбільше потребують гроші та доступ до роботи – так зазначили 66% та 44% відповідно. Мешканці Східного, Південного та Північного регіонів декларують потребу у значній кількості речей. Власне фізичне та ментальне здоров'я українці оцінюють переважно на незадовільному рівні: відсутність проблем зі здоров'ям декларують лише 39% та 38% респондентів відповідно. Близько чверті (26%) респондентів декларують отримання гуманітарної допомоги від української держави. Переважно респонденти отримували їжу, гроші, засоби гігієни та одяг. Коли йдеться про достатність допомоги, то думки розділилися: 44% вважають її достатньою, а 48% – недостатньою. Серед тих, хто виїхав за кордон, 54% отримували гуманітарну допомогу від держави, де вони знаходилися. Переважно це їжа, гроші, засоби гігієни, одяг, а також тимчасове житло. Більшість (75%) оцінила цю допомогу як достатню [5].

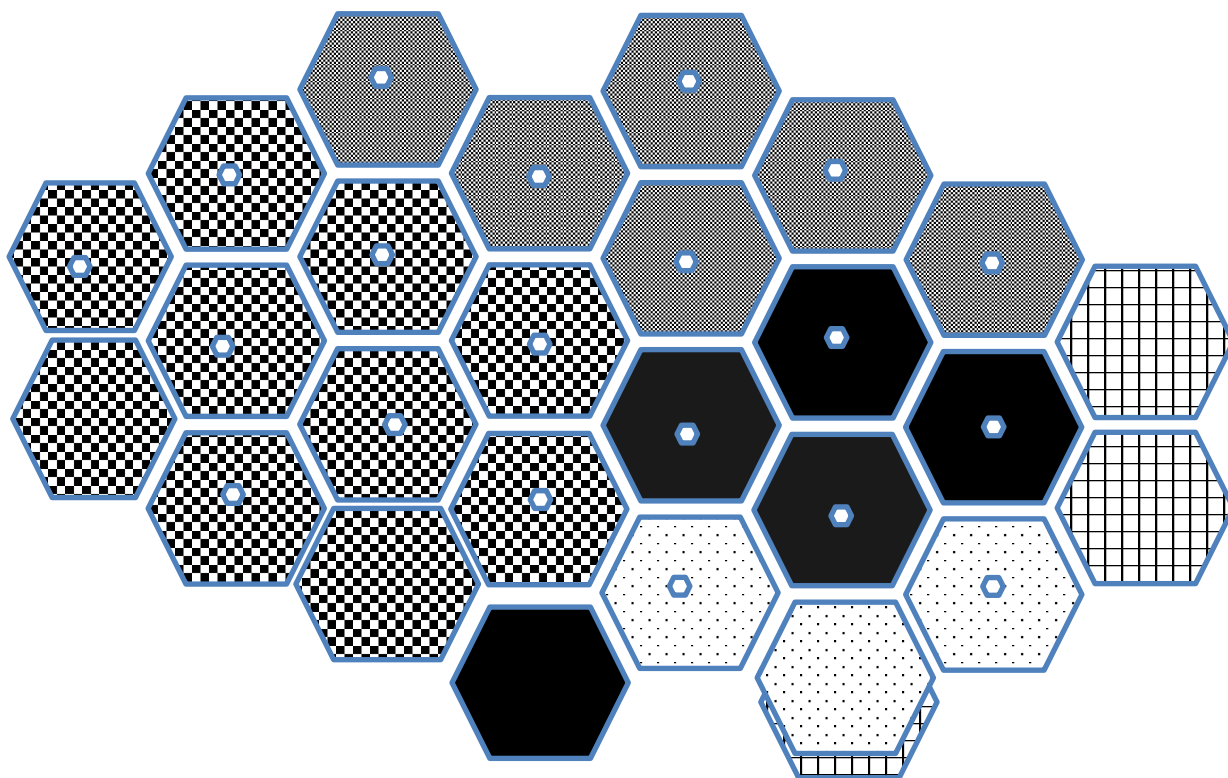
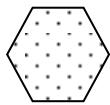
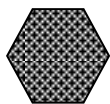
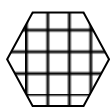

Рисунок 1 – Градація соціальної якості життя українців за регіонами враховуючи вплив війни (станом на 1.07.2022 року)
Джерело: розроблено автором

Крим, Луганська і Донецькі області в частині окупованих територій до 24.02.2022 року, якість життя не змінилась. В частині той території що після 24.02.2022 року – найнижчий рівень якості життя, через активність бойових дій та руйнування інфраструктури.

Сумська, Харківська, Чернігівська, Київська, Житомирська області були деокуповані (майже), постраждали від бойових дій, тому рівень якості життя та рівень добробуту нижче середнього.

Запорізька, Херсонська і Миколаївська або окуповані, або ведуться бойові дії. Рівень життя та добробуту українців – низький.

Дніпропетровська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська, Одеська області – рівень якості життя та добробуту населення – середній, оскільки присутні руйнування, проте області не окуповані та активних бойових дій немає.

Всі інші області (Вінницька, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька, Волинська, Тернопільська, Рівненська, Закарпатська, Львівська) та мешканці Києва мають рівень якості життя та добробут вищий за середній. Оскільки ці області зазнали найменших руйнувань інфраструктури.

Задля підвищення якості населення та попри продовження війни вже треба планувати напрями, сфери та механізми відновлення зруйнованих територій для швидшого повернення в місця постійного проживання вимушених переселенців та біженців в Україну, відновлення місцевої, регіональної та національної економіки. Для планування відновлення та розбудови регіонів науковці виокремлюють три макрорегіони :

Східний (фронт) — території/регіони вздовж кордону з РФ і РБ, де рівень загрози прямого військового вторгнення є найбільшим і де має розміщуватися чимало військових об'єктів стримування ворога;

Центральний (опора) — території/регіони, що межують із територіями фронтиру, з помірним рівнем загрози військового вторгнення;

Західний (тил) — регіони в західній частині України, розташовані найближче до країн ЄС, де є мінімальна загроза прямого військового вторгнення з боку РФ/РБ [6].

Враховуючи такий просторовий поділ варто формувати майбутню спеціалізацію цих субрегіонів, структуру регіональної економіки, розміщення виробничих потужностей та продуктивних сил тощо. Це сприятиме згуртованості України. А головним чинником територіального єднання України є міцний зв'язок головних міст України: Київ — північ, Львів — захід, Харків — схід, Дніпро — центр, Одеса — південь. Створення такого каркаса — з'єднання цих міст між собою — запорука швидкої розбудови України.

Щодо зруйнованих територій потрібно їх відновлювати шляхом запровадження територій пріоритетного розвитку. Це територіальні громади чи їх частини, що постраждали від бойових дій та від ракетно-бомбових/ артилерійських ударів.

Території пріоритетного розвитку використовуються в світі та в Україні як інструмент стимулювання розбудови депресивних територій шляхом стимулювання діяльності суб'єктів господарювання, при цьому території пріоритетного розвитку формуються з окремих адміністративно-територіальних одиниць шляхом їх виокремлення або угруповання.

Запровадження особливих умов господарювання на цих територіях передбачатиме державне стимулювання розроблення і впровадження нових моделей економічного розвитку, реалізація державних програм, проєктів, заходів тощо задля швидкого відновлення цих територій шляхом залучення та освоєння вітчизняних і міжнародних інвестицій з метою повернення українців до міст мешкання та забезпечення високого рівня якості їх життя [7, с. 102].

Для розбудови територій пріоритетного розвитку потребуватиметься велика кількість будівельних матеріалів. Необхідно розгорнути мережу будівельних підприємств із виробництва сучасних будівельних матеріалів якомога ближче до територій, що зазнали найбільших руйнувань. Це дасть змогу використати місцеву сировину та створити робочі місця для людей, які втратили роботу внаслідок війни. Відбудова зруйнованого житла, будівництво житла у нових місцях необхідно для швидко повернути людей. Проте повернення жителів у прилеглі до кордону з Росією міста й села буде менш привабливим. Тому необхідно буде вирішувати проблему із забезпе-

ченням житлом ВПО у західних регіонах та планувати обсяги будівництва житла з урахування ланцюжка: житло — робота — відпочинок.

Розбудови територій пріоритетного розвитку також передбачає відбудову соціальної інфраструктури, тобто відновлення зруйнованих шкіл, які мають сенс за умов наявності учнів. Відновлення зруйнованих закладів охорони здоров'я також має відбуватися з огляду на наявність мешканців. Сама система охорони здоров'я має бути досить децентралізованою й технологічно добре оснащеною не виключаючи залучення приватних закладів. На територіях пріоритетного розвитку відбудовувати необхідно і підприємства харчової промисловості, які мають бути максимально замкнені технологічні ланцюжки виробництва готової оборонної продукції на базі українських підприємств та кооперації з підприємствами країн-союзників.

Для розбудови територіях пріоритетного розвитку, які знаходяться в межах Східного макрорегіону, особливу підтримку варто надавати мікробізнесу домогосподарств, малому та середньому підприємству, що використовує місцеву сировину, трудові ресурси, орієнтується на регіональний ринок і є менш цікавим для уражень із боку агресора [6].

Проте слід зауважити, що навіть у межах територій пріоритетного розвитку є громади, де більшість поселень були або зруйновані через бойові дії, або розграбовані під час окупації, і є громади, які взагалі не мають руйнувань і які оминула окупація. Тому для одних громад актуальним є швидке відновлення через відбудову зруйнованого, а для інших — розвиток у нових умовах. І в першому, і в другому випадках йдеться про необхідність певного синхронізованого планування відновлення одних і розвитку інших територіальних громад у межах одного регіону. Усе це потребує внесення змін або ухвалення нової редакції Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, внесення змін до формування та використання коштів Державного фонду відновлення та регіонального розвитку, пошук донорів в ЄС тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведених досліджень особливостей трансформації економіки України у час війни/після війни з урахуванням просторового аспекту встановлено, що через війну в Україні активізувалися міграційні процеси, люди переїжджають на За-

хід країни або закордон у пошуках безпечного місця проживання. Через руйнування транспортної інфраструктури в Україні знищено транспортний потенціал. Втрати економіки відбулись також через пошкодження та руйнування виробничої інфраструктури в промислових містах України. Отже, території в країні суттєво відрізняються за ступенем руйнацій, навіть в масштабах окремих регіонів і міст, територіальних громад. Тому сформовано умовну градацію соціальної якості життя українців через війну. Задля підвищення якості життя населення та попри продовження війни треба планувати відновлення та розбудову регіонів, які поділено на три макрорегіони. Встановлено, що зруйновані регіони потрібно відновлювати шляхом створення територій пріоритетного розвитку – це територіальні громади чи їх частини, що постраждали від бойових дій. Для розбудови територій пріоритетного розвитку визначено соціальні напрями та зауважено, що варто надавати державну підтримку мікробізнесу домогосподарств, малому та середньому підприємству. Подальші дослідження мають бути спрямовані на корегування нормативно-правових актів щодо регіонального розвитку.

Література

1. Статус внутрішньо переміщеної особи в Україні. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211039_status-vnutrshno-peremshcheno-osobi-v-ukran
2. Мінекономіки України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=47ac4e1MinekonomikiUkraintsiVzheVitr atiliPonad700-MInGrnZaProgramoiupidtrimka>
3. Прямі збитки України від війни вже склали понад \$94 млрд. Загальні втрати економіки — \$600 млрд. URL: <https://hromadske.ua/posts/pryami-zbitki-ukrayini-vid-vijni-vzhe-sklali-ponad-dollar94-billion-start-losses-economics-dollar600-billion>
4. За останній тиждень сума завданих інфраструктурі України збитків в ході війни зросла на \$3.1 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostanniy-tizhden-suma-zavdanih-infrastrukturi-ukrayini-zbitkiv-v-hodi-viyini-zrosla-na-3-1-mlrd/>
5. Gradus. Результати аналітичних досліджень. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_surve_UA_hSorts5.pdf

Стаття надійшла

до редакції : 20.05.2022 р.

дженъ. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_surve_UA_hSorts5.pdf

6. Відновлення України. Регіональний аспект. URL: <https://ua.unews.today/story/1262006?articleId=1262006>

7. Заблодська І.В., Ляшенко П.А., Бурбело С.О. Оцінювання результатів ефективності розбудови територій пріоритетного розвитку: методика дослідження. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. Вип. 64, 2022. С. 99–108.

References

1. Status of internally displaced persons in Ukraine. (2022). Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/211039_status-vnutrshno-peremshcheno-osobi-v-ukran
2. Ministry of Economy of Ukraine. (2022). Retrieved from: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=47ac4e1d-abe3-4de7-91e0-160d9c16d6b0&title=Minekonomiki-UkraintsiVzheVitr atiliPon>
3. Ukraine's direct losses from the war have already amounted to more than \$ 94 billion. Total economic losses – \$ 600 billion. (2022). Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/pryami-zbitki-ukrayini-vid-vijni-vzhe-sklali-ponad-dollar94-billion-start-losses-economics-dollar600-billion> (access date: 02.05.2022).
4. Over the last week, the amount of damage caused to Ukraine's infrastructure during the war increased by \$ 3.1 billion. (2022). Retrieved from: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostanniy-tizhden-suma-zavdanih-infrastrukturi-ukrayini-zbitkiv-v-hodi-viyini-zrosla-na-3-1-billion> (access date: 10.06.2022).
5. Degree. The results of analytical research. Retrieved from: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf
6. Restoration of Ukraine. Regional aspect. Retrieved from: <https://ua.unews.today/story/1262006?articleId=1262006>
7. Zablodskaya, I., Lyashenko, P., Burbelo, S. (2022). Evaluation of results effectiveness of development of priority development areas: research methodology. *Collection of scientific works of ChSTU. Series: Economic Sciences*, 64, 99–108.

Стаття прийнята

до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Плетньов М. В. Трансформація економічного простору України у воєнний час. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2 (46). С. 25–30.

УДК 338.2 +658.5

JEL Classification: D24, O31, P47

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОЇ ДИФУЗІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

DOI: 10.32620/cher.2022.2.05

Постановка проблеми. Розгляд інноваційних дифузій у світовій практиці під певними кутами зору примушує шукати нові тенденції і перспективи їх розвитку в Україні. *Мета дослідженням* – довести необхідність запровадження інноваційних дифузій у різних соціально-економічних системах, з урахуванням унікальності кожної інноваційної ідеї та об’єкта її реалізації. *Методологічною основою дослідження* стали сучасні доктрини інноваційного розвитку України. В проведених дослідженнях використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу щодо визначення ролі інноваційної дифузії та визначення чинників що впливають на запровадження інновацій у соціально-економічні системи. *Основною гіпотезою дослідження* є припущення щодо можливості удосконалення ролі інноваційної дифузії на сучасному етапі розвитку соціально-економічних систем з метою досягнення визначених стратегічних орієнтирів, пріоритетів розвитку та глобальних викликів. *Виклад основного матеріалу дослідження.* Дослідження ролі інноваційних дифузій у межах різних соціально-економічних систем дозволили визначити чинники, що впливають на темпи розповсюдження інновацій та підкреслили важливість людського чинника та міжособистісних комунікацій. Проаналізовані основні показники, що визначають правильність рішень щодо запровадження інновацій на різних рівнях ієрархії соціально-економічних систем. Обґрунтовано склад і охарактеризовано сутність показників, що визначають стабільність та прогресивність розвитку соціально-економічних систем на кожному етапі прийняття рішень. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується запропонованим набором показників, що характеризують певні властивості запроваджених інновацій у соціально-економічних системах, що дозволить зосередитись на ефективному розвитку соціально-економічних систем завдяки запровадження інноваційних дифузій. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Проведене дослідження дозволило визначити головні тенденції розвитку інноваційних дифузій у сучасних соціально-економічних системах, що мають бути зорієнтовані на індивідуальні цінності громадян суспільства. Визначена послідовність рішень щодо прийняття інновацій, довела необхідність мати певний набір показників, що характеризує певні здобутки на кожному етапі запровадження інноваційних дифузій; підкреслила унікальність кожної соціально-економічної системи та означила орієнтири реалізації інновацій, що мають бути спрямовані на підтримання життєздатності соціально-економічної системи та корисності інноваційних дифузій у довготерміновій перспективі. Підкреслено, що розв’язання конкретних інноваційних задач можливе за умов збалансування, досягнення рівноваги та максимальної вигоди від інновацій на різних рівнях ієрархії соціально-економічної системи. Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук та удосконалення сучасних технологій щодо розповсюдження та запровадження інноваційних дифузій, надбання досвіду та найкращих практик її реалізації та оцінювань результатів розвитку соціально-економічних систем.

Ключові слова:

інноваційна дифузія, соціально-економічні системи, міждисциплінарність інновацій, визнання переваг, людська поведінка.

A ROLE OF INNOVATIVE DIFFUSION IN DEVELOPMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Formulation of the problem. Consideration of innovative diffusions in world practice under the certain points of view compels to search new tendencies and prospects of their development in Ukraine. *Purpose by research* to lead to the necessity of input the innovative diffusions for the different socio-economic systems, taking into account the Unicom of every innovative idea and object of her realization. *Methodological basis of research* became the modern doctrines of innovative development of Ukraine. In the conducted researches are used methods of dialectics, methods and principles of scientific cognition, instruments of economic analysis to determination of innovative diffusion role and determination of factors that influence on the innovations input in the socio-economic systems. The *basic hypoth-*

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4919-5788

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

esis of research became a supposition about possibility of improvement the role of innovative diffusion on the modern stage of development of the socio-economic systems with the aim of achievement of certain strategic reference-points, priorities of development and global calls. *Exposition of basic material of research.* Research of role the innovative diffusions in the limits of the different socio-economic systems factors that influence on the rates of innovations distribution and underlined importance of human factor and inter personality communications allowed to define. It is analyzed basic indexes that determine the rightness of decisions to the input of innovations on the different levels of the socio-economic systems. Composition is reasonable and described essence of indexes that determine stability and progressiveness of the socio-economic systems development on every stage of making decision. *Originality and practical meaningfulness of research* are confirmed by the offered set of indexes that characterize certain properties of the entered innovations in the socio-economic systems that will allow being concentrated on effective development of the socio-economic systems with help of innovative diffusions input. *Conclusions and prospects of further researches.* The conducted research allowed defining main progress of innovative diffusions trends in the modern socio-economic systems that must be orientated on the individual values of society citizens. Certain sequence of decisions in relation to the acceptance of innovations, a necessity to have a certain set of indexes, that characterizes certain achievements on every stage of input of innovative diffusions, led to; an iniquity underlined each socio-economic systems and meant the reference-points of realization of innovations that must be sent to maintenance of viability of the socio-economic system and utility of innovative diffusions in a long-term prospect. It is underlined that decision of concrete innovative tasks possible at terms balanced, achievement of equilibrium and maximal benefit from innovations on the different levels of the socio-economic system hierarchy. Further researches will be connect with search and improvement of modern technologies of distribution and input of innovative diffusions, gaining experience and the best practices of its realization and evaluations of results of the socio-economic systems development.

Key words:

innovative diffusion, socio-economic systems, between disciplinary innovations, confession of advantages, human behaviors.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної економічної науки та соціально-економічних систем та співтовариств примушує постійно розглядати інновації і дифузію (як основну їх складову) під різними кутами зору [1, 2, 3], в залежності від того, яку роль вони відіграють:

1) для розповсюдження й поширення в різних сферах економічної діяльності, особливо в охороні здоров'я (в умовах боротьби з COVID - 19 саме ці складові висуваються на перший план), налагодження ефективних зв'язків й комунікацій [4], що викликані запроваджуваними цифровими технологіями в економіці [5];

2) в широкому запровадженні Інтернет й мобільних мереж та зростанні критичної маси використання нових технологій комунікацій;

3) у різного роду дослідженнях із застосуванням інструментів опитування, інтерв'ювання та залучення широкого кола експертів щодо оцінювання результатів та інше.

Проведені дослідження інновацій виокремили необхідність дослідження таких питань як [6, 7, 8]:

а) джерела та канали передавання інформації щодо прийняття рішень про інновацій та швидкість розповсюдження дифузій;

б) стан, соціально-економічні умови об'єктів (суб'єктів) та їх готовність до сприйняття певних дифузій щодо запровадження інновацій;

в) виявлення загальних тенденцій та робота інноваційних концепцій розвитку соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі можна з певністю стверджувати, що інноваційні дифузії у своїй основі мають міжdisciplinary аспект розвитку [9], що поширюється на різні культури, економічні системи, поведінку людей та є головним мотивом трансформацій у соціально-економічній сферах діяльності як самих суб'єктів господарювання, галузях національної економіки, так й окремих суспільств [10].

Сьогодні інноваціями займаються достатня велика низка дослідників не тільки в Україні, але далеко за її межами [11, 12, 13, 14, 15], проте немає потреби переказувати різні точки зору, які існують у кожному авторському варіанті щодо інновацій та їх дифузійності, бо розвиток науково-технічного прогресу (НТП) постійно змінює підходи, галузі поширення, концептуальні аспекти та сфери розповсюдження, виходячи унікальності кожного конкретного випадку їх застосування. Тобто невизначеність, ідентифікованість, особистисність – це наразі головні фактори, що характеризують сучасний стан досліджень з інноваційних дифузій. Тому дослідження цього розділу будуть спрямовані саме на висвітлення більш пріоритетних аспектів досліджень інноваційної дифузії в Україні.

В загальному вигляді інноваційну дифузії слід сприймати як спонтанне поширення нових ідей через певні канали, впродовж встановленого часу і в межах означених соціально-економічних систем. Проте всі ці ознаки дифузії можна визначити тільки за реакцією людини її схвальним відношенням до інновацій, залеж-

но від рівня знань. Окрім того, не всі інновації слід вважати обов'язковими і бажаними, а також однаково корисними як для індивідів, так і для соціально-економічних систем.

Слід відрізнити також як ідейні так й технологічні інновації, які мають різний рівень запровадження, відстеження, оцінювання та наукового дослідження.

Якщо мова йде про ідейні інновації, то вони можуть прирівнюватися до певних доктрин розвитку [16] і не завжди сприймаються й усвідомлюються суспільством.

Що стосується технологічних інновацій, то вони передбачають великий обсяг пошукової, дослідницької роботи з оцінюванням наслідків відносно проведених прикладних випробувань й експериментів, які можуть різні результати та синергетичні ефекти [17].

Кожна інновація впроваджується різними темпами, що залежить від [1, с. 35 – 37]:

1. Відносної переваги інновацій, їх сприйняття соціумом та тому престижу, який вони надають індивідам, чим сприяють поширенню темпів впровадження інновацій.

2. Сумісність інновацій з наявними цінностями, котрі формуються певними традиціями, минулим досвідом, потребами сучасності, наявному інтелектуальному потенціалу суспільства. Впровадження нових інновацій може викликати відторгнення нових норм і правил, що можуть не відповідати інтересам суспільства, а значить одночасно має відбуватися нівелювання факторів протидії [18].

3. Складність інновацій породжує різне сприйняття членами суспільства, що залежить і від знань, інформованості і рівня комунікацій не тільки членів суспільства, але й різних суб'єктів, що їх впроваджують [8].

4. Випробування інновацій – важлива характеристика їх дифузійності, що залежить від можливості експериментування, проведення прикладних випробувань для зменшення ступеню невизначеності запроваджуваних інновацій.

5. Спостереження та моніторинг запровадження інновацій, оцінювання їх результативності в рамках певної соціально-економічної системи, що дозволяє виявляти нові мотиви й стимули, що змінюють враження суспільства (поведінку соціально-економічної системи) щодо їх корисності.

Інноваційні дифузії переважно поширюються серед членів соціально-економічних систем шляхом різного типу комунікацій, процесів зближення, розходження, обміну інформацією, планування та розповсюдження інновацій, що сприймається суспільством чи навпаки відки-

даються. Як правило, більш революційні соціальні ідеї, що дозволяють скерувати у правильне русло найбільш ефективні для суспільства ідеї, що приводять до нових соціальних змін, знаходять підтримку у суспільстві. Тому можна стверджувати, що дифузія – це процес не тільки створення інформації про інновації, але й соціальний процес, що характеризує міжособистісні комунікації в будь-якій соціально-економічній системі, де члени співпрацюють один з одним для досягнення спільних цілей. Звідси витікає одна важлива залежність інноваційної дифузії від структури соціально-економічної системи, ролі її лідерів (формальних і неформальних) та типів рішень, що приймаються за наслідками розповсюдження інновацій.

Структура соціально-економічної системи, залежить від людської поведінки, рівня бюрократії, починаючи від урядових органів і, закінчуючи, різними індивідами. Слід зважати на норми, правила та існуючі стандарти, які встановлені у соціально-економічних системах, що можуть вставати на засадах розповсюдження інновацій. Причому необхідно враховувати норми як на рівні окремої соціально-економічної спільноти (нації), так і на рівні релігійної комуні, місцевої влади, місцевості та інші ланки системи (виробничі підприємства, організації і т.п.). А також враховувати рівень довіри, що виказують нижчі данки управління вищим, та довіри її лідерам (очолювачам).

В багатьох соціально-економічних системах розповсюдження інновацій залежить від традицій й напрямів наукових досліджень. Кожна система може досліджувати окремий напрям інноваційних дифузій. В цьому плані в рамках тематики науково-технічних досліджень «Обліково-фінансові механізми інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті трансформації економіки знань та соціально-поведінкових обмежень», що виконується на кафедрі фінансів, обліку і оподаткування Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (державний реєстраційний номер 0121U108324), ґрунтовно досліджується обліково-фінансовий інструментарій, що наповнює механізм сучасного інноваційного розвитку суб'єктів господарювання, оцінюються різні прояви соціально-економічних обмежень з метою мотивування українського бізнесу до інноваційних перетворень відповідно тактичних і стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки та благополуччя громадянського суспільства.

Виходячи з цього **мета дослідження** – довести необхідність запровадження іннова-

ційних дифузій у різних соціально-економічних системах, з урахуванням унікальності кожної інноваційної ідеї та об'єкта її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна ланка дослідників - це окремі традиції та школи, що розвивають різні наукові напрями. Тому можна стверджувати, що загальною задачею інноваційної дифузії, що розповсюджується у соціально-економічній системі - згуртувати та згрупувати розпорошені дослідження, налагодити взаємозв'язок між школами, узагальнення наслідків досліджень та означення пріоритетів у досягненні головних цілей системи. Можна виокремити основні чинники, що наразі фінансуються у більшості соціально-економічних систем, як на міжнародному, національному, так і на локальному рівнях. Це переважно дослідження в антропології, соціології, сільському господарстві, освіті, охороні здоров'я, комунікаціях, маркетингу і менеджменту, географії, соціології і т.п. [1, с. 66 – 117].

З цих позицій рекомендовано проводити дослідження й економічних аспектів інноваційних дифузій, що підтверджує в котре міждисциплінарний характер економічних інноваційних досліджень, де на перший план має висуватися:

1) соціальні пріоритети певного сегменту соціально-економічної системи. Такими сучасними пріоритетами на глобальному рівні наразі можуть бути дослідження ефективності застосування сучасних вакцин щодо запобігання поширення COVID-19 та здійснення профілактичних заходів. А на локальному рівні більш доречнішими сьогодні вважаються дослідження соціальної відповідальності бізнесу.

2) створення позитивного іміджу навколо досліджуваної проблеми шляхом формування прямих каналів розповсюдження інформації про інновації та попередні дослідження й апробування у вибраному напрямі.

3) формування уявлень цільової аудиторії та позиціонування на досягненні поставлених цілей інновацій.

4) зміна поведінки суспільства (соціально-економічної системи) відносно отриманих вигід від запровадження інновацій та розробка подальших технологій її поширення.

5) пропагування результатів інноваційних дифузій та тісна співпраця з різними структурами соціально-економічної системи щодо поширення й оцінювання нових продуктів, технологій чи наукових досягнень.

Окрім того, слід приймати до уваги швидкість змін пріоритетів інноваційних досліджень, тому в межах кожної соціальної системи потрібно враховувати:

1. Час і умови дослідження і наскільки вони відповідають визначеним прогнозам і сучасним тенденціям.

2. Темпи впровадження інновацій що має також враховувати складність розповсюдження інформації про інновацію, спостереження за цим процесом та їх сумісність з цінностями соціально-економічної системи.

3. Тип інновативного розвитку соціально-економічної системи, тобто наскільки активно може сприйматися її членами (складовими) та впроваджуватися означені інновації.

4. Можливості використання неформальних лідерів та їх бажання долучитися до інновативного розвитку соціально-економічної системи.

5. Виявлення додаткових факторів (окрім інформаційних мереж), місць в середині системи, віку осіб, специфіки діяльності, рівня налагодження соціальних зв'язків і т.п., що найбільш сприяють дифузії інновацій.

6. Порівняльна характеристика швидкості (рівня впровадження) однотипових інновацій в різних соціально-економічних системах, виявлення причин та їх залежність від інновативного типу розвитку систем, масштабів залучення неформальних лідерів, спеціальних технологій впровадження інновацій і т.п.

7. Застосування різних каналів отримання інформації, і тому числі шляхом отримання додаткових знань через систему традиційної початкової, спеціальної, вищої освіти; курси підвищення кваліфікації та постійної освіти в процесі активного життєвого циклу соціально-економічної системи та її членів, на кшталт нових напрямів розвитку: як економіки знань [8], цифрової економіки [5] і т.п.

8. Оцінювання наслідків і досвіду запровадження інноваційних дифузій у різних соціально-економічних системах та можливостей їх пристосування, адаптації до своїх умов розвитку (або створення ще більших розривів між соціально-економічними системами), що має обґрунтовувати поширення та доцільність запровадження більшості ефективних глобальних інновацій в межах окремих локальних систем.

Сьогодні про інновації не пише тільки ледачий, причому кожна галузь науки пропонує свої напрями дослідження і сам процес інноваційної дифузії в кожній із галузей української науки досліджується за своїми парадигмами. Тому в цих умовах дуже важливо сформулювати для кожної галузі стосовно інноваційної дифузії:

А) Спільне концептуальне підґрунтя, моделі та методологію дослідження, що лелеко

можна пристосувати до кожної сфери діяльності.

Б) Прикладний аспект застосування, що дозволяє поєднувати наукові здобутки з практичними стосовно як окремих індивідів, так і секторів соціально-економічної системи.

В) Можливості узагальнення отриманих результатів на предмет застосування окремих випадків в соціально-економічній системі (окремих сфер діяльності) до умов інноваційного розвитку всієї системи.

Г) Методи дослідження, розкриття методології реалізації, простоти чи складності досягнення поставленої парадигми.

Д) Самооцінювання проведених досліджень, спроможність розкриття поставлених цілей: визначення сильних та слабких сторін.

Проте слід вести мову й про відторгнення соціально-економічними системами інноваційних дифузій, ухилень від їх впровадження. Слід визнати, що намагання більшості дослідників пов'язані у більшості випадків з доведення і обґрунтуванням їх успішності і тільки у деяких випадках доводиться механізм їх відторгнення та ухилення [1, с. 133 – 154; 19]. Процес ухилення від інноваційних дифузій буде розглядатися у розділі 3 цієї монографії, тому можемо тільки констатувати, що кожна соціально-економічна система, окрім загальних причин (на кшталт відсутності достатньої поінформованості про інновації, наявності певних альтернатив інноваціям, поведінкові аспекти сприйняття сутності кожної інновації, її успішності, значимості, доречності окремими локальними соціально-економічними системами та індивідами; мотивація вибору окремих інновацій, і т.п.) має свої специфічні, індивідуальні причини (як превалювання деяких доктрин розвитку, наукових теорій; низький рівень соціально-економічного розвитку та існування нерозв'язаних національних чи соціальних аспектів, що утворюють на шляху інновацій інші бар'єри до їх впровадження у порівнянні з іншими системами, наявність великих розривів щодо впровадження інновацій між різними соціально-економічними системами (що буде розглядатися у розділі 14 цієї монографії) і т.п.), що спонукають до уникнення деяких інновацій.

Таким чином, кожна соціально-економічна система визначає свої тенденції розвитку інноваційних дифузій в залежності від тих пріоритетів, що сьогодні диктуються доктринами, чи стратегіями їх розвитку [16, с. 57–69].

Що стосується України, то виходячи із проведених досліджень у найближчій перспек-

тиві слід очікувати нових інноваційних стрибків (темпів приросту досліджень) у сферах: структурних змін в економіці України; у напрямі реформувань фінансів, особливо фінансового ринку; проведення інвестиційних реформ у пріоритетних галузях національної економіки та управління. І в першу чергу це стосується таких галузей як аерокосмічна, інформаційні технології (ІТ), фармацевтична та інших високотехнологічних виробництв. Тому потенційно важливими у інноваційному плані залишаються для України такі напрями як:

адитивні технології, нано і біоматеріали, відновлювальні джерела енергії;

роботизація, технології штучного інтелекту;

інформатизація, хмарні технології, мобільний зв'язок, технології цифровізації економіки;

генна інженерія, синтетична біологія і процеси гуманізації, що пов'язані з цими аспектами досліджень;

екологізація виробництва, безвідходні технології, створення відновлювальних соціально-економічних систем та моніторингу забруднення.

Безумовно, українські пріоритети інноваційних досліджень суттєво відрізняють від інших країн світу як США, Японії, Франції, Великобританії, Китаї [16, с. 61, 62] та інших світових центрів, де наразі проводяться різні наукові дослідження стосовно спільних аспектів і сфер соціально-економічного життя, що хвилює світову спільноту. Проте слід відзначити, що Україна, якраз знаходиться у визначених трендах світових досліджень, що стосуються медицини, екологізації та розвитку космічної галузі, що дозволить забезпечити напрями економічного зростання до 2030 року саме на 50% та вийти на європейські стандарти забезпечення якості життя в Україні, що є головним орієнтиром інноваційних дифузій будь-якої соціально-економічної системи.

Кожна соціально-економічна система проходить свою процедуру прийняття рішень щодо інноваційних дифузій та впровадження її у поточну практику. Попри існування загальних етапів прийняття остаточних рішень [1, с. 197; 20, с. 322 - 331] можна запропонувати таку послідовність етапів (рис. 1). Кожних з цих етапів можна вважати послідовною ієрархією, яку слід приймати до уваги і зважати на кожний чинник, що впливає на результат кожного етапу і перехід до остаточного прийняття рішення:

Рисунок 1 – Послідовність прийняття рішень про інноваційні дифузії у соціально-економічних системах

Джерело: розроблено автором на підставі [1, с. 197; 20, с. 322 - 331]

Перший етап – є початковою ієрархія, що пов'язана з накопиченням знань. На розвиток і обґрунтованість проведення цього етапу впливають різні фактори, що визначають якість, достатність, ймовірний ефект та потребу у здійсненні інновацій. Цей етап – найбільш нагадує ґрунтовне наукове теоретичне дослідження, що задіює різні типи знань та міждисциплінарні аспекти про інновації. Ступінь компетентного прийняття рішення на цій ієрархії залежить від рівня розуміння практичної цінності інновацій, принципів отримання знань та переконань щодо необхідності їх здійснення, виходячи з рівня розвитку фундаментальних та нових знань.

Другий етап - є ієрархією, що формує схвальне (стійку, організовану точку зору суспільства) або протилежне ставлення до інновацій. Цей етап більш психологічний, бо на нього впливають фактори, що визначають поведінку людини. І тут може спрацювати вплив суб'єктивного сприйняття інновацій кожною соціально-економічною системою. Тому досить важливо на цьому етапі мати різні альтернативні інновації у якості запобіжних, що зменшують невизначеність майбутніх результатів та викликають більшу зацікавленість та мотивують соціально-економічну систему до її сприйняття.

Третій етап – ієрархія, що є переломною у прийнятті рішення щодо інновацій. На ньому відбувається пошук додаткової інформації, яке спонукає прийняти або відказатися від існуючих дифузій. Тут можуть відбуватися й експерименти й деякі випробування задля оцінювання корисності, Саме демонстраційний ефект, що може бути отриманий на цьому етапі є важливим сигналом щодо прийняття правильного рішення або його відмови. Цей етап пов'язаний також з отриманням додаткових знань щодо інновацій. Відіграє в цьому випадку і певна культура прийняття рішень, що може виникати чи

завжди існувала у різних соціально-економічних системах. Мова йде про колективні або індивідуальні підходи до прийняття рішень, про існуючі традиції, умови, в яких вони приймаються і т.п. Навіть колективні рішення можуть залежати від поведінки певної групи осіб. Тут можуть спрацювати і процеси відторгнення (неприйняття) інноваційних дифузій. І тоді виникають дві різні ситуації, котрі по різному потім відбиваються на результатах остаточного впровадження інновацій, а саме:

активна фаза проведення й здійснення третього етапу, коли розставлені і уточнені всі необхідні акценти щодо продовження або відмови від здійснення інновацій; та

пасивна, що насправді ніяким чином не впливає і не проявляє поведінку деякої групи осіб відносно сприйняття чи відказу від інновацій. Проте у остаточному підсумку результатів оказує негативний вплив на швидкість впровадження, якість отриманих результатів та приховує інші негативи (спротиви), що можуть виникати в процесі затвердження корегувань щодо інновацій. Особливо, якщо ці затвердження відбуваються шляхом таємних голосувань та необхідності дотримання вибраних курсів (стратегій) розвитку соціально-економічних систем.

Четвертий етап – пов'язаний саме з конкретним застосуванням інноваційних дифузій. На тривалість (швидкість здійснення) цього етапу впливають багато факторів:

по-перше, це масштаби пасивності деяких її учасників. Тому дуже важливо вже на третьому етапі виявляти певне коло осіб в рамках соціально-економічної системи і корегувати різними мотиваторами і стимуляторами їх до позитивних дій стосовно прийнятих інноваційних рішень (цей аспект буде розглянутий у 6 розділі цієї монографії);

по-друге, структури соціально-економічної системи, її гнучкості та можливості забезпечувати подальший стабільний розвиток в умовах здійснюваних інновацій;

по-третє, рівня новизни та прикладної цінності інноваційної дифузії. Якщо новизна втрачається вже впродовж виконання етапу впровадження, то виникає необхідність у нових пошуків, більш цікавих і прийнятних для усієї соціально-економічної системи. Такі пошуки можуть відбуватися або шляхом удосконалення вже існуючої інноваційної дифузії, модернізації (коли сама сутність інновації залишається незмінною, а змінюються (поліпшуються) окремі її елементи, що являються визначальними щодо корисності інновацій) або іншого винаходу (відкриття для себе зовсім нових шляхів запровадження інноваційних дифузій). У випадку настання останньої події процес прийняття рішень припиняється і слід повертатися знову до першого етапу і розпочинати все спочатку;

по-четверте, галузі впровадження інновацій. Якщо інноваційні дифузії стосуються таких галузей як комп'ютерні програми і технології, охорони навколишнього природного середовища, зниження впливу парникового ефекту, охорони здоров'я і т.п., то більшість дифузій можуть так і не дійти до 4 етапу. У більшості випадків на цьому етапі відбуваються нові відкриття, що визнаються усією світовою глобальною соціально-економічною системою. А якщо це має відношення до сфери освіти, медицини, або теорії та інструментів проведення наукових досліджень та іншого, то більш за все 4 етап завершуються процесами удосконалення, модернізації та адаптування до існуючих соціально-економічних систем. Але слід приймати до уваги і той факт, що в процесі здійснення 4 етапу відкриття можуть виникати в процесі реалізації самої інновації, якщо недостатньо глибоко були дослідження якісь аспекти інновацій а в процесі реалізації вони проявилися як значні та вирішальна для досягнення позитивних результатів. У цьому випадку інновація може зазнавати суттєвих змін, але буде рухатись у визначеному стратегічному напрямі. Безумовно, всі процеси нових відкриттів слід співставляти з доктринами розвитку соціально-економічних систем та оцінювати їх результативність за показниками суспільної, бюджетної ефективності, отримання суцільно нових навичок в процесі опанування цими інноваціями. Та не орієнтуватися на індивідуальну сатисфакцію і «косметичне» удосконалення певних інновацій.

П'ятий етап – пов'язаний з проведенням емпіричних досліджень, створенням доказової

бази щодо остаточного визнання прийнятого інноваційного рішення. На цьому етапі можуть виникати певні дисонанси, що викликані поведінкою осіб у середині соціально-економічної системи. Ці дисонанси можуть виникати ще на 3 етапі пасивної фази розвитку інновацій. Та доповнюватися й поширюватися шляхам отримання нових знань соціально-економічною системою в процесі запровадження інновацій (4 етап). Ці дисонанси викликають й певні розриви у отриманні схвальних відгуків щодо остаточного прийняття інноваційних дифузій (які будуть розглянуті у розділі 14 цієї монографії та механізми їх нівелювання). А значні масштаби розривів можуть привести і до кінцевого припинення здійснення вибраної інновації через значні процеси розчарування, дискомфорту та відторгнення, що відбуваються у внутрішньому й зовнішньому соціально-економічному середовищі системи. І в цьому випадку, щоб дійти і завершити у позитивних показниках інноваційну дифузій слід на кожному етапі проводити динамічні дослідження відносно сприйняття здійснюваної інновації, бо коли прийматися рішення про відхилення інновацій на 5 етапі, воно є вже економічно витратним і недоцільним.

Інноваційна дифузії мають певні властивості (переваги; сумісність з вже існуючими реформами (змінami); складність щодо роз'яснення її важливості, значимості та запровадження у діяльність системи; рівень проведених випробувань; можливість здійснення спостережень), на які впливають чинники, що визначають темпи впровадження інновацій. А саме від 49% до 87% інновацій залежать від [1, с. 250 – 255; 6]:

типу рішення, що приймаються стосовно їх здійснення: колективне чи авторитарне;

видів каналів, за якими надходить інформація: медійні чи міжособистісні;

стану соціально-економічної системи, де відбувається інновація, що характеризується нормами і правилами поведінки системи (суспільства чи окремих її членів), ступеню доступних зв'язків, рівнем мережевої інфраструктури, комунікацій і т.п.;

активності осіб, що запроваджують інновацію;

гнучкість впровадження інновацій;

сприйняття та схвалення інновації з боку владних структур і т.п.

Кожна властивість окремо може характеризуватись своїм набором показників (таблиця 1).

Таблиця 1. **Набір показників, що характеризують властивості інновацій у соціально-економічних системах**

№ п/п	Перелік властивостей інновацій	Показники, що характеризують певну властивість інновацій
1.	Відносна перевага	1.1. Ефективності, рентабельності, прибутковості і т.п.; 1.2. Рівень впровадження інновації; 1.3. Соціальної вигоди та соціальної відповідальності; 1.4. Стимулювання, мотивування та заохочення до інвестицій 1.5. Престижу та іміджу.
2.	Сумісність з іншими цінностями та пріоритетами розвитку	2.1. Головні поточного орієнтири розвитку; 2.2. Визначені соціально-економічні та культурні цінності; 2.3. Масштаби й обсяги потреб, рівень споживання; 2.4. Темпи зміни цінностей і пріоритетів, масштаб та досвід їх розповсюдження; 2.5. Доктрини та програми майбутнього розвитку; 2.6. Рівень освіти та доступ до отримання інноваційних знань й освітніх програм.
3.	Складність	3.1. Темпи впровадження інновацій; 3.2. Рівень комунікацій та розвитку інфраструктури; 3.3. Рівень інформатизації суспільства та запровадження цифрових технологій.
4.	Рівень випробовувань	4.1. Рівень сприйняття суспільством інновацій; 4.2. Рівень розвитку творчості, інновативності суспільства; 4.3. Рівень сатисфакції новими ідеями та підтримки новацій; 4.4. Рівень добробуту, якості життя, надання соціальних послуг; 4.5. Зайнятість населення.
5.	Можливість спостереження	5.1. Поліпшення демографічного сегменту; 5.2. Зниження витрат виробництва у промисловості; 5.3. Пришвидшеного прийняття інноваційних рішень; 5.4. Корпоративна, синергетична ефективність розвитку; 5.5. Темпи приросту прибутковості, добробуту.

Джерело: розроблено із урахуванням [1, с. 259-296; 6, с. 94-149; 21; 23; 24, с. 29-39; 25, с. 9-19]

Проте визначати переваги інновацій слід відносно загальних ідей, які вони несуть та ролі, яку вони віграють для потенційних впроваджувачів. Певну перевагу дає економічний та соціальний зиск, що дає інновація, а всі інші – це додаткові характеристики інновацій. Тому

на кожній ієрархії впровадження інновацій слід приділяти увагу саме темпам поліпшення соціально-економічного розвитку. Задля цього можна запропонувати таку таблицю щодо визначення позитивних та негативних наслідків прийнятих рішень (таблиця 2).

Таблиця 2. **Набір визначення позитивних й негативних наслідків на етапах прийняття рішень**

Набір позитивів (+) і негативів (-)	Формування уявлення про інновацію	Формування ставлення до інновації	Прийняття рішень щодо здійснення певних інноваційних дій	Підготовка до процесу реалізації інформації	Остаточне підтвердження прийнятого рішення
Дозволяє рухатись вперед (+)	+	+	+	+	+
Руйнує вже здобуте (-)	-	-			
Створює супротив (+, -)	+, -	+, -	+, -		

Джерело: розроблено з урахуванням [20, с. 331]

Запропонований підхід до визнання наслідків дії кожного етапу прийняття рішень щодо подальшого інноваційного розвитку дозволяє визначити ті позитивні й негативні впливи, що виникають на шляху проходження усіх ієрархій у соціально-економічній системі та ета-

пів прийняття рішень; прояснити причини виникнення негативів; означити заходи щодо поліпшення ситуації, оцінити їх дію в умовах конкретної соціально-економічної системи та поширити позитивний досвід запровадження інноваційних дифузій.

Переваги інноваційних дифузій залежать від рівня централізації чи децентралізації соціально-економічних систем. Проте в сучасному житті досить важко знайти у чистому вигляді централізовані і децентралізовані системи. Більше за все має місце гібридність поєднання переваг централізації та децентралізації для визначення корисності інновації.

Централізована соціально-економічна система передбачає однонаправлену модель комунікації, що спрощує взаєморозуміння і прийняття рішень щодо впровадження інновацій. А в умовах децентралізації, кожна підсистема, що входить в складову спільної соціально-економічної системи, що може передбачати свої механізми прийняття рішень, систему управління інноваціями та наявність високоосвічених фахівців, що можуть впроваджувати, поширювати досвід і доводити технічні привілеї новітніх дифузій. Проте поєднання переваг впровадження інновацій у централізованих і децентралізованих системах можуть мати негативний синергетичний ефект. Так інновації, що мають пріоритети на рівні централізованого керівництва у державі, можуть зовсім не викликати ніякої підтримки на рівні окремих децентралізованих соціально-економічних систем (наприклад, територій). І навпаки, ті інновації, що доречно запроваджувати на рівні окремих децентралізованих систем, не мають конкретної підтримки на рівні держави. Тому при поєднанні централізованих і децентралізованих систем слід здійснювати оцінку прийняття рішень щодо інновацій, виходячи з подальших перспектив розвитку системи.

Безумовно, для розв'язання конкретних задач можливий варіант певного збалансування, досягнення рівноваги та максимальної вигоди від інновацій у різних соціальних системах, а саме [1, с. 489 - 506]:

стабільна рівновага, де впроваджені інноваційні дифузії носять визначний характер, має відношення та сприяє суспільному розвитку;

динамічна рівновага, де відбуваються, перш за все, впровадження інновацій, що гарантують значні динамічні зміни у більшості складових соціально-економічної системи. Усі інші підсистеми мають пристосуватися до тих цінностей, що є пріоритетними для більшості складових системи;

неврівноваженість можлива тільки, коли немає шляхів пристосувати впроваджені інновації до загальної ефективності усієї системи, бо вона має виключне значення тільки для умов функціонування окремих локальних соціально-економічних систем.

Досить важливо з максимальною точністю сформулювати усі види переваг, які може отримати соціально-економічна система. Задля цього можна розробити систему показників, що визначатиме переваги в наслідок застосування різних інновацій. До цієї групи показників мають входити такі, що характеризують переваги, які б сприймалися певною соціально-економічною системою. До цього набору показників мають відношення переваги, що характеризуються набором досить різних опосередкованих показників, на кшталт тих, що характеризують [25, с. 14 – 19; 26, с. 153 - 178]:

фінансові переваги, що можуть описуватися економією ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових і т.п.); зниженням витрат на виробництво; середньорічним темпом зростання доходів (прибутку); скорочення запасів;

розвиток бізнесу, що підтверджується показниками компетентності управління бізнесом; рівнем професіонального зростання; відсотками надання послуг на загальному ринку; зниження трудомісткості виробництва; зниження собівартості, стандартизація бізнесу; підвищення продуктивності праці;

комунікаційні переваги, що сприяють обміну інформацією, планами, досвідом розв'язання певних проблем; забезпечують доступ усіх структур до отримання необхідної інформації, що сприяє лояльності запровадження інновацій; поліпшенню взаємодії між структурами та підготовки фінансової, оперативної звітності, в т.ч. з обґрунтування успішності запровадження інновацій;

переваги, що забезпечують підтримання людських цінностей, які визначає для себе кожна особистість суспільства. І тут слід приймати до уваги тільки корпоративні цінності, що сприймаються усією системою, заявлені у стратегічних планах чи доктринах розвитку. Якщо слідувати цим установам, то головними національними цінностями українського суспільства є [16, с. 110 - 137]:

1) збільшення працездатності населення шляхом відтворення людських ресурсів, покращення системи охорони здоров'я;

2) підвищення продуктивності праці завдяки впровадженню інноваційних та інформаційних технологій, модернізації виробництва та перехід на енергетично та екологічно зберігаючі технології, нові види сировини і матеріалів, що дозволяють забезпечити нову професійну етику і культуру виробництва; підвищення якості освіти;

3) забезпечення розвитку креативної економіки, що пов'язана з процесами творчості, формуванням нових креативних ідей, оригіна-

льних підходів до розвитку соціально-економічної системи, нових наукових відкриттів та винаходів. Тобто рівень креативності – це ніщо інше як рівень розвитку інноваційних дифузій. Саме креативність, що базуються на сучасних тенденціях розвитку інноваційних дифузій, має бути притаманна усім соціально-економічним системам, стати головними двигунами розвитку як усієї системи, та і її окремих структур, у тому числі її членів.

4) активізація розвитку людського і соціального капіталу, що характеризується сукупністю розвинення продуктивних здібностей особистості в наслідок набутих знань. Україна ще й досі має високий освітньо-кваліфікаційний рівень населення (37, 3% - становить частка осіб з вищою освітою у віковій групі населення 25 - 34 роки і 44,1% - у віковій групі 45 - 64 роки. [16, с. 123 - 124]). Наразі на перший план висуваються певні вимоги щодо надання переваг тим людським цінностям, що сприяють розвитку міжнародній кооперації та характеризуються підготовкою у сфері природничих знань, професійним компетентностям в інженерії та банківській сфері, в галузі інформаційних технологій і менеджменту.

Проведені авторські [27] та інші [16, с. 177, 178] дослідження показують, що соціально-економічні системи, які зосереджені на досягненні головних цінностей суспільства (корпоративних цінностях), розвиваються у 5-6 разів швидше, ніж інші. А ті, що перетворюють досягнення поставлених цілей у піар-технології – постійно пробуксовують та шукають більш довершений набір цінностей, що теж не спрацьовує, бо вимагає проведення постійних досліджень не тільки з пошуку найновіших ідей та досягнень, але й відносно ідентифікації, інтернаціоналізації та лояльності суспільства до визнаних інноваційних переваг. Тобто поведінка суспільства, окремих особистостей сьогодні визначає вибір переваг інноваційних дифузій у соціально-економічних системах. А звідси – основний акцент у цих дослідження має робитися на активізацію і мотивацію людського фактору.

Процес вимірювання ставлення людини до визнаних інноваційних переваг можна здійснювати різними шляхами, проте найбільш ефективним є анкетування, інтерв'ювання, опитування і т.п., що може проходити у декілька кроків [16, с. 162 - 175]:

1. Інформування про переваги і цінності інноваційних дифузій. На цьому етапі можна виявити ставлення людини до прийнятих інновацій, ступінь її довіри, канали взаємодії, масштаби створення певного інноваційного і пси-

хологічного клімату; ступінь лояльності, вмотивованості суспільства та відповідальність, яку воно готове на себе брати.

2. Структурування інновацій за дефініціями та виявлення реальних термінів виконання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило визначити головні тенденції щодо розвитку інноваційних дифузій у сучасних соціально-економічних системах:

здійснення інноваційних дифузій переважно відповідають доктрині розвитку держави, пріоритетам розвитку окремих галузей промисловості та індивідуальним цінностям громадян суспільства;

послідовність рішень щодо прийняття інновацій, довела необхідність мати певний набір показників, що характеризує властивості інновацій на кожному етапі запровадження інноваційних дифузій;

кожна соціально-економічна система є унікальною, тому слід орієнтуватися на життєздатність інноваційних дифузій та їх можливість бути корисними у довготерміновій перспективі;

розв'язання конкретних інноваційних задач можливо за умов збалансування, досягнення рівноваги та максимальної вигоди від інновацій на різних рівнях ієрархії соціально-економічної системи.

Теоретична і практична значимість дослідження підтверджується запропонованим набором показників, що характеризують нові отримані властивості соціально-економічних систем від запровадження інновацій та дозволить зосередитись на подальшому ефективному розвитку систем завдяки запровадження інноваційних дифузій.

Література

1. Роджерс М. Єверетт. Дифузія інновацій. Київ: вид-во «Києво-Могилянська Академія», 2009. 592 с.
2. Калінеску Т.В. Методологічні та прагматичні аспекти сучасної інноваційної активності підприємств. *Часопис економічних реформ*. 2017. № 3(27), 2017. С. 42–48.
3. Калінеску Т.В. Налоговые диффузии и иллюзии. *Бизнес Информ*. 2007. № 12 (2). С. 10–12.
4. Calinescu T., Likhonosova G., Zelenko O. (2021). Financial implications of globalization and new technologies Ukraine international relations. SHS Web of Conferences. The 20th International Scientific Conference *Globalization and its Socio-Economic Consequences 2020*. Zilina, Slovak Re-

public, October 21-22, 2020 T. Kliestik (Ed.). Article number 09002. Published online: 13 January 2021. SHS Web of Conferences, Volume 92, 2021 Published by: Paris, France). URL: <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/03/contents/contents.html>

5. Calinescu T., Likhonosova G., Zelenko O. (2019). Digital Economy in Ukraine: Reforms and Development of Business Entities. *Proceeding of the 34th International Business Information Management Vision 2025: Education Excellence and Management of Innovations through Sustainable Economic Competitive Advantage*. Editor Khalid S. Soliman. Madrid, Spain: International Business Information Management Association (IBIMA) Copyright 2019. P. 2051–2061.

6. Калінеску Т.В., Кирилов О.Д., Фоменко А.О. Оцінювання гнучкості інноваційного розвитку підприємств та виробничого персоналу: монографія. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 316 с.

7. Calinescu T., Likhonosova G., Zelenko O. (2019). Neo-industrialization of the economy in diffusion conditions socio-economic environments. SHS Web of Conferences Volume 67 (2019) Fifteenth Scientific and Practical International Conference “International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics” (NTI-UkrSURT 2019) Kharkiv, Ukraine, June 6-8, 2019. S. Panchenko, G. Vatulina and V. Dykan (Eds.). SHS Web of Conferences. Volume 67. Published by: EDP Sciences (London, United Kingdom; Paris, France). Retrieved from: <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/contents/contents.html>

8. Калінеску Т.В. Механізми інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті трансформації економіки знань. *Часопис економічних реформ*. 2020. № 4(40). С. 38–44.

9. Калинеску Т.В. Междисциплинарные аспекты пространственной экономики. *Региональная экономика, Юг России*. 2014. №2, 2014. С. 5-14.

10. Калінеску Т.В. Обліково-фінансові механізми соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 1(41). С. 50–57.

11. Турило А.М. *Економічна оцінка інноваційної залізничної виробництва*: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2006. 200 с.

12. Івашко О. А. *Фінансовий механізм реалізації спеціальних режимів інвестиційної діяльності в Україні*: монографія. Луцьк: Волин. мистецька агенція «Терен», 2011. 220 с.

13. Семікіна М.В., Пасєка С.Р. *Інноваційна праця: діагностика проблем, важелі активізації*: монографія. Черкаси: ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. 320 с.

14. *Модернізація та структурна трансформація соціально-економічної системи України: комунальна контентна організації обслуговування промислового підприємства*: монографія / Ред.: О. В. Покатаєва, Г. Ю. Кучерова. Запоріжжя: Клас. приват. ун-т, 2015. 431 с.

15. Захаркін О. О. *Вартісно-орієнтоване управління інноваційною діяльністю підприємств: методологічні засади, світовий та вітчизняний досвід*: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2015. 400 с.

16. Україна 2030: *Доктрина збалансованого розвитку*. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.

17. Калінеску Т.В. Синергетичні аспекти взаємодії промислового, соціального і фінансового капіталу. *Часопис економічних реформ*. 2017. № 4(28). С. 18–24.

18. Calinescu T., Likhonosova G., Zelenko O. (2018). Mechanism of Transformation Socio-Economic Potential of Ukraine: Tearing Away and Social Dialogue. *Proceeding of the 32nd International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*, 15–16 November, Seville Spain. *Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth*. Editor Khalid S. Soliman. Seville Spain: IBIMA, Copyright, 949 – 965. Retrieved from: <https://ibima.org/conference/32nd-ibima-conference/#ffs-tabbed-15>

19. Ліхоносова Г.С. *Регулювання соціально-економічного відторгнення на підприємствах*: монографія. Сєверодонецьк: вид-во: СНУ ім. В. Даля, 2018. 424 с.

20. Гриффін Ем. *Коммуникации: теория и практика*. Харьков: Гуманитарный центр, 2015. 688 с.

21. Пащенко Т.В. *, Бородавченко Н.А., Кононова Н.М., Сорока Л.А. *Оценка динамики состояния здоровья населения*. Методические рекомендации. Луганск: Лф ИЭП АН УССР, 1990. 26 с.

22. Пащенко Т.В., Кононова Н.М., Сорока Л.А., Бородавченко Н.А. Анализ и оценка демографической ситуации в регионе. *Организация и планирование отраслей народного хозяйства*. Республиканский междуведомственный научный сборник. Вып. 104. Киев: ЭНИИ Госплана УССР, 1991.

23. Nattylo V., Calinescu T. Methodological approaches to the determination on the enterprise's

* До 1999 року Калінеску Т.В. друкувалась під прізвищем Пащенко.

image strategy. Knowledge, Education, Low, Management (KELM). 2020. №5(33). Vol. 1. P. 99–106.

24. Нивен Пол Р. *Диагностика сбалансированной системы показателей*. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2006. 256 с.

25. Лоусон Раеф. *Сбалансированная система показателей. Лучшие практики: разработки, внедрение, оценка*. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2015. 208 с.

26. Стюарт-Котце Робин. *Результативность. Секреты эффективного поведения*. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. 288 с.

27. Calinescu T., Likhonosova G., Zelenko O. (2019). Manifestation Trend of the Behavioral Economy in Ukraine by the Integration Results. Proceeding of the 33 *International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*, 10–11 April 2019, Granada Spain. Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020: Editor Khalid S. Soliman. Granada, Spain: IBIMA, Copyright, 2264 – 2273. Retrieved from: <https://ibima.org/conference/33rd-ibima-conference/#ffs-tabbed-15>

References

1. Rogers, Everett M. (2009). *Diffusion of innovative*. Kyiv: Publishing House “Kyiv Mogylianska Academia”, 592.

2. Calinescu, T. (2017). Methodological and pragmatic aspects of modern innovative activity of enterprises. *Time Description of Economic Reforms*, 3(27), 42 – 48.

3. Calinescu, T. (2007). Tax diffusions and illusions. *Business Inform*, 12 (2), 10 – 12

4. Calinescu, T., Likhonosova, G. and Zelenko, O. (2021). Financial implications of globalization and new technologies Ukraine international relations. SHS Web of Conferences. The 20th International Scientific Conference *Globalization and its Socio-Economic Consequences 2020*. Zilina, Slovak Republic, October 21-22, 2020 T. Kliestik (Ed.). Article number 09002. Published online: 13 January 2021. SHS Web of Conferences, Volume 92, 2021 Published by: Paris, France). Retrieved from: <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/03/contents/contents.html>

5. Calinescu, T., Likhonosova, G. and Zelenko, O. (2019). Digital Economy in Ukraine: Reforms and Development of Business Entities. Proceeding of the 34th *International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*, 13–14 November 2019, Madrid, Spain.

Vision 2025: Education Excellence and Management of Innovations through Sustainable Economic Competitive Advantage. Editor Khalid S. Soliman. Madrid, Spain: International Business Information Management Association (IBIMA) Copyright 2019, 2051–2061. Retrieved from: <https://ibima.org/conference/34th-ibima-conference/#ffs-tabbed-15>

6. Calinescu, T., Kirilov, O. and Fomenko, F. (2016). *Evaluation of flexibility the innovative development of enterprises and manufacturing personnel*. Severodonetsk: Published of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 316.

7. Calinescu, T., Likhonosova, G. and Zelenko, O. (2019). Neo-industrialization of the economy in diffusion conditions socio-economic environments. SHS Web of Conferences Vol. 67 (2019). Fifteenth Scientific and Practical International Conference “International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics” (NTI-UkrSURT 2019) Kharkiv, Ukraine, June 6-8, 2019. S. Panchenko, G. Vatulina and V. Dykan (Eds.). SHS Web of Conferences. Volume 67. Published by: EDP Sciences (London, United Kingdom; Paris, France). Retrieved from: <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/contents/contents.html>

8. Calinescu, T. (2020). Mechanisms of innovative co-operation of business subjects in the context of transformation of knowledge economy. *Time Description of Economic Reforms*, 4(40), 38–44.

9. Calinescu, T. (2014). Interdisciplinary aspects of spatial economy. *Regional economy, South of Russia*. Volgograd: Volgograd State University, Russia, 2, 5 – 14.

10. Calinescu, T. (2021). Registration-financial mechanisms of socio-economic development the subjects of business. *Time Description of Economic Reforms*, 1(41), 50 – 57.

11. Turylo, A., Zinchenko, O. and Nusainov, V. (2006). *Economic evaluation of innovative the iron ore production*: Kryvyi Rig: Publishing house, 200.

12. Ivashko, O.A. (2011). A financial mechanism of realization the special modes of innovative activity in Ukraine. Lutsk: Volyn artistic agency «Teren», 220.

13. Semykina M., Paseka S., Fedunets A., Koval L. and Zbarzhevetska, L. (2012). Innovative labor: diagnostics of problems, levers of activation. By sciences editor M.V. Semykina. Tcherkasy: publishing House «Maklout», 320.

14. Modernization and structural transformation of Ukraine socio-economic system:

communal content of maintenance organizations the industrial enterprise (2015). By editor O.V. Pokataeva, G.Y. Kucherova. Zaporizhzhya: KPU, 431.

15. Zakharkin, O. O. (2015). *Cost-oriented management of enterprises innovative activity: methodological principles, world and home experience*. Sumy: Sumy State University, 400

16. Ukraine 2030: Doctrine of balanced development (2017). Lviv: Kalvaria, 168.

17. Calinescu, T. (2017). Synergetic aspects of co-operation industrial, social and financial capitals. *Time Description of Economic Reforms*, 4(28), 18–24.

18. Calinescu, T., Likhonosova, G. and Zelenko, O. (2018). Mechanism of Transformation Socio-Economic Potential of Ukraine: Tearing Away and Social Dialogue. Proceeding of the 32nd *International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*, 15–16 November, Seville Spain. Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth. Editor Khalid S. Soliman. Seville Spain: IBIMA, Copyright, 949–965. Retried from: <https://ibima.org/conference/32nd-ibima-conference/#ffs-tabbed-15>

19. Likhonosova, G. (2018). *Adjusting of the socio-economic tearing away on the enterprises*. Severodonetsk: Publishing Volodymyr Dahl EUNU, 424.

20. Griffin, E. (2015). *Communication: Theory and Practices*. Kharkiv: Humanitarian Centre, 688

21. Pastchenko, T., Borodavchenko, N., Kononova, N. and Soroka, L. (1990). *Estimation of*

dynamics the state of population health. Methodical recommendations. Luhansk: LfIE AS of Ukraine, 26.

22. Pastchenko, T., Kononova, N., Soroka, L. and Borodavchenko, N. (1991). Analysis and estimation of demographic situation in a region. Organization and planning of industries the National economy. *Republican interdepartmental scientific collection*. Issue 104. Kyiv: ESII the State plan of Ukraine.

23. Hatylo, V., Calinescu T. (2020). Methodological approaches to the determination on the enterprise’s image strategy. Knowledge, Education, Low, Management (KELM), №5(33), Vol. 1, 99–106.

24. Niven Paul R. (2006). *Balanced Scorecard Diagnostics. Maintaining Maximum Performance*. Dnipropetrovsk: Balance Business Books, 256.

25. Lowson Raef, Hatch Toby, Desroches Denis (2015). Scored Best Practics. *Design, Implementation, and Evaluation*. Dnipropetrovsk: Balance Business Books, 208.

26. Stuart-Kotze Robin (2007). *Pefomance. The secret of successful behaviour*. Dnipropetrovsk: Balance Business Books, 288.

27. Calinescu, T., Likhonosova, G. and Zelenko, O. (2019). Manifestation Trend of the Behavioral Economy in Ukraine by the Integration Results. Proceeding of the 33rd *International Business Information Management Association Conference (IBIMA)*, 10–11 April 2019, Granada Spain. Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020: Editor Khalid S. Soliman. Granada, Spain: IBIMA, Copyright, 2264–2273. Retried from: <https://ibima.org/conference/33rd-ibima-conference/#ffs-tabbed-15>

Стаття надійшла до редакції : 05.06.2022 р.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В. Роль інноваційної дифузії щодо розвитку соціально-економічних систем. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 1(45). С. 31–43.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ АУДИТУ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

DOI: 10.32620/cher.2022.2.06

Постановка проблеми. Стаття присвячена дослідженню проблематики аудиту інтегрованої звітності підприємств як інструменту інформування стейкхолдерів про пріоритети та цінності компаній в економічному, соціальному та екологічному вимірах. *Метою статті* є розробка науково-методичних рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-методичного забезпечення аудиту інтегрованої звітності. *Об'єкт дослідження* – процес аудиту інтегрованої звітності. *Методи, використані в дослідженні:* логічно-змістовний, методи наукового пізнання, індукції, дедукції, аналізу тощо. *Гіпотеза:* дослідження полягає у припущенні про необхідність розвитку методології та розробки рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-методичних засад аудиту інтегрованої звітності підприємств з позицій підвищення соціальної відповідальності підприємств. *Виклад основного матеріалу.* Методологічним базисом аудиту інтегрованої звітності визначено концепції сталого розвитку, ціннісні принципи. Охарактеризовано предметне поле та пріоритетні напрямки удосконалення аудиту інтегрованої звітності. Обґрунтовано організаційно-методичні положення аудиту інтегрованої звітності на прикладі аудиту людського капіталу за виділеними напрямками. Процес аудиту людського капіталу представлено такими етапами: програма перевірки об'єктів аудиту витрат пов'язаних з людським капіталом, аудиторські процедури, аудиторські докази, аналітичні процедури перевірки витрат на розвиток людського капіталу за критеріями (наявність, права і зобов'язання, повнота, вартісна оцінка); методи аудиту інтегрованої звітності за розділом соціально відповідальної діяльності; формування аудиторських доказів та документального супроводу аудиту. Аргументовано доцільність використання аналітичних інструментів для оцінки сталого розвитку підприємств у триєдиному вимірі. *Оригінальність та практичне значення* визначаються обґрунтуванням вихідних положень щодо розвитку методології аудиту інтегрованої звітності та розробкою рекомендацій щодо організаційно-методичного забезпечення аудиту людського капіталу. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Впровадження рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-методичного забезпечення аудиту інтегрованої звітності сприятиме підвищенню результативності аудиту як інструменту інформування стейкхолдерів про майбутні економічні вигоди та перспективи сталого розвитку підприємств. Перспективи подальших досліджень полягають у розвитку методології аудиту якості підготовки інтегрованої звітності та оцінки її впливу на підвищення соціальної відповідальності підприємств.

Ключові слова:

інтегрована звітність, сталий розвиток підприємства, організаційно-методичне забезпечення положення, аналітичні процедури, людський капітал, соціальна відповідальність.

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE AUDIT OF INTEGRATED REPORTING OF ENTERPRISES

Formulation of the problem. The article is devoted to the study of the problems of the audit of integrated reporting of enterprises as a tool for informing stakeholders about the priorities and values of

¹ **Прозоров Денис Вікторович**, здобувач кафедри облікових технологій та оподаткування, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

Prozorov Denys, recipient of Accounting Technologies and Taxation Department, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-2459-2499

e-mail: den.proz.ua@gmail.com

² **Юрченко Олена Сергіївна**, здобувач кафедри облікових технологій та оподаткування, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

Yurchenko Olena, recipient of Accounting Technologies and Taxation Department, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-5028-8968

e-mail: elenaurchenko2@gmail.com

companies in economic, social and environmental dimensions. *The purpose of the article* is to develop scientific and methodological recommendations for improving the organizational and methodological support of the audit of integrated reporting. *The object of the study* is the audit process of integrated reporting. *Methods used in the research*: logical and meaningful, methods of scientific knowledge, induction, deduction, analysis, etc. *Hypothesis*: the research consists in the assumption of the need to develop the methodology and develop recommendations for improving the organizational and methodological principles of the audit of integrated reporting of enterprises from the standpoint of increasing the social responsibility of enterprises. *Presentation of the main material*. Concepts of sustainable development, values and principles are defined as the methodological basis of the audit of integrated reporting. The subject field and priority directions for improving the audit of integrated reporting are characterized. The organizational and methodological provisions of the audit of integrated reporting are substantiated on the example of the audit of human capital in selected directions. The human capital audit process is represented by the following stages: the program for checking the objects of the audit of costs related to human capital, audit procedures, audit evidence, analytical procedures for checking costs for the development of human capital according to criteria (availability, rights and obligations, completeness, value rating); audit methods of integrated reporting under the section of socially responsible activities; formation of audit evidence and documentary support of the audit. The expediency of using analytical tools to assess the sustainable development of enterprises in a three-dimensional dimension is argued. *The originality and practical significance* are determined by the justification of the initial provisions regarding the development of the audit methodology of integrated reporting and the development of recommendations for the organizational and methodological support of the audit of human capital. *Conclusions and prospects for further research*. The implementation of recommendations on improving the organizational and methodological support of the audit of integrated reporting will contribute to increasing the effectiveness of the audit as a tool for informing stakeholders about the future economic benefits and prospects for sustainable development of enterprises. The prospects for further research are in the development of the methodology of the audit of the quality of preparation of integrated reporting and the assessment of its impact on increasing the social responsibility of enterprises.

Key words:

integrated reporting, sustainable development of the enterprise, organizational and methodological support of the position, analytical procedures, human capital, social responsibility.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку суб'єктів господарювання в умовах трансформаційних змін та посилення глобалізаційних процесів ставить нові вимоги до прозорості звітування про соціальну відповідальність бізнесу. Базові принципи складання інтегрованого звіту, які започатковані в GRI «Керівництво зі звітності у сфері сталого розвитку», орієнтують на підвищення відповідальності стосовно верифікації інтегрованої звітності. Значущість аудиту інтегрованої звітності полягає в інформуванні стейкхолдерів про пріоритети та цінності компаній в економічному, соціальному та екологічному вимірах. Для проведення аудиту інтегрованої звітності використовуються різні міжнародні документи та стандарти, серед яких: GRI «Керівництво зі звітності у сфері сталого розвитку»; MSA 3000 «Завдання з надання впевненості»; ISO 14000 «Системи екологічного менеджменту»; AA1000 «Стандарт залучення стейкхолдерів» [1]. Втім, аудиторська оцінка сталого розвитку підприємств є складним аспектом аудиту, що насамперед пов'язано з відсутністю єдиного

стандарту інтегрованої звітності та вільного вибору компаніями формату і структури наданої інформації. Серед основних проблем аудиту інтегрованих звітів можна виділити: розбіжність у трактуванні принципів Міжнародного стандарту інтегрованої звітності; відсутність єдиної методики аудиту інтегрованої звітності; складність виокремлення інтегрованої звітності як об'єкту аудиту, оскільки вона може бути сформована у різних формах (нефінансовий звіт, Звіт з управління, Звіт зі сталого розвитку). Недостатньо досліджені методи верифікації та оцінки нефінансової інформації стосовно результативності соціальної та екологічної діяльності підприємств.

В цьому зв'язку виникає необхідність конкретизації теоретико-нормативного базису вдосконалення організаційно-методичного забезпечення аудиту інтегрованої звітності підприємств, що сприятиме забезпеченню результативності аудиту в контексті задоволення інформаційних запитів стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-методичні засади аудиту інтегрованої звітності розглядалися у працях вітчизняних вчених, зокрема О. Нестеренко [2], К. Мельник [3], В. Пантелєєва [4], Л. Чхутіашвілі [5], А. Свідлера [6], С. Король [7]. Так, О. Нестеренко [2] у науковій праці запропонувала шляхи адаптації методологічних положень аудиту інтегрованої звітності до європейських вимог. К. Мельник [3] розкриває очікування користувачів результатів аудиту інтегрованої звітності та обставини, що впливають на зміну очікувань. В. Пантелєєвим [4] розглянуто нормативні засади та практику оцінку інтегрованої звітності підприємств згідно вимог зовнішнього та внутрішнього аудиту. А. Свідлер [6] приділив увагу проблемі оцінки достовірності інтегрованої звітності та вибору стандарту під час її верифікації. С. Король [7] зробила акцент на практичних аспектах аудиту нефінансової звітності. Також у статті О. Лубенченко, В. Рященко, М. Живитере, Р. Костирка [8] розкрито вимоги до аудиторського звіту, який надає користувачам інформацію про фінансово-майновий стан, результати діяльності, рух коштів, капіталу. Проте вирішення зазначених вище проблем і вимоги стейкхолдерів обумовлюють подальші дослідження з удосконалення організаційно-методичного забезпечення аудиту інтегрованої звітності підприємств.

Мета дослідження полягає у розробці науково-методичних рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-методичного забезпечення аудиту інтегрованої звітності як інструменту інформування стейкхолдерів про пріоритети та цінності підприємств в економічному, соціальному та екологічному вимірах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток методології аудиту інтегрованої звітності розглядається через призму концепцій сталого розвитку та цінності. Методологічним базисом аудиту інтегрованої звітності є принципи безперервності, оцінки ризиків, стандартизації, незалежності, об'єктивності. Розвиток методичного забезпечення аудиту інтегрованої звітності в контексті концепції сталого розвитку передбачає формування нових способів збору доказів, обробки та інтерпретації фінансової і нефінансової інформації на предмет якості, надійності та достовірності показників економічної, соціальної і екологічної діяльності підпри-

ємств та перевірки відповідності інформації інформаційним запитам стейкхолдерів.

Основні напрямки удосконалення аудиту інтегрованої звітності полягають у наступному:

- фокусування аудиту інтегрованої звітності на перевірці достовірності звітної інформації та оцінюванні результативності діяльності економічному, соціальному та екологічному вимірах;

- розширення предметного поля та об'єктів аудиту в частині доповнення об'єктів, що характеризують економічну, соціальну та екологічну діяльність підприємств;

- удосконалення методики верифікації та аналізу показників людського капіталу;

- співставлення показників інтегрованої звітності з внутрішніми звітами;

- створення системи контролю якості аудиту інтегрованої звітності на підприємствах;

- розробка методики комплексного аналізу сталого розвитку підприємств.

З огляду на те, що на сталий розвиток підприємств впливають поєднання природно-кліматичних, екологічних, економічних та соціальних факторів, вибір об'єктів і методів аудиту має бути комплексним. Об'єктами аудиту інтегрованої звітності підприємств є соціальні активи, доходи, витрати, соціальні зобов'язання, власний капітал, господарські операції економічної, соціальної та екологічної діяльності, стратегія, відносини зі стейкхолдерами. Сукупність вказаних об'єктів звітності обумовлює обґрунтування комплексу методів проведення організації аудиту.

Перш ніж визначити напрямки аудиту інтегрованої звітності слід вирішити низку питань, пов'язаних з вибором процедур, визначенням ключових ділянок бухгалтерського обліку, обґрунтуванням аналітичних процедур, меж суттєвості та оцінки аудиторських ризиків (фінансових та нефінансових).

Процедурний комплекс аудиту охоплює принципи, методи та процедури. Вибір методів отримання аудиторських доказів визначається переліком факторів: ризикованістю бізнесу, рівнем фінансового стану, якістю формування, функціонування і стану внутрішнього контролю та облікових систем.

Організація аудиту інтегрованої звітності передбачає виконання наступних етапів:

- планування – на даному етапі відбувається розробка плану аудиту інтегрованої звітності, визначення строків та обсягів верифі-

кації. Це потребує розподілу обов'язків між персоналом, залучення стейкхолдерів до процесу аудиту;

дослідження змістовної частини звітності включає: оцінку бізнес-моделі та стратегії сталого розвитку підприємства; визначення зацікавлених сторін інтегрованого звіту; визначення фінансових і нефінансових показників та взаємозв'язку між ними;

попередня оцінка стану фінансового та нефінансового обліку, фінансової, соціальної та екологічної звітності за допомогою інструментів опитування, вивчення та аналізу облікових даних;

оцінювання – передбачає аналіз інтегрованої звітності у контексті розкриття показників у триєдиному вимірі, відбувається перевірка представлених даних в інтегрованій звітності та робиться висновок про достовірність інтегрованої звітності;

оцінка створення цінності та консолідації даних згідно структури інтегрованого звіту;

звітування – завершальний процес, в якому аудитор формує свою думку щодо відповідності показників інтегрованої звітності запитам стейкхолдерів, співставності даних інтегрованої звітності з обліковою політикою підприємства, ефективності системи управління підприємством, достовірності показників економічної, соціальної та екологічної діяльності.

Важливим напрямком аудиту інтегрованої звітності є аудит людського капіталу. Методологічні основи формування інформації про людський капітал звітності визначаються П(С)БО 26 «Виплати працівникам» [10] і МСБО 19 «Виплати працівникам» [11].

В процесі перевірки якісних аспектів інтегрованої звітності аудитор необхідно провести перевірку доказів, на основі яких підготовлена звітність. Види і характеристика доказів, на підставі яких сформована інформація про людський капітал в інтегрованій звітності, наведені у таблиці 1.

Таблиця 1 – Види і характеристика доказів як підстава даних про людський капітал в інтегрованій звітності

Критерій	Характеристика доказів	Об'єкти
Наявність	Витрати та зобов'язання	Активи, капітал, зобов'язання
Права і зобов'язання	Навички, здібності працівників, мотивація персоналу	Соціальні витрати та зобов'язання
Виникнення	Господарські операції, події	Доходи, витрати
Повнота	Не існує необлікованих соціальних активів, витрат та зобов'язань	Соціальні активи та зобов'язання, соціальні доходи та витрати, соціальний капітал
Вартісна оцінка	Оцінка соціальних активів та зобов'язань здійснена правильно, вони відображені в усіх суттєвих аспектах в обліку за справедливою вартістю	Соціальні активи та зобов'язання, соціальні доходи та витрати, соціальний капітал
Вимір	Господарські операції та події соціально орієнтованої діяльності відображені в обліку правильно, доходи і витрати віднесені до відповідного періоду	Доходи, витрати
Подання та розкриття	Показники людського капіталу розкриваються, класифікуються і характеризуються у відповідності зі стандартами і правилами бухгалтерського обліку і звітності	Соціальні активи та зобов'язання, соціальні доходи та витрати, соціальний капітал

Джерело: сформовано авторами

Людський капітал багато вчених відносять до складу нематеріальних активів. МСБО 38 «Нематеріальні активи» [11] виділяє основні ознаки, на підставі яких можна включити людський капітал до системи бухгалтерського обліку: людський капітал використовується підприємством та бере безпосередню участь у його фінансово-господарській діяльності у минулому та поточному періодах; приносить економічні вигоди у довгостроковій перспективі.

Розроблені докази основних елементів людського капіталу полягають в узагальненні процедур перевірки відповідних бухгалтерських рахунків соціальних активів, зобов'язань,

капіталу і господарських операцій за відповідними статтями інтегрованої звітності, визначенні методів та джерел отримання аудиторських доказів після детального вивчення інтегрованої звітності.

Виконання процедур аудиторської перевірки витрат на людський капітал за вищевказаними напрямками дозволяє оцінити дотримання підприємством трудового законодавства, ефективність використання людського капіталу та дотримання стандартів соціальної відповідальності. Програма, процедури та методи аудиту інформації про людський капітал в інтегрованій звітності розкриті в таблиці 2.

Таблиця 2 – Програма, процедури та методи аудиту інформації про людський капітал в інтегрованій звітності (фрагмент)

Аудиторські процедури	Робочі документи аудиту	Методичні прийоми
<i>Аудит соціальних витрат підприємства</i>		
Перевірка витрат на основну заробітну плату	Журнал №5А, Табелі, розрахунково-платіжна відомість, Звіт про фінансові результати, дані обліку	Документальний, методичний, арифметичний, зіставлення
Перевірка відображення в обліку витрат на додаткову заробітну плату	Журнал №5А, Інструкція № 5, Звіт про фінансові результати, Наказ про облікову політику, розрахунково-платіжна відомість	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний
Перевірка відображення в обліку заохочувальних та інших компенсаційних виплат	Наказ про облікову політику, Звіт про фінансові результати, розрахунково-платіжна відомість, накази, дані обліку	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний, зіставлення
Перевірка достовірності і нарахування допомоги з тимчасової непрацездатності	Довідка-розрахунок, розрахунково-платіжна відомість, платіжні доручення, виписки банку, рахунки обліку розрахунків, синтетичні та аналітичні рахунки	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний
Перевірка достовірності утримань із заробітної плати та відображення їх в обліку	Накази, заяви працівників, розрахунково-платіжна відомість, Головна книга, фінансова звітність, реєстр депонованої заробітної плати, довідка-розрахунок, реєстри обліку	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний, порівняння
<i>Аудит охорони праці на підприємстві</i>		
Перевірка обліку охорони здоров'я працівників	Положення про медичний огляд, перелік професій працівників, які мають проходити попередній та періодичний медичний огляд	Нормативно-правовий, документальний
Перевірка обліку виробничого травматизму та нещасних випадків на виробництві	Положення про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків професійних захворювань і аварій на виробництві	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний
Перевірка правильності відображення в обліку витрат на охорону праці	Розрахунково-платіжна відомість, накладні, видаткові касові ордери, платіжні доручення, реєстри обліку, фінансова звітність, соціальна звітність	Нормативно-правовий, документальний, арифметичний, зіставлення

Джерело: сформовано авторами

Аудит людського капіталу підприємства пропонується здійснювати наступними напрямками, що розкривають предметну сферу аудиту: аудит соціальних витрат підприємства; кадровий аудит; аудит витрат на охорону праці; аудит витрат на навчання та підвищення кваліфікації працівників.

Перевірка достовірності інформації про людський капітал в інтегрованій звітності необхідно здійснювати виходячи з припущення про послідовність застосування положень облікової політики. В процесі аудиту облікової політики у частині обліку людського капіталу слід виявити:

послідовність використання облікової політики, що визначає методи обліку, які дозволяють відображати інформацію про людський капітал;

дотримання вимог облікової політики;

достатність розкриття обраної облікової політики з питань бухгалтерського обліку людського капіталу, які мають суттєвий вплив на користувачів звітності;

визначення впливу облікової політики на показники інтегрованої звітності за кожним елементом (способів оцінки соціальних активів і зобов'язань, соціальних доходів і витрат) з метою аналізу результатів і визначення впливу політики на ефективність використання людського капіталу.

Грунтуючись на принципі достовірності, започаткованим в Міжнародному стандарті [12], перевірка інтегрованого звіту передбачає внутрішній контроль; аудит взаємовідносин зі стейкхолдерами; внутрішній та зовнішній аудит.

Аудит взаємовідносин зі стейкхолдерами передбачає перевірку урахування в інтегрованій звітності інформаційних запитів стейкхолдерів шляхом проведення з ними діалогу у вигляді консультацій та переговорів. Діалог зі стейкхолдерами регулюється Кодексом етики та ділової поведінки. Кожній групі стейкхолдерів притаманні певні принципи взаємодії: працівникам – чесність, порядність, повага, сумлінність; контрагентам – чесність; порядність; законність; економічна доцільність; місцевій громаді – відкритість; партнерство; співробітництво; суспільству – відкритість, чесність, повага, сумлінність.

Розкриття інформації про результати взаємовідносин у розділі інтегрованої звітності «Зворотній зв'язок від стейкхолдерів» сприятиме підвищенню зацікавленості стейкхолдерів у ефективному використанні ресурсів і капіталу, зменшенні ризиків, зростанні доданої економічної вартості та активізації впровадження інновацій.

Найбільш складною ділянкою є аналітична оцінка соціальних та екологічних показників.

Інструментом забезпечення аналізу показників інтегрованої звітності слугує стандарт МСА 520 «Аналітичні процедури» [1]. Аналітичні процедури забезпечують, по-перше, підготовку даних для формування показників, передбачених форматом інтегрованої звітності та дозволяють здійснити перерахунок показників і перевірку їх достовірності; по-друге, розкриття інформації, яка не представлена в звітності, але характеризує: умови створення підприємством довгострокової цінності, взаємовплив елементів корпоративного капіталу при створенні і збереженні цінності, ступінь впливу визначальних факторів на використовуваний корпоративний капітал.

Основними аналітичними процедурами аудиту інтегрованої звітності є: оцінка співвідношень між фінансовими та нефінансовими показниками; визначення аналітичних показників, що характеризують ефективність економічної, соціальної та екологічної діяльності, використання капіталів; аналіз зміни показників у динаміці; аналіз істотних відхилень. Аналіз доданої вартості компанії передбачає оцінку очікуваних доходів і акціонерного капіталу, порівняльний аналіз об'єкта дослідження з компаніями-аналогами; аналіз фінансових показників інтегрованої звітності. Для оцінки здатності підприємства створювати додану вартість використовуються чотири групи критеріїв, серед яких: ланцюжок створення доданої вартості; оцінка системи управління; оцінка інтелектуального капіталу, рівень досвіду. Кожна група критеріїв повинна бути розкрита в економічному, соціальному та екологічному контексті, що сприятиме інтеграції фінансової та нефінансової інформації.

Для оцінки екологічного аспекту діяльності доцільно використовувати методику оцінювання екологічної ефективності підприємств та екологічного рейтингування, що відповідає завданням об'єктивного відображення екологічної ситуації. Аналітична оцінка соціального аспекту діяльності здійснюється на основі інтегрального показника соціальної відповідальності підприємства.

Таким чином, в цілому аудит інтегрованої звітності за своєю суттю є ще одним напрямком розвитку в сфері реалізації концепції інтегрованої звітності. У цьому випадку також потрібно вдосконалювати складання інтегрованої звітності та її аудиту одночасно за виділеними вище напрямками.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження методології в сфері аудиту показало, що на сьогодні не існує чіткої вимоги на законодавчому рівні щодо методики аудиту інтегрованої звітності підприємств в зв'язку з розбіжністю у трактуванні принципів Міжнародного стандарту інтегрованої звітності та вільного вибору підприємствами її формату і структури. Запропонована у дослідженні процедура організації аудиту інтегрованої звітності сприятиме забезпеченню достовірності та релевантності фінансових та нефінансових показників звітності. Запропонована методика верифікації основних елементів інтегрованої звітності на прикладі аудиту людського капіталу, аудиторські докази, які формують інформацію про людський капітал та програма і методи аудиту інформації про людський капітал дозволяють оцінити підприємством ефективність використання людського капіталу та дотримання стандартів соціальної відповідальності. Проведення підприємством аудиту облікової політики в рамках аудиту інтегрованої звітності забезпечить надання висновку щодо достовірності інформації про людський капітал, базуючись на припущенні про послідовність застосування положень облікової політики. Сформовані аналітичні процедури аудиту інтегрованої звітності надають можливість оцінити рівень сталого розвитку у економічному, екологічному та соціальному вимірах. Запропоновані рекомендації з

удосконалення аудиту інтегрованої звітності сприятимуть підвищенню достовірності та релевантності представлених показників та зростанню довіри до підприємства з боку стейкхолдерів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розвитку методології аудиту якості підготовки інтегрованої звітності та оцінки її впливу на підвищення соціальної відповідальності підприємств.

Література

1. *Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг*, видання 2016–2017 років (в трьох частинах). Київ: «Видавництво «Фенікс», 2018.
2. Нестеренко О. О. Адаптація методологічних положень верифікації інтегрованої звітності до європейських вимог. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Вип. 2 (13). 2018. С. 245-253.
3. Мельник К. П. Трансформація очікувань користувачів результатів аудиту інтегрованої звітності. *Облік і оподаткування*. №1 (91). 2020. С. 81-87.
4. Пантелєєв В.П. Нормативні засади та практика оцінки інтегрованої звітності підприємств за вимогами зовнішнього та внутрішнього аудиту. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/4475/1/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%94%D0%B2%20%D0%96%D0%9F.pdf>
5. Чхутиашвили Л. В. Аудит интегрированной отчетности компаний в условиях интеграции России в систему мировой экономики и международной экологической безопасности. *Мониторинг правоприменения*. 2014. № 2. С. 24-28.
6. Свидлер А. А. Проблема аудита интегрированной отчетности: оценка достоверности отчетности и выбор стандарта при ее проверке. *Молодой ученый*. 2020. №12 (302). С. 130-133.
7. Король С. Я. Практичні аспекти аудиту нефінансової звітності. *Економіка: реалії часу*. 2017. №3(31). С. 35-45.
8. Lubenchenko O., Riashchenko V., Zivitere M., Kostyrko R. Role of audit in managing public interest entities. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*: зб.

наук. праць. Харків: ХУБС, 2020. №3(34). С.176-183.

9. EU Directive on disclosure of non-financial diversity in formation. From Website of Accountancy Europe. URL: https://www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/FEE_position_paper_EU_NFI_Directive_final.pdf

10. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку. URL: <http://vobu.ua/ukr/documents/accounting/item/natsionalni-polozhennya-standarti-bukhgalterskogo-obliku>

11. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. URL: <https://bukhalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/msfo/msbo-1-podannya-1021217.html>

12. Міжнародний стандарт інтегрованої звітності. URL: <http://www.theiirc.org>

References

1. *International standards of quality control, auditing, review, other assurance and related services*, 2016-2017 edition (in three parts). Kyiv: "Fenix" Publishing House, 2018.

2. Nesterenko, O. (2018) Adaptation of methodological provisions of verification of integrated reporting to European requirements. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 2 (13), 245-253.

3. Melnyk, K. (2020) Transformation of users' expectations of audit results of integrated reporting. *Accounting and taxation*, 1(91), 81-87.

4. Pantelieiev, V. Normative principles and practice of evaluating integrated reporting of enterprises according to the requirements of external and internal audit, Retrieved from:

<http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/4475/1/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%94%D0%B2%20%D0%96%D0%9F.pdf>

5. Chkhutiashvili, L. (2014). Audit of integrated reporting of companies in the context of Russia's integration into the global economy and international environmental security. *Law enforcement monitoring*, 2, 24-28.

6. Svidler, A. (2020). The problem of auditing integrated reporting: assessing the reliability of reporting and choosing a standard for its verification. *Young scientist*, 12(302), 130-133.

7. Korol, S. (2017). Practical aspects of auditing non-financial reporting. *Economy: realities of time*, 3(31), 35-45.

8. Lubenchenko, O., Riashchenko, V., Zivitere, M. and Kostyrko, R. (2020) Role of audit in managing public interest entities. *Financial and credit activity: problems of theory and practice: coll. of science works*. Kharkiv: KHUBS, 3(34), 176-183.

9. EU Directive on disclosure of non-financial diversity in formation. From Website of Accountancy Europe. Retrieved from: https://www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/FEE_position_paper_EU_NFI_Directive_final.pdf

10. National provisions (standards) of accounting, Retrieved from: <http://vobu.ua/ukr/documents/accounting/item/natsionalni-polozhennya-standarti-bukhgalterskogo-obliku>

11. International accounting standards, Retrieved from: <https://bukhalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/msfo/msbo-1-podannya-1021217.html>

12. International standard of integrated reporting, Retrieved from: <http://www.theiirc.org>

Стаття надійшла до редакції : 13.06.2022 р.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Прозоров Д. В., Юрченко О. С. Організаційно-методичні засади аудиту інтегрованої звітності підприємств. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2(46). С. 44–51.

УДК 336.24

JEL Classification: M41, M42, O23

ЛІХОНОСОВА Г. С.¹

ОСУЧАСНЕННЯ НАПРЯМІВ НІВЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ НАПРУЖЕНОСТІ : ЗАГРОЗИ ВИНИКНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ

DOI: 10.32620/cher.2022.2.07

Постановка проблеми. Останні десятиліття було визначено принципами розвитку, ліберальної демократії, ринкової економіки та витонченої конкуренції. На цих твердженнях виросло нове покоління, яке вважало, що економічне зростання, взаємозалежність, свобода думки і слова, людський прогрес стільки ж передбачувані, скільки й неминучі. Проте, у 2022 році ситуація докорінно змінилася, наслідки чого стають підставою виникнення по поширенню продовольчої кризи, як в Україні, та і в світі в цілому. *Метою статті є* виявлення наочних та ненаочних факторів поширення продовольчої кризи в Україні та світі, характеристика ризиків формування нових сегментів фінансової напруженості, виявлення проблематики сегментації ринків виробництва та збуту, формування відповідних торгових блоків. *Предмет дослідження* – сучасні тенденції поширення фінансової напруженості, зміни в фінансово-економічних та продовольчих ланцюжках забезпечення, нові загрози виникнення продовольчих криз. *Гіпотеза дослідження* – безумовний вплив наслідків фінансово-економічних деформацій на тенденції модифікації продовольчих ланцюжків, регіональних центрів продовольчої безпеки, виникнення й поширенню продовольчої кризи на всі континенти світу та можливостей її попередження. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, співставлення, системного та аналітичного підходів, узагальнення та класифікації, діалектичної і формальної логіки. *Виклад основного матеріалу.* Встановлено, що наразі українське суспільство перебуває на переломному етапі історичного розвитку, існуючі економічні ландшафти змінюються миттєво. Світова пандемія, нові зовнішні позиції, показники зміни клімату вже завдали свого негативного внеску у майбутнє економіці та фінансових ринків: на сьогодні констатується надто великий зовнішній борг, надто низьке прогнозоване зростання та надто швидко зростаюча інфляція. Ні уряд, ні громадянське суспільство не здатне впоратися з цими викликами наодинці, тому співпраця всередині країни та світова співпраця стають для нас життєво необхідними. Деякі країни вживають сьогодні односторонні торговельні заходи, що ще більше поглиблює кризу. Підкреслено, що відсутність продовольчої безпеки є каталізатором усіх криз, що безпосередньо призводить до збройних конфліктів. *Оригінальність та практичне значення одержаних результатів* полягає в можливості застосування наданих рекомендацій для вдосконалення обліково-аналітичних та фінансово-контрольних процедур, покращення ефективності бізнес-процесів суб'єктів господарювання у сучасних умовах. *Висновки дослідження.* Таким чином, поточний рік стає відправною точкою початку економічного спаду, який викликає застосування заходів суворої економії, що в свою чергу призведе до нових проявів популізму і нових непримиренних позицій. Незалежно від того, чи підніматимуться облікові ставки або будуть знижуватися ціни на нафту, впливові інвестори продовжуватимуть зростати та визначати напрям розвитку світового фінансового ринку капіталів.

Ключові слова:

фінансова напруженість, продовольча безпека, ризик фрагментації, нові торговельні бар'єри, відхід від глобалізації, односторонність рішень.

MODERNIZING DIRECTIONS OF FINANCIAL TENSION REGULATION: THREATS OF FOOD CRISIS

Formulation of the problem. Recent decades have been defined by the principles of development, liberal democracy, market economy and sophisticated competition. A new generation grew up on these

¹ Лихоносова Ганна Сергіївна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Finance, accounting and taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6552-8920

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

claims, believing that economic growth, interdependence, freedom of thought and speech, and human progress were as predictable as they were inevitable. However, in 2022 the situation has changed radically, the consequences of which are the basis for the spread of the food crisis, both in Ukraine and in the world as a whole. *The aim of the article* is to identify obvious and inconspicuous factors of the food crisis in Ukraine and the world, characterize the risks of new segments of financial tensions, identify issues of segmentation of markets and production, the formation of relevant trade blocs. *The subject of research* - current trends of financial tensions, changes in financial, economic and food supply chains, new threats of food crises. *The research hypothesis* is the unconditional influence of the consequences of financial and economic deformations on the tendencies of modification of food chains, regional centers of food security, the emergence and spread of the food crisis on all continents and opportunities to prevent it. Methods used in the study: comparison, comparison, systematic and analytical approaches, generalization and classification, dialectical and formal logic. *Presenting main material*. It is established that currently Ukrainian society is at a critical stage of historical development, the existing economic landscapes are changing instantly. The global pandemic, new external positions, and climate change indicators have already made a negative contribution to the future of the economy and financial markets: too much external debt, too low projected growth and too fast-growing inflation are currently being noted. Neither the government nor civil society is able to meet these challenges alone, so domestic and global cooperation is becoming vital to us. Some countries are taking unilateral trade measures today, which is exacerbating the crisis. It is emphasized that the lack of food security is a catalyst for all crises, which directly leads to armed conflict. *The originality and practical significance of the results* is the possibility of applying the recommendations to improve accounting and analytical and financial control procedures, improving the efficiency of business processes of economic entities in modern conditions. *Conclusions of the study*. Thus, the current year becomes the starting point of the economic downturn, which causes the application of austerity measures, which in turn will lead to new manifestations of populism and new uncompromising positions. Regardless of whether discount rates will rise or oil prices fall, influential investors will continue to grow and determine the direction of the global financial capital market.

Key words:

financial tensions, food security, risk of fragmentation, new trade barriers, departure from globalization, one-sided decisions.

Постановка проблеми. Необхідність проведення досліджень трансформації фінансових відносин обґрунтована відсутністю в сучасних наукових дискурсах методів регулювання фінансової напруженості за умов проведення бойових дій на території України, епідеміологічних умов існування бізнес-середовища та відповідної методології управління рівнем відторгнення гравців на фінансовому ринку. Останнє півріччя в фінансовому секторі як України, так і світу стало новим витком спіралі напруженості у будь-яких аспектах тлумачення цієї категорії. У розподілі світового багатства відбулося суттєве зрушення: економічно розвинені країни вже не мають резерв нероздільної фінансової могутності. Основний фінансовий капітал переміщується в «нафтові» країни та центральні банки азійських держав. Більше того, завдяки тому припливу ліквідності, який вони забезпечують, у системі фінансового посередництва, що склалася, стрімко зростає роль хедж-фондів і фондів прямих інвестицій. Все це становить необхідність формування дієвого, реалістичного механізму вчасного реагування на нові виклики на міжнародному фінансовому ринку в умовах поширення невизначеності, турбулентності економічного

розвитку та пов'язаних з ним соціальних наслідків.

Наразі у аналітиків не викликає сумнівів щодо поширення подальшої продовольчої кризи, питання залишається тільки в тому чи стане ця продовольча криза глобальною, чи поширяться на всі континенти та з якими втратами з цієї ситуації зможе вийти Україна та світ в цілому.

Світ вже адаптувався до ковідного чи післяковідного періоду і в цілому на 2022 рік багато виробничих секторів було спрямовано оптимістично, був розрахунок на те, що зростання цін останніх двох років має вже закінчитися. На початку 2022 року вже була констатація побідної тенедеції: завдяки зростанню виробництва та відповідних обсягів пропозицій на ринку відбувалася стабілізація цін на продовольчому ринку. Проте ранок 24 лютого 2022 року та подальші події в Україні змінили докорінно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні змінні моделі фінансово-економічної поведінки та узагальнені світові фактори, які на неї впливають детально досліджують науковці, пов'язуючи їх із податковим тягарем [1]. Проте П. Лоїс, Г. Дрогалас, А. Карагіоргос, Е. Карастеріу зазначають про

появу феномену непрогнозованої фінансової поведінки, яка виражається через ухилення від сплати податків завдяки незадекларованому працевлаштуванню [2].

Мартини А. проводить детальне дослідження значення світового соціально відповідального інвестування саме з позиції динаміки фінансової поведінки бізнес одиниць. Подібна фінансова діяльність за останні десятиліття посилилася від ніші релігійного спрямування у світі до основної стратегії аналізу ризиків для інституційних та роздрібних інвесторів. Дослідження показує, що відсутність глобально прийнятої таксономії щодо того, що є стійкою фінансовою діяльністю разом з практичними та поведінковими складнощами є основними критично важливими проблемами, які відлякують індустрію соціально-відповідального інвестування на глобальному рівні [3]. Подібні аспекти, але у розрізі атрибутів людського капіталу досліджує Р. Ламбогліа та Д. Манкіни, підкреслюючи досягнення та можливі недоліки регуляторної діяльності в даній сфері на міжнародному рівні за останні роки з особливим акцентом на Європейському Союзі [4].

Противагу міжнародній гармонізації фінансово-економічного середовища наводять Дж. Карнейро та Л. Родрігес зазначаючи що повна уніфікація та гармонізація не завжди є прийнятною для кожної окремої країни з притаманними тільки їй моделями фінансової поведінки бізнес гравців [5].

Метою статті є виявлення наочних та ненаочних факторів поширення продовольчої кризи в Україні та світі, характеристика ризиків формування нових сегментів фінансової напруженості, виявлення проблематики сегментації ринків виробництва та збуту, формування відповідних торгових блоків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі українське суспільство перебуває на переломному етапі історичного розвитку, існуючі економічні ландшафти змінюються миттєво. Скільки триватиме цей процес і чим закінчиться поки що складно сказати навіть відомим аналітикам. Зараз багато процесів на світовій арені, як фінансовій, так і політичній, не піддаються логічному обґрунтуванню. Тобто передбачити з певною точністю досягнення того чи іншого значення практично неможливо. Проте, всі аналітики сходяться лише в одному: попереду на нас чекають нові потрясіння та нові кризи. Світова пандемія, нові зовнішні позиції, показники

зміни клімату вже завдали свого негативного внеску у майбутнє економіці та фінансових ринків: на сьогодні ми констатуємо надто великий зовнішній борг, надто низьке прогнозоване зростання та надто швидко зростаючу інфляцію. Особливе занепокоєння полягає у наслідках цих нових потрясінь. Ні уряд, ні громадянське суспільство не здатне впоратися з цими викликами наодинці, тому співпраця всередині країни та світова співпраця стають для життя необхідними.

Тенденції трансформації фінансових відносин, нові умови існування бізнесу в часі світової пандемії, бурхлива турбулентність глобальних ринків, зміна тенденцій міграційних потоків, принципові зміни в моделях поведінки бізнес-середовища, наразі створюють нові грані економічної нестабільності, фінансової нерівності та соціальної несправедливості в світі. Триває процес збільшення розриву у забезпеченості різних груп населення доступом до якісних послуг (освітніх, медичних, логістичних), можливостей прийняття власних рішень, реалізації власних ініціатив, рівнем забезпечення економічними, соціальними, кваліфікаційними та іншими видами ресурсів. У цьому контексті, наявним є поширення аспектів та форм відторгнення бізнес-гравців від прийняття управлінських рішень на міжнародних бізнес-майданчиках.

Ціна за 1 тону пшениці зросла більш ніж в 1,5 разів одразу з початку бойових дій на території України. Це абсолютний світовий рекорд. Ніколи ще зерно не коштувало так багато на світовому ринку.

На кінець 2021 року кількість людей, які знаходяться на межі голоду в світі становило 170 млн осіб, на квітень 2022 року міжнародні чиновники при ООН зазначають про зростання такої кількості на 20-30%, тобто прогнозне значення на перше півріччя становить до 230 млн осіб. Це відбувається тому, 1/3 всіх обсягів світових поставок зерна забезпечувала Російська Федерація та Україна разом, 12% з яких припадало на поставки з України безпосередньо. Окрім того, Україна поставщик олії соняшника номер один в світі, яке наразі із-за проведення бойових дій не може бути експортовано в інші країни.

Питання економіки, продовольчої безпеки, екології необхідно розглядати тільки комплексно, всі вони взаємопов'язані і наслідки рішень в одній із галузей неминуче відображається на всіх інших. Зважаючи на всі аспекти теперішньої ситуації, постає питання: чи варто нам бути оптимістами чи залишити-

ся песимістами? Думаю, відповідь десь посередині – у реалізмі. А реалізм виникає лише на фактах. Тільки на фактах у свою чергу базується довіра як ключовий показник базису розвитку. Тільки факти та особисті контакти становлять початкову конструкцію довіри та співпраці, від якої залежить майбутнє [6]. Причому таке майбутнє має бути засноване на обов'язковій умові діяти спільно, як партнери та зацікавлені сторони, а не у вузькокорисливих цілях. Слід використовувати партнерські можливості, а не споживчі перспективи. Ініціатива має бути орієнтована на загальний результат. Проте, у цьому питанні найважливіший і найскладніший крок – почути позиції одне одного. На сьогоднішній день тенденції блокування конфлікуючих сторін лише наростають. Для знаходження рішення потрібні багатосторонні, нелінійні дії та взаємні кроки вперед. Вважаю, що зараз у нас часу на моралізацію. Ефективні рішення виникають з урахуванням відкритого діалогу. Саме спілкування, обмін думками та відкрита позиція всіх сторін є початком загальної взаємовигідної позиції.

Для багатьох як у підприємницькій, так у споживчому середовищі кілька останніх десятиліть стали десятиліттями надії на те, що порядок та цивілізація збережуться [7]. Ситуація розвитку та пора покращень констатувалася у багатьох секторах, особливо це видно за темпами розвитку в ІТ. Підприємництво було засноване на тому, що ситуація залишиться незмінною з перспективою покращень у бізнес-кліматі. Саме ця оманлива основа стає причиною недооцінки вразливості та потенційних ризиків. Ті, хто вважає фактори успіху непорушними легко втрачають з уваги нові ризики, кризи наростання націоналізму, спраги наживи і витончених заходів протекціонізму. Несподівано фундамент, на якому позиціонуються такі надії, руйнується. Одна фінансова криза приходить на зміну іншій, потім пандемію, і потім 24 лютого 2022 – день, який явно змінив життя кожного з нас. І навіть ті, хто фізично ще не відчув це, не бачив на власні очі масштаби катастрофи, найближчим часом стане заручником змін у ланцюжках забезпечення провізією та постачання регіональних ринків збуту. Багатотисячні міста перетворюються на цвинтарі, народ виявився позбавленим своїх засобів існування, змінюється позиції надій та сподівань населення. Повне заперечення всього, що суспільство змогло досягти за десятиліття існування цивілізаційного прогресу веде до того,

що конфлікти та їх наслідки набувають масштабів міжкrajннього простору.

Останні десятиліття було визначено принципами Фукуями, ліберальної демократії, ринкової економіки та конкуренції. На цих твердженнях виросло нове покоління, яке вважало, що економічне зростання, взаємопов'язаність, свобода думки і слова, людський прогрес стільки ж передбачувані, як і неминучі. Проте, у 2022 році ситуація докорінно змінилася, наслідки якої стають підставою серйозно замислитися навіть про продовольчу кризу. За даними ООН 1,7 млн людей під загрозою крайньої бідності та голоду. Деякі країни вживають сьогодні односторонні торговельні заходи, що ще більше поглиблює кризу [8]. Відсутність продовольчої безпеки є каталізатором усіх криз, що безпосередньо призводить до збройних конфліктів.

Останні кілька криз стали підставою для перегляду МВФ прогнозів зростання двічі за короткий період. Вперше це було зроблено в січні 2022 року через омїкрон і потім у квітні 2022 року через вторгнення в Україну та впроваджені санкції. Прогноз зростання впав із 4,9% до 3,6%. Однак, побоювання пов'язані не стільки із зміною відсотка зростання (по суті 3,6% це також значне зростання), а більше із виникненням ризику фрагментації економіки та формуванням гласних та негласних торговельних блоків.

На даний момент є декілька напрямків крайньої небезпеки, куди може хитнутися маятник нового етапу соціально-економічного розвитку:

1. Глобалізації за секторами. Формування відповідних блоків може призвести до роздробленості економічних регіонів, замкнених регіональних ланцюжків. Ця модель пов'язана із значними ризиками: поляризація, загострення політики гегемонії, торговельні війни, потрясіння основ глобальної системи регулювання торгівлі і, як наслідок, суттєві втрати у добробуті населення та як життя кожного з нас.

2. Поступовий відхід гіперглобалізації. Це з тенденцією ренаціоналізацією системотворчих ресурсів, товаропровідних ланцюжків і виробничих процесів. В результаті скорочується взаємозв'язок виробників, додаються логістичні бар'єри і, як наслідок, продукція стає дорожчою. Через таку цілеспрямовану переорієнтацію знижується якість та ефективність життя в цілому.

3. Одностороння спрямованість рішень. Для забезпечення принципів розвитку необ-

хідно цілеспрямовано зміцнювати багатосторонні рішення, переорієнтуватися на вирішення основних багаторівневих завдань. Цей підхід повинен не вирішувати проблеми роз'єднано, такі питання як клімат, пандемія, бідність, фінансові кризи, ризики воєн, ризики значних міграційних процесів [9]. Розрив між бідними та багатими досягає максимуму, що сприяє виникненню внутрішніх конфліктів та популяристичних течій як правих, так і лівих рухів. Все це призводить до погіршення позицій та можливого краху ери надій.

Необхідно забезпечити безпеку продовольчих поставок. Економічна ефективність не може спиратися лише на витрати та їх збільшення. Іншими словами, Україна зараз перебуває у тій ситуації, коли нам треба бігти ще швидше, щоб залишатися на тому самому місці. За словами Юлії Кір'янової, Генерального директора ТОВ «СМАРТ-ХОЛДІНГ» в Україні є дві ключові галузі, які орієнтовані саме на експорт: сталеливарна промисловість та сільське господарство [6]. У 2021 році Україна виробляла 23,5 млн. тон товарів зі сталі, 80% цієї продукції йшло на експорт. Це було 70% експорту всієї країни. У 2022 році цей показник опустився до рівня 8 млн тон, відповідно скоротився і експорт. Весь світ спостерігав за трагедією Маріуполя. Безумовно, підприємство вийшло з ладу. Це було 50% обсягу усієї галузі. Сільське господарство: експорт кукурудзи, пшениці, виробництво скоротилося щонайменше вдвічі, вже зараз не обробляються 68% орних земель. Видобуток газу скоротився на 20%. Загалом, по всьому портфолію виробництва та експорту України скорочення більш ніж у 2 рази.

Постійне подорожчання нафти, стабільне зростання її експорту, зокрема в країні, що розвиваються, саме цим зумовлений потік нафтодоларів. Значна частка виручки від нафти, проданої споживачам за високими цінами, осідає в інвестиційних фондах та приватних портфелях інвесторів із держав — експортерів нафти. Потім основна частина цих коштів інвестується у глобальні фінансові ринки, що збільшує ліквідність. Саме цим пояснюється феномен "надлишку глобальних накопичень", завдяки якому облікові ставки останні кілька років тримаються на досить низькому рівні.

Наявність епідеміологічних обмежень, нових економічних бар'єрів, глобалізаційних та міграційних викликів загострюють ситуацію із відторгненням окремих бізнес-гравців [7] із світового ринку, спряючи втраті еконо-

мічної довіри до регуляторів бізнесу, формуванню позиції бездіяльності, нецікавості та безмотиваційності фінансових гравців.

Певними інструментами вимірювання тенденцій відторгнення бізнес-гравців [10] з міжнародного фінансового ринку можуть стати саме міждисциплінарні інформаційно-технічні механізми використання можливостей кожної окремої країни. У зв'язку з цим, поширення різних інструментів інформатизації, доступності до інформації, розуміння можливостей її використання, стане запорукою залучення потенційних інвесторів та бізнес-гравців до багатьох сфер діяльності держави та відкоригує напрями міграційних потоків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, 2022 рік стає відправною точкою початку економічного спаду, який викликає застосування заходів суворої економії, що в свою чергу призведе до нових проявів популізму і нових непримиренних позицій. Таким чином, перш ніж навіть сподіватися на початок руху у бік соціально-економічного розвитку, необхідно зробити власні висновки, дати оцінку внутрішнім питанням у країні і, безумовно, дати обнадійливі сигнали населенню.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що незалежно від того, чи підніматимуться облікові ставки або будуть знижуватися ціни на нафту, впливові інвестори чотирьох типів продовжуватимуть зростати та визначати напрям розвитку світового фінансового ринку капіталів. Проте є певні побоювання щодо зростання впливових груп інвесторів. Зі зростанням обсягів кредитних похідних інструментів та забезпечених боргових зобов'язань банки останнім часом самоусуваються від наслідків поганих кредитів. Оскільки фінансові інститути видають дедалі більше позичок, не забезпечуючи ризики довгострокової ефективності цих позик з допомогою власного капіталу. Саме тому регулюючим органам слід знайти способи, з допомогою яких можна було б перевіряти невідповідність нормативам. Якщо такі інструменти будуть м'яко впроваджені на фінансові ринки, вважаємо, що вони сприятимуть зростанню ліквідності, поширенню фінансових інновацій та диверсифікації, що дає привід для здорового оптимізму розвитку фінансових ринків.

Напрямами подальших досліджень буде оцінювання ефективності запропонованих напрямів регулювання фінансової напружен-

ності та усунення загроз поширення продовольчої кризи.

Література

1. Molent A. Taxation of a GMWB variable annuity in a stochastic interest rate model. *ASTIN Bulletin*. 2020. № 50(3). P. 1001-1035.
2. Lois P., Drogalas G., Karagiorgos A., Karasteriou E. The phenomenon of tax evasion and undeclared work in Greece. Causes and the role of control mechanisms. *International Journal of Managerial and Financial Accounting*. 2020. № 12(1). P. 71-88.
3. Martini, A. Socially responsible investing: from the ethical origins to the sustainable development framework of the European Union. *Environment, Development and Sustainability*. 2021. № 23(11). P. 16874-16890.
4. Lamboglia R., Mancini D. The relationship between auditors' human capital attributes and the assessment of the control environment. *Journal of Management and Governance*. 2021. № 25(4). P. 1211-1239.
5. Carneiro, J., Rodrigues, L.L., Craig, R. Assessing international accounting harmonization in Latin America. *Accounting Forum*. 2017. № 41(3). P. 172-184.
6. Кір'янова Ю. Війна завдала збитків основним бізнесам. URL: <http://iz.com.ua/zaporoje/virobnitstvo-vsih-biznesiv-smart-holdingu-cherez-viynu-vpalo-bilshe-nizh-udvichi-ale-mi-zhivi-gendirektorka-na-vef> (дата звернення: 23.05.2022)
7. Ліхоносова Г. С. *Регулювання соціально-економічного відторгнення на підприємствах* : монографія. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. 424 с.
8. Ліхоносова Г. С., Чаплигін І. К. Концепція систематизації фінансових результатів підприємства: обліково-аналітичні аспекти забезпечення. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 1 (41). С. 58–66.
9. Киевич, А. В. Бухтик, М. И., Самоховец М. П. De-dollarization of the world economy as an objective reality. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 6 (116). С. 6-12.
10. Балакірева О.М., Середа Ю.В. Динаміка соціально-економічного добробуту та рівня життя. *Українське суспільство*. 2015. № 3. С. 125–145.

Стаття надійшла
до редакції : 11.04.2022 р.

References

1. Molent, A. (2020). Taxation of a GMWB variable annuity in a stochastic interest rate model. *ASTIN Bulletin*, 50(3), 1001-1035.
2. Lois, P., Drogalas, G., Karagiorgos, A. and Karasteriou E. (2020). The phenomenon of tax evasion and undeclared work in Greece. Causes and the role of control mechanisms. *International Journal of Managerial and Financial Accounting*, 12(1), 71-88.
3. Martini, A. (2021). Socially responsible investing: from the ethical origins to the sustainable development framework of the European Union. *Environment, Development and Sustainability*, 23(11), 16874-16890.
4. Lamboglia, R., Mancini, D. (2021). The relationship between auditors' human capital attributes and the assessment of the control environment. *Journal of Management and Governance*, 25(4), 1211-1239.
5. Carneiro, J., Rodrigues, L. and Craig, R. (2017). Assessing international accounting harmonization in Latin America. *Accounting Forum*, 41(3), 172-184.
6. Kiryanova, Yu. The war caused damage to major businesses. Retrieved from: <http://iz.com.ua/zaporoje/virobnitstvo-vsih-biznesiv-smart-holdingu-cherez-viynu-vpalo-bilshe-nizh-udvichi-ale-mi-zhivi-gendirektorka-na-vef> (date of application: 23.05.2022)
7. Likhonosova, G. (2018). *Regulation of socio-economic rejection in enterprises: a monograph*. Severodonetsk: published by V. Dahl East Ukrainian National University, 424.
8. Likhonosova, G., Chaplygin, I. (2021). The concept of systematization of financial results of the enterprise: accounting and analytical aspects of support. *Journal of Economic Reforms*, 1(41), 58–66.
9. Kievich, A. Bukhtik, M. and Samokhovets, M. (2017). De-dollarization of the world economy as an objective reality. *Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*, 6(116), 6-12.
10. Balakireva, O., Sereda, Y. (2015). Dynamics of socio-economic well-being and living standards. *Ukrainian society*, 3, 125–145.

Стаття прийнята
до друку: 30.06.2022р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Осучаснення напрямів нівелювання фінансової напруженості : загрози виникнення продовольчої кризи. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2 (46). С. 52–57.

УДК 005.2

JEL Classification: D80; M150; O31

БОНДАРЄВА Т. І.¹

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

DOI: 10.32620/cher.2022.2.08

Постановка проблеми. Розглядаються питання щодо організації забезпечення інформацією процесів ризик-менеджменту на підприємстві, зокрема розроблення, впровадження і розвитку інформаційної системи управління ризиками. *Метою статті* є розгляд теоретичних засад щодо інформаційного забезпечення процесів ризик-менеджменту і розроблення пропозицій щодо реалізації проекту впровадження інформаційної системи управління ризиками підприємства. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, методи системного аналізу, абстрактно-логічний метод для формулювання висновків. Основна *гіпотеза дослідження* полягає в тому, що при побудові ефективної системи управління ризиками підприємства слід враховувати необхідність збору і оброблення значної кількості інформації, що зумовлює важливість створення і впровадження відповідної інформаційної системи. Організація інформаційної системи управління ризиками підприємства має здійснюватися на основі процесного підходу. *Виклад основного матеріалу.* Розглянуто теоретико-методологічні засади інформаційного забезпечення ризик-менеджменту підприємства. Наголошено, що наразі підхід до управління ризиками перетворився з окремої функції на всеохоплюючу систему менеджменту організації. Це значно збільшило кількість необхідної інформації для реалізації процесів управління ризиками та навантаження на систему ризик-менеджменту підприємства. Проаналізовано вимоги до складу необхідної інформації на всіх етапах процесу управління ризиками підприємства. Запропоновано проект впровадження інформаційної системи управління ризиками підприємства з використанням елементів функціонального аналізу. Це дасть змогу підвищити ефективність реалізації процесів у системі ризик-менеджменту підприємства. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується можливістю використання запропонованого підходу як практичного інструменту до реалізації проектів впровадження інформаційної системи управління ризиками на підприємстві. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Запропоновані рекомендації можна використати для проведення організаційних змін на підприємствах, які впроваджують систему ризик-менеджменту в свою діяльність.

Ключові слова:

ризи-менеджмент, інформаційна система, організаційні зміни.

ORGANIZATIONAL ASPECTS OF CREATING AN INFORMATION SYSTEM OF ENTERPRISE RISK MANAGEMENT

Formulation of the problem. Issues related to the organization of information provision of risk management processes at the enterprise, in particular the development, implementation and development of information risk management system. *The purpose* of the article is to consider the theoretical foundations for information support of risk management processes and development of proposals for the implementation of the project implementation of information risk management system of the enterprise. *The methodological basis of the study* were logical methods of information processing, methods of systems analysis, abstract-logical method for formulating conclusions. *The main hypothesis of the study* is that when building an effective risk management system of the enterprise should take into account the need to collect and process a significant amount of information, which determines the importance of creating and implementing an appropriate information system. The organization of the enterprise risk management information system

¹ Бондарєва Тетяна Іванівна, канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Bondareva Tetyana, Ph.D in Technical Sciences, Associate professor of the Management Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-1834-8174

e-mail: bond_tat@ukr.net

should be based on a process approach. *Presenting main material.* Theoretical and methodological principles of information support of risk management of the enterprise are considered. It is emphasized that now the approach to risk management has evolved from a separate function to a comprehensive management system of the organization. This has significantly increased the amount of information needed to implement risk management processes and the burden on the risk management system of the enterprise. The requirements for the composition of the necessary information at all stages of the risk management process of the enterprise are analyzed. The project of introduction of the information system of risk management of the enterprise with use of elements of the functional analysis is offered. This will increase the efficiency of processes in the risk management system of the enterprise *The originality and practical significance* of the study is confirmed by the possibility of using the proposed approach as a practical tool for implementing projects to implement risk management information system in the enterprise. *Conclusions and prospects for further research.* The proposed recommendations can be used for organizational change in enterprises that implement a risk management system in their activities.

Key words:

risks management, information system, organizational changes, characteristics, evaluation, stages.

Постановка проблеми. До недавнього часу в бізнес-середовищі ризик-менеджмент розглядали як фрагментований і вузькоспеціалізований підхід до управління ризиками. Традиційно вважалося, що це стосується зокрема промислової та екологічної безпеки або ризиків, пов'язаних із фінансовою діяльністю. При цьому процес управління ризиками здійснювали нерегулярно, часто тоді, коли менеджери вважали це за необхідне, причому кожний структурний підрозділ підприємства самостійно управляв ризиками в рамках своїх функцій. Аналіз ризиків здебільшого здійснювали в окремих напрямках діяльності, які мали найбільш високий ступінь ризику і потребували швидких заходів щодо зниження його рівня. Заходи з управління ризиками в основному були спрямовані на компенсацію втрат, та їх часто заміняли страхуванням. Процеси впливу на ризики розробляли і впроваджували вже після появи проблеми, тобто після настання ризику.

Зараз підхід змінився, і управління ризиками розглядають як одну з основних функцій сучасного менеджменту всього підприємства. Відомо, що ризики присутні у всіх напрямках підприємницької діяльності будь-якої організації, і повне усунення їх неможливе, оскільки під час прийняття рішень керівництво підприємства стикається з факторами невизначеності: неповнотою або неточністю вихідної інформації, імовірнісним характером майбутніх подій, можливими змінами внутрішнього і зовнішнього середовища організації [1].

Таким чином, управління ризиками стає динамічним процесом, пов'язаним з використанням значних обсягів досить мінливої інформації, яка відображає показники

внутрішнього і зовнішнього середовища об'єкта підприємницької діяльності. Ці показники постійно змінюються, тому виникає необхідність їхнього оновлення, коригування та поповнення. Своєчасне виявлення цих змін, можливість оперативного реагувати на них, а також створювати перспективу для прийняття правильних управлінських рішень — основна мета ризик-менеджменту підприємства.

Вважається, що найбільш ефективним способом реагування на ризики є запобігання або зниження ризику за допомогою заходів превентивного характеру, тобто необхідно прогнозувати настання несприятливої події і заздалегідь здійснити відповідні заходи зі зниження її негативного впливу. Це вимагає необхідності накопичувати і зберігати значну кількість різнобічної інформації. Крім того, перехід від орієнтації ризик-менеджменту як окремої функції управління підприємством до охоплення всього функціоналу організації зумовив використання більш широкого кола показників і даних, які необхідно збирати з різних джерел.

Таким чином, система управління ризиками на підприємстві має низку особливостей, які характеризується певною інформаційно-технологічною автономністю, але разом з тим пов'язані з функціонуванням усього підприємства.

Тому актуальними стають питання розроблення, впровадження та розвитку інформаційної системи управління ризиками підприємства (ІСУРП), яка давала б можливість не тільки збирати й зберігати значні масиви інформації, але й формалізувати більшість задач з управління ризиком з використанням сучасних математичних й імітаційних методів і моделей, а також забезпечи-

ти ефективність використання програмних засобів при виконанні ризик-менеджерами своїх функцій. Організація систем обробки даних та інформаційних технологій має будуватися на загальних принципах визначення і вибору конфігурації комплексу технічних засобів, які забезпечують ефективне інформаційне обслуговування всіх рівнів об'єкту управління, а також враховують особливості виконання функцій і процедур управління в інформаційній системі управління ризиками підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ризик-менеджмент у рамках всього підприємства – це досить новий напрямок управління діяльністю організації, який швидко розвивається в сучасних умовах господарювання. Процес стандартизації в галузі управління ризиками розпочався відносно недавно, і тому в публікаціях з ризик-менеджменту наведена велика кількість різних визначень ризику, підходів до його класифікації, методичного інструментарію для аналізу і оцінювання ризиків, а також рекомендацій щодо застосування тих чи інших методів реагування на ризики. Традиційно в підприємницькому середовищі під ризиком розуміють певні дії, спрямовані на вдалий результат. Основне завдання підприємця в цій сфері – знайти варіант дій, що забезпечує оптимальне співвідношення ризику й доходу, виходячи з того, що чим більш прибутковим є проєкт, тим вище ступінь ризику при його реалізації [2-3].

Конкретні методи, які використовуються при прийнятті рішень в умовах ризику, в значній мірі залежать від специфіки підприємницької діяльності, прийнятої стратегії досягнення поставлених цілей, конкретної ситуації тощо. Таким чином, результатом управлінської праці ризик-менеджера є рішення, які ухвалюються після аналізу і оцінювання з використанням зібраної та обробленої інформації. Для контролю ефективності цих рішень необхідно їх реалізувати та оцінити вплив на відповідний ризик. Після цього стадії процесу управління ризиками повторюються — створюється замкнений контур управління. Досягти такої взаємодії стадій управління можливо лише за наявності різнобічної, актуальної та достовірної інформації. При цьому вироблення управлінських рішень є процесом постійного перетворення інформації з використанням сучасних інформаційних технологій.

Інформаційні технології визначають способи, методи і засоби збору, реєстрації, передачі, зберігання, обробки і видачі (розповсюдження або публікації) інформації в інформаційній системі (ІС) [4].

Інформаційні технології в ризик-менеджменті — це сукупність засобів і методів, які представляють собою цілісну технологічну систему, покликану забезпечити ефективність планування, організації і управління процесом управління ризиками на тому або іншому ієрархічному рівні управління підприємством за рахунок кумулятивного ефекту інтеграції і взаємодії елементів інформаційної технології, таких, як комп'ютерні комплекси, комп'ютерні мережі, інтелектуальні термінали, комплекс засобів і методів організації баз даних, кодування і пошуку інформації [4].

Сучасні інформаційні технології, організація баз даних забезпечують прямий і зворотний обмін інформацією та доступ до неї користувачів на всіх стадіях управління. Особливо це важливо на стадії прийняття рішень при оцінюванні альтернативних варіантів, коли ризик-менеджер може зробити новий розрахунок за іншою методикою або виявити потреби у додаткових даних і повернутися до стадії збирання інформації.

Таким чином, **метою статті** є розроблення рекомендацій щодо організації створення на підприємстві інформаційної системи управління ризиками для підвищення якості виконання процесів ризик-менеджменту, забезпечення спеціалістів необхідною інформацією для прийняття рішень та раціоналізації інформаційних потоків.

Викладення основного матеріалу. Управління ризиками – це сукупність методів виявлення, аналізу і реагування на ризики, об'єднаних в систему планування, моніторингу і корегувальних впливів. У загальному вигляді процес управління ризиками (рисунком 1) полягає у таких діях:

- виявлення і структурування можливих ризиків;
- проведення аналізу і оцінювання ризиків;
- розробка і планування заходів реагування на ризики;
- моніторинг ризиків;
- контроль за виконанням заходів реагування на ризики і аналіз їхньої ефективності.

Інформаційне забезпечення системи управління ризиками підприємства – це комплекс засобів і методів організації пошуку, збирання, оброблення, зберігання інформації про можливі ризики для прийняття управлінських рішень, розроблення шаблонів документів тощо.

На кожній із стадій ризик-менеджерам необхідна конкретна вхідна інформація, одночасно формується результативна вихідна інформація, яка використовується як вхідна на інших стадіях управління ризиком. Потреба в інформації на різних стадіях процесу управління ризиками в загальному вигляді зображена на рисунку 2.

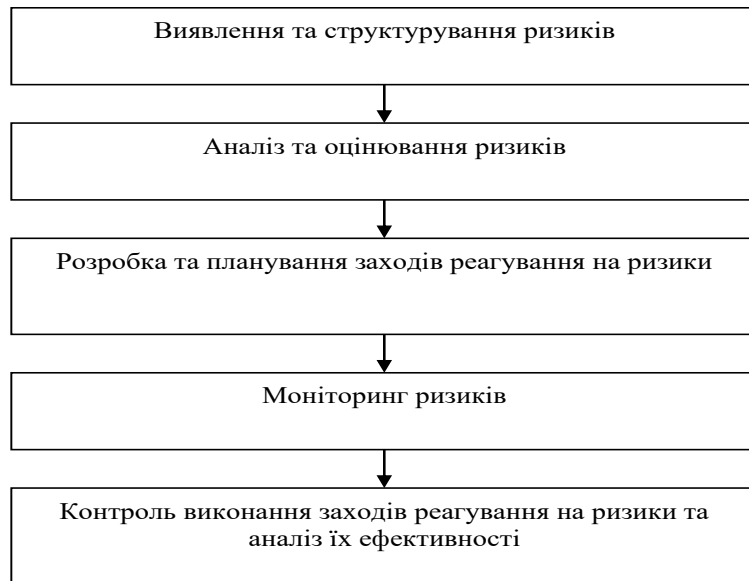

Рисунок 1 – Процес управління ризиками на підприємстві
Джерело: розроблено автором

Основними вимогами до інформації, що використовується в управлінні ризиками є повнота, достовірність та актуальність. При цьому необхідно забезпечити оперативність збирання інформації, що є вкрай важливим для прийняття рішень щодо управління ризиками. Важливою передумовою для впровадження нових інформаційних технологій та організації інформаційних систем управління ризиками підприємства є удосконалення організації ризик-менеджменту в рамках організації, дотримання високих вимог до якості цього процесу, рівень якого прямо впливає на виживання підприємства в умовах мінливого зовнішнього і внутрішнього середовища.

Управління ризиками підприємства пов'язано з виконанням значної кількості обчислювальних операцій, прогнозуванням та оптимізацією важливих показників, розглядом значної кількості варіантів і вибором найкращого з них. Цьому сприяє масовість, типовість і повторюваність розв'язання значної кількості задач з ризик-менеджменту та процедур обробки даних.

Інформація — це сукупність відомостей (даних), які збирають з навколишнього середовища (вхідна інформація), видають у навколишнє середовище (вихідна інформація) або зберігають всередині певної інформаційної системи [4].

Інформаційна система — система, яка організовує пам'ять і маніпулювання інформацією щодо проблемної сфери [4].

Інформація як продукт інформаційної системи ризик-менеджменту містить відомості щодо випадків настання несприятливих подій та величини відповідних збитків, які перетворюють її на базис для аналізу та джерело прийняття рішень щодо управління ризиками. Як предмет праці інформація є об'єктом збору, реєстрації, обробки, зберігання, передачі. Як засіб праці керівника, інформація впливає на об'єкт управління.

Роль інформації в процесах управління, зростання вимог спеціалістів з ризик-менеджменту до оперативності, якості та форм подання інформації зумовили необхідність використання сучасних апаратних, програмних, інформаційних і технологічних засобів для її обробки.

Рисунок 2 – Інформація на різних стадіях процесу управління ризиками на підприємстві

Джерело: розроблено автором

Найпоширенішим варіантом системного застосування цих засобів у складних економічних об'єктах є організація інформаційних систем управління ризиками підприємства.

Інформаційна система управління ризиками підприємства — це сукупність інформації, апаратно-програмних і технологічних засобів, засобів телекомунікації, баз і банків даних, методів і процедур, персоналу і управління, які реалізують функції збору, передачі, обробки та накопичення інформації для підготовки і прийняття ефективних управлінських рішень щодо управління ризиками підприємства.

Головна мета функціонування ІСУРП — підвищення якості процесів управління ризиками, забезпечення ризик-менеджерів необхідною інформацією для прийняття

рішень. Результат функціонування ІСУРП — доведення до кожного користувача (керівника, спеціаліста) інформації, яка за змістом, часом подання та методами відображення дає змогу ефективно виконувати функції і процедури управління ризиками.

Розробка і створення ІСУРП — тривалий і трудомісткий процес, який проходить декілька етапів: обстеження об'єкта та обґрунтування необхідності створення ІСУРП, складання технічного завдання, технічного проекту. Інформаційні, організаційні та методичні зв'язки управління ризиком з усіма об'єктами управління (виробництво, збут, конструкторсько-технологічні розробки тощо) зумовлюють необхідність їх проектування як єдиної системи. Це знаходить відображення в обґрунтуванні комплексу тех-

нічних засобів, що використовуються, програмного забезпечення, організації баз даних.

Можна виділити два способи впровадження ІСУРП:

1. Адаптація комп'ютерних інформаційних технологій і комунікацій до існуючої структури управління і розподілу обов'язків між спеціалістами з ризик-менеджменту. При цьому відбувається автоматизація, модернізація методів виконання функцій управління, певне удосконалення розподілу інформаційних потоків між фахівцями з управління.

2. Розробка нової організаційної структури управління (не тільки ризик-менеджменту, але й всього об'єкта), за якої ефективність функціонування ІСУРП є найбільшою. При цьому ліквідується розрив між інформаційними та організаційними структурами, зменшуються потоки інформації, що циркулюють на об'єкті, тощо. Цей підхід передбачає максимальний розвиток комунікацій, формування нових організацій-

них взаємозв'язків, удосконалення форм і методів управління.

За першим варіантом ризик впровадження систем изводиться до мінімуму, за другим — система може розвиватися згідно з вимогами й потребами вдосконалення управління об'єктом.

Ризик-менеджмент – це послідовність певних кроків, які необхідно виконати для мінімізації можливих збитків від настання несприятливих подій. Ними є: виявлення ризиків, ідентифікація, якісний аналіз та кількісне оцінювання, розроблення заходів реагування, контроль, моніторинг та управління ризиками. Ця класифікація відповідає практичному ризик-менеджменту і забезпечує подальшу структурування підсистем шляхом виділення в них комплексів задач, конкретних задач, процедур обробки інформації. Склад комплексів задач у функціональних підсистемах ІСУРП, побудованих за цим принципом, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Склад комплексів задач у функціональних підсистемах ІСУРП

Функціональна підсистема	Комплекси основних задач
1	2
Виявлення ризиків	Аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Адаптація типового переліку ризиків до специфіки діяльності підприємства. Складання переліку можливих ризиків для кожного функціонального підрозділу або бізнес-процесу
Ідентифікація ризиків	Аналіз джерел виникнення ризиків. Визначення можливих причин виникнення ризиків. Визначення наслідків у випадку настання ризиків. Документування основних причин та наслідків ризиків
Якісний аналіз ризиків	Аналіз прийнятих допускень при плануванні діяльності підприємства. Визначення ймовірностей настання ризиків. Визначення величини втрат у випадку настання ризиків. Оцінювання рівня негативного ризику
Кількісний аналіз ризиків	Аналіз негативного впливу ризиків на досягнення основних цілей і результатів діяльності підприємства. Ранжирування ризиків за ступенем важливості і терміновості реагування. Підготовка аналітичного звіту і переліку суттєвих ризиків.
Розроблення заходів реагування на ризики	Визначення для кожного ризику можливих дій з його уникнення або ліквідації негативних наслідків. Оцінювання ефективності заходів реагування на ризики. Вибір і прийняття кращих методів впливу на ризики.
Планування заходів реагування на ризики	Визначення складу й послідовності виконання операцій прийнятих заходів щодо реагування на ризики. Визначення потреби в ресурсах, необхідних для виконання заходів щодо реагування на ризики. Призначення відповідальних за проведення заходів щодо реагування на ризики. Оцінювання вартості й тривалості виконання операцій з реагування на ризики. Розробка плану заходів реагування на ризики. Внесення змін у загальний план управління підприємством
Контроль виконання превентивних заходів щодо реагування на ризики	Збір інформації про хід виконання заходів щодо реагування на ризики. Виявлення відхилень і коректування проведення заходів реагування на ризики. Підготовка рекомендацій щодо внесення змін у загальний план управління підприємством.

1	2
Моніторинг та управління ризиками	Збір інформації про хід функціонування підприємства. Аналіз зміни факторів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Збір й аналіз інформації про події, які можуть призвести до настання ризиків. Контроль зміни рівня негативного впливу ризиків. Оновлення переліку істотних ризиків. Внесення змін у план заходів щодо реагування на ризики. Реєстрація й облік ризиків підприємства, що настали, й відповідних втрат. Підготовка звіту про неідентифіковані ризики, що настали. Оновлення бази даних про ризики підприємства. Ліквідація негативних наслідків ризиків, що настали. Аналіз достатності величини коштів резервних фондів з самострахування ризиків. Розробка попереджувальних і коректуючих рекомендацій з управління ризиками. Внесення змін до плану управління ризиками.
Аналіз ефективності проведених заходів реагування на ризики	Аналіз звітів про виконання превентивних заходів реагування на ризики. Аналіз звітів про ліквідацію негативних наслідків ризиків, що настали. Розробка рекомендацій про перегляд прийнятих заходів реагування на ризики. Оновлення корпоративних знань з управління ризиками

Джерело: розроблено автором

У кожній функціональній підсистемі реалізуються комплекси задач, передбачається виконання певних розрахунків і процедур, що забезпечують виконання функцій управління ризиками. У функціональних підсистемах ІСУРП розглядаються задачі, різні за функціями управління, за математичною суттю алгоритму, за характером перетворення інформації тощо.

Впровадження ІСУРП приведе до зміни існуючої організаційної структури, функцій і процесів підприємства, тобто в систему управління підприємством додають нові функції й структурний підрозділ з управління ризиками. Звичайно проведення таких організаційних перетворень здійснюють як один великий або ряд типових проєктів, які є аналогічними проєктам реструктуризації управління підприємством.

Перш ніж розробити і впровадити ІСУРП необхідно провести організаційний аналіз поточного стану підприємства «як є» і одержати таку інформацію:

- напрямки основної діяльності підприємства, його продукти і послуги;
- функції підприємства і його підрозділів, а також відповідальні за реалізацію функцій з ризик-менеджменту;
- права, повноваження і відповідальність управлінського персоналу підприємства;
- структурні підрозділи підприємства і їхній посадовий склад;
- організація взаємодії на рівні підрозділів і посад;
- організаційно-розпорядницька документація системи управління підприєм-

ством, її склад, призначення, форми, порядок руху, часові регламенти.

Організаційні зміни і адаптацію системи управління ризиками підприємства до нової стратегії з урахування інформаційної складової будемо проводити за такими етапами (рисунок 3) [5].

Етап 1. Опис процесів управління ризиками підприємства «як є».

Етап 2. Розроблення стратегії управління ризиками підприємства і впровадження ІСУРП.

Стратегія розвитку управління ризиками підприємства пов'язана з охопленням ризик-менеджментом усіх підрозділів організації, які виконують задачі з аналізу, оцінювання і розроблення заходів реагування на ризики в межах своїх функціональних задач. В цьому випадку виникають завдання виключення дублювання функцій ризик-менеджерів, забезпечення рівномірної завантаженості структурних елементів інформаційної системи управління ризиками, ефективного розподілу відповідальності співробітників підрозділу управління ризиками, тимчасового залучення додаткового персоналу для проведення прийнятих заходів реагування на ризики і виконання процесів управління ризиками.

Етап 3. Формування варіанта інформаційної системи управління ризиками підприємства «як треба».

Етап 4. Розроблення і планування заходів щодо проведення організаційних змін інформаційної системи управління ризиками підприємства.

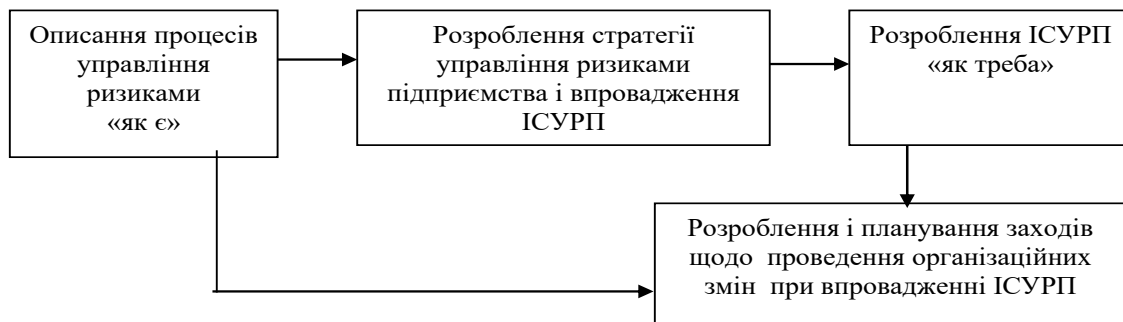

Рисунок 3 – Етапи проведення організаційних змін при впровадженні інформаційної системи управління ризиками підприємства
Джерело: розроблено автором

Рішення щодо організаційних змін інформаційної системи управління ризиками підприємства можуть містити такі дії: додавати або віднімати функцію ІСУРП; додавати або віднімати структурні елементи ІСУРП; змінювати функціональну структуру ІСУРП; змінювати організаційну структуру підрозділу управління ризиками підприємства; змінювати відповідність структурних елементів функціям ІСУРП.

Зміна функціональної структури одержує відповідний розвиток в удосконаленні процесів системи управління ризиками підприємства. Рішення щодо зміни процесів передбачають додавання або скорочення виконуваних операцій, зміну їхнього змісту, визначення нової послідовності виконання операцій, зміну відповідності структурних елементів процесам і операціям.

Застосування методу адаптації інформаційної системи управління ризиками до нової стратегії управління ризиками підприємства дозволяє ефективно розподілити виконавців і ресурси при формуванні плану управління ризиками, визначити необхідну кількість додатково залучених співробітників для управління ризиками, зменшити адміністративні витрати на функціонування ризик-менеджерів.

Література

1. Бартон Т. *Комплексний підхід до ризик-менеджменту: чи варто цим займатися.*

Стаття надійшла до редакції : 25.03.2022 р.

Москва: Издательский дом «Вильямс», 2003. 208 с.

2. Вітлінський В. В. *Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком.* Київ.: КНЕУ, 2000. 292 с.

3. Машина Н. І. *Економічний ризик і методи його вимірювання:* навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 188 с.

4. Оксанич А. П., Петренко В. Р., Костенко О.П. *Інформаційні системи і технології маркетингу:* навч. посібник Київ: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 320 с.

5. Агеев А. Е., Латкин М. А. *Организаціонная модель управления рисками проектов. Радиоэлектронні і комп'ютерні системи.* 2006. № 3 (15). С. 41-44.

References

1. Barton, T., Schenkir, W. and Walker P. (2003). *An integrated approach to risk management: whether to do transl.* Moscow: Williams Publishing House, 208.

2. Vitlinsky, V. (2000). *Analysis, modeling and management of economic risk.* Kyiv: KNEU, 292.

3. Mashyna, N. (2003). *Economic risk and methods of its measurement: textbook.* Kyiv: Center for Educational Literature, 188.

4. Oksanich, A. P., Petrenko, V. P. and Kostenko O. P. (2008) *Information systems and marketing technologies: textbook.* Kyiv: Publishing House "Professional", 320.

5. Ageev, A., Latkin M. (2006) *Organizational model of project risk management. Radio electronic and computer systems,* 3 (15), 41-44.

Стаття прийнята до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Бондарева Т. І. Організаційні аспекти створення інформаційної системи управління ризиками підприємства. *Часопис економічних реформ.* 2022. № 2 (46). С. 58–65.

МОТИВАЦІЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

DOI: 10.32620/cher.2022.2.9

Постановка проблеми. У дослідженні представлено основні аспекти процесу мотивації та стимулювання розвитку інновативності соціально-економічних систем. Основна мета дослідження – визначити умови та складові успішної мотивації розвитку інновативності соціально-економічних систем в залежності від їх специфіки та масштабу. *Методологічною основою дослідження* стали сучасні теорії мотивації провідних закордонних та вітчизняних науковців. В проведеному дослідженні використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти аналізу та синтезу щодо визначення ролі та значення окремих складових мотиваційного процесу у контексті розвитку інновативної активності у соціально-економічних системах. Основною гіпотезою дослідження стало припущення щодо можливості прискорення розвитку інновативності соціально-економічних систем за умови накопичення якісного людського та інтелектуального капіталу, врахування впливу внутрішніх та зовнішніх чинників інновативного розвитку. *Виклад основного матеріалу.* Дослідження теоретичної сутності складових мотиваційного процесу в межах інновативної активності дозволило визначити складові мотиваційного потенціалу у межах різних соціально-економічних на мікроекономічному рівні та ідентифікувати синкретичні явища формування такого потенціалу на мезо- та макрорівнях. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується: запропонованим механізмом стимулювання інновативності соціально-економічних систем що враховує особливості та залучає інструменти стимулювання в залежності від рівня та масштабу соціально-економічної системи; визначеними каталізаторами розвитку інновативності соціально-економічних систем, що доступні у сучасних умовах господарювання. *Висновки та напрями подальших досліджень.* Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук та удосконалення сучасних методів мотивації та стимулювання розвитку інновативної активності з урахування світового досвіду впровадження існуючих інструментів та оцінки ефективності їх використання як у якісному так і у кількісному вимірі.

Ключові слова:

мотивація, потенціал, соціально економічна система, інновативність, розвиток, ефективність, механізм, каталізатор.

MOTIVATION AND STIMULATION OF THE INNOVATIVENESS DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Problem statement. The study presents the main aspects of the process of motivation and stimulation of innovation of socio-economic systems. *The main purpose of the study* is to determine the conditions and components of successful motivation for the development of innovation of socio-economic systems depending on their specifics and scale. *The methodological basis of the study* were modern theories of motivation of leading foreign and domestic scientists. The study uses the methods of dialectics, methods and principles of scientific knowledge, tools of analysis and synthesis to determine the role and importance of individual components of the motivational process in the context of the development of innovative activity in socio-economic systems. *The main hypothesis of the study* was the assumption of the possibility of accelerating the development of innovation in socio-economic systems, provided the accumulation of quality human and intellectual capital, taking into account the impact of internal and external factors of innovative development. The study of the theoretical essence of the components of the motivational process within the innovative activity allowed to determine the components of motivational potential within different socio-economic at the microeconomic level and identify syncretic phenomena of formation of

¹ Зеленко Олена Олександрівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки і туризму, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Дніпро, Україна.

Zelenko Olena, Doctor of Economic Science, Professor, Professor of International Economics and Tourism Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Dnipro, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4880-246X

e-mail: zelenko.olena@gmail.com

such potential at meso- and macro levels. *The originality and practical significance of the study* is confirmed by: the proposed mechanism for stimulating the innovation of socio-economic systems that takes into account the features and involves incentive tools depending on the level and scale of the socio-economic system; certain catalysts for the development of innovation of socio-economic systems available in modern economic conditions. *Conclusions and directions for further research.* Further research will be aimed at finding and improving modern methods of motivation and stimulating the development of innovative activity, taking into account the world experience of implementing existing tools and assessing the effectiveness of their use both qualitatively and quantitatively.

Key words:

motivation, potential, socio-economic system, innovation, development, efficiency, mechanism, catalyst.

Постановка проблеми. Проблема мотивації щодо ефективної діяльності є «старою як світ», її вирішенням займається не одне покоління науковців та практиків в системі соціально-економічних відносин. Вже давно визначено, що мотивація представляє собою психофізіологічний спонукальний процес, який спрямовує певну діяльність окремої особи на задоволення відповідних потреб. На тлі інтенсивного розвитку, опанування шостого технологічного укладу та різнорівневої конкуренції між різномасштабними соціально-економічними системами зазначена проблема загострюється необхідністю реалізації мотиваційних процесів в інноваційній сфері та в сфері інновативної активності.

Проблема мотивації інноваційної діяльності виділяється своєю специфічністю внаслідок багаторівневості та складності економічних, психологічних й етичних взаємин, що виникають у ході інновативного процесу. З іншого боку, вирішення окресленої проблеми є обов'язковою умовою стабільності розвитку соціально-економічних систем незалежно від її розмірів, адже саме інновації дають найвагоміші конкурентні переваги.

Поняття мотивації є невід'ємним від поняття стимулювання, яке змістовно передбачає сукупність певних зовнішніх збуджувальних засобів та заходів покликаних генерувати та посилити особисті інтереси а відповідно і мотивацію до ефективної діяльності. У контексті інновативного розвитку процес стимулювання, так само як і мотивації, має бути особливим, залежним від масштабу соціально-економічної системи.

Процеси мотивації та стимулювання не є всеосяжними, такими, що вичерпно розкривають сутність та особливості розвитку інновативності соціально-економічних систем. Варто згадати та провести паралелі із хімією, яка у межах власних досліджень виділяє поняття каталізатор, що детермінується як ре-

човина, яка змінює (найчастіше, прискорює) швидкість хімічної реакції між іншими реагентами. Так само у соціально-економічних системах, будь-який інновативний процес, перебуваючи під впливом мотивації та стимулюючих засобів, відчуває на собі певний ефекти (позитивний чи негативний) від взаємодії з певними факторами, які можна розглядати у якості каталізаторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочинаючи процес дослідження варто звернутися до визначення основоположних складових досліджуваної проблеми, а саме до поняття мотивації, потенціалу та інновації. Враховуючи той факт, що визначення процесу мотивації було представлено вище, є доцільним проаналізувати що таке потенціал і власне інновація.

Загальновизнано, що потенціал представляє собою сукупність певних можливостей, сил, запасів, засобів, які можливо активувати, задіяти, використати у будь-який час. У сфері соціально-економічних систем потенціал розглядається як система наявних та придатних до мобілізації ресурсів, що можуть бути використані для її забезпечення її всеосяжного розвитку.

Визначення поняття інновації є складнішим. Інновація – це творче руйнування. Цю тезу більше ста років тому сформулював Й. Шумпетер. Спираючись на неї, можна провести аналогію, що інновативність соціально-економічних систем передбачає їх здатність до сталої трансформації, що призводить до якісних перетворень її повсякденної життєдіяльності.

Усе частіше можна почути у вжитку не тільки термін інновація, але і його похідні поняття, що проявляються в економічному середовищі, у суспільному житті, в культурній сфері. Це загальносвітова незворотна тенденція, яка набирає обертів. Саме інновації та явище інновативності у даний час визна-

чаються як важливі складові, що впливають не лише на успішність окремого підприємства чи організації, але і загалом на суспільно-економічний розвиток окремої території, регіону, країни. Інновативність, по суті, стає незамінною умовою позитивних трансформацій у різних сферах людського буття. Саме завдяки цьому явищу змінюється у тій чи іншій мірі повсякденна діяльність, адже вона акумулює нові знання.

В авторитетній енциклопедії «Британіка» [1] зазначено, що інновація – це створення нового способу щось робити, незалежно від того чи це стосується конкретного підприємства (наприклад, створення нового продукту) чи абстрактного явища (наприклад, розвиток нової філософії або теоретичного підходу до проблеми). Розвиток теорії інновацій має свої витoki саме від теоретика інновативності, вже згадуваного Йозефа Шумпетера, який століття тому доклав багато зусиль, аби довести людству, що інновації є головним джерелом економічного зростання [2]. Дослідження Й. Шумпетера у 50-х роках ХХ століття покладені в основу економічної концепції R&D (research and development), авторами якої були американські економісти К. Ерроу, Р. Нельсон і С. Вінтер. Майже у той самий час К. Фрімен у Великобританії за дорученням Федерації британської промисловості здійснив акумуляцію інформації щодо «R&D» діяльності серед британських підприємств і організацій. Через декілька років саме до К. Фрімена звертаються представники Паризької Організації економічного співробітництва із проханням створити уніфіковану систему збору статистичних R&D-показників, яку можна буде застосувати на міжнародному рівні. Саме так на світ з'явився «Посібник Фраскати» [3], який і досі залишається найбільш авторитетним виданням з рекомендаціями щодо збору статистичних даних у сфері інноваційної діяльності.

Економічні теорії та пов'язані з ними індикатори розвитку, досягнення яких є можливим за умови значних капіталовкладень в інноваційну діяльність призвели до того, що донедавна інновації та інновативність вважалися притаманними тільки для економічно розвинених систем. Флагмани інновацій були комерційні організації, університети, дослідницькі установи та центри, що розташовані на території розвинутих країн. Але тенденція змінюється: поступово розширюється географічний ареал дослідження інноваційної ак-

тивності, яка проявляється не тільки у високотехнологічних секторах, та розвинутих країнах. До інноваційної діяльності долучаються країни, що належать до категорії «відсталих», а поняття «інновації» використовують не тільки у виробничій, але й в організаційній чи управлінській діяльності.

Ставитися до інновацій можна по-різному, адже паралельно з позитивними, чуємо негативні відгуки стосовно того який ефект має більшість після їх впровадження. Вигода кількох є неприйнятною, а бажаним результатом вважається позитивний вплив на більшість учасників інноваційного процесу. Сам Й. Шумпетер зазначав, що успішна інновація – це досягнення інтелекту, а не волі. І тільки такий підхід може забезпечити творче руйнування із подальшим позитивним впливом на соціально-економічну систему вцілому, а не на окремих її представників.

З метою кращого розуміння сутності інновацій та інновативних процесів та визначення мотиваційного потенціалу розвитку інновативності соціально-економічних систем, варто згадати про такий аналітичний масив даних, як Інноваційне табло ЄС [4]. Цей інструмент дає змогу реалізувати порівняльний аналіз розвитку країн ЄС у площині інноваційної діяльності на тлі інноваційної діяльності різних регіонів світу та країн-сусідів по географічній мапі. Інноваційне табло ЄС – це основа для визначення передових та проблемних галузей у контексті реалізації інноваційної діяльності в окремих соціально-економічних системах.

За показниками Інноваційного табло ЄС, була проаналізована і Україна. Це традиційна для ЄС практика застосовувати аналіз інноваційної діяльності не лише до країн співтовариства, але і до держав, що претендують на вступ в ЄС та для деяких інших країн. У документі, що розроблений Міністерством освіти і науки України у 2019 р, - «Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності до 2030 року» [5] – зазначено, що «Інноваційне табло ЄС» віднесло Україну до групи «Інноватор, що формується» разом з Болгарією, Македонією та Румунією. Проведений експертами аналіз за компонентами свідчить, що Україна має значні нереалізовані можливості в інноваційному розвитку, особливо щодо комерціалізації нововведень та в сфері захисту права інтелектуальної власності. Головними перевагами України, з точки зору європейських експертів, є вигідне

географічне положення, ємний ринок, наявність поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС та відносно високий рівень розвитку людського потенціалу».

Варто зазначити, що «Інноваційне табло ЄС» - це не єдиний інструмент аналізу рівня розвитку інновативності соціально-економічних систем. Зокрема, в зазначеній вище стратегії представлено й інші світові рейтингові показники. За даними різних джерел конкурентна позиція України є нестійкою. Так, за даними Всесвітнього економічного форуму у Звіті про глобальну конкурентоспроможність 2019 р., Україна посіла 85 місце серед 141 досліджуваних держав [6]. Відповідно до індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg у 2020 році, Україна на 56 місці серед 60 досліджуваних держав. За даними Глобального індексу інновацій [7], Україна в 2020 році серед 131 країн посідає 45 місце, 2021 – вже 49 [8].

Аналіз досліджень показав, що більшість публікацій присвячено загальнотеоретичним питанням інноваційного розвитку систем та аналізу поточного стану інноваційної діяльності в межах України та інших країн світу. Відповідно, постає слушне питання: що передує, сприяє інноваціям та інновативному розвитку соціально-економічних систем? Які рушійні сили є вирішальними в інноваційному процесі?

Мета дослідження. Таким чином, у даному дослідженні буде визначено особливості формування та розвитку мотиваційного потенціалу, механізму стимулювання та каталізаторів розвитку інновативності соціально-економічних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У представленому контексті дослідження варто пригадати першу групу показників Інноваційного табло ЄС, та, зокрема, звернути увагу на так звані людські ресурси. Простіше кажучи, мова йде про носіїв робочої сили, про людей. Саме людина є основним генератором розвитку. Від її особистих потреб та сформованих саме на основі потреб мотивів залежить схильність до будь-якої діяльності чи, навпаки, небажання працювати.

Розвиток теорії мотивації бере свій початок в середині минулого століття. Узагальнення теоретичних положень різних наукових підходів щодо розвитку мотивації, та її ролі в економічній діяльності, зокрема і у розвитку інновацій, та реалій сучасності демон-

струють, що в основі мотивації людини до інноваційної діяльності, як і будь-якого іншого виду трудової діяльності також покладено потреби, що генерують мотиви. На думку М. Семікіної, та Л. Коваль, потреби — це одна з фундаментальних категорій теоретичної та прикладної економіки, які відображають бажання, прагнення людей мати, споживати, використовувати ті матеріальні та духовні блага, в яких вони відчують необхідність [9, с. 44]. Таке саме трактування поняття «потреби» підтримують інші науковці, наголошуючи на тому, що дослідження та обґрунтування змісту даного терміну як базису для мотивації. Більше того, серед усієї сукупності потреб на першому плані завжди перебуватимуть власні, особисті потреби. Таким чином, саме особисті потреби є відправною точкою, основою для створення дієвих мотивів.

Серед трактувань зв'язків між потребами і мотивами, найбільш об'єктивне представлено В. Магуном, який зазначає, що: "Мотив, що спонукає людину до трудової діяльності, являє собою образ бажаного блага, яке прийде замість потреби за умови виконання певних трудових дій" [10, с. 70]. Звідси можна зробити висновок, що саме нестандартні потреби інноватора відіграють головну роль у спонуканні його до інноваційної діяльності.

Історія розвитку теорії мотивації демонструє, що рівень визначеності проблем мотивації обумовлюється сферою діяльності, рівнем матеріальних статків конкретної людини на тлі умов її трудової діяльності. Наукові доробки мотиваційних теорій, що історично сформувалися у контексті розвитку соціально-економічних систем трансформувалися паралельно із розвитком суспільного виробництва, переформатуванням змісту людської праці, що пов'язано із підвищенням кваліфікаційних вимог, творчих здібностей, креативно-інтелектуального потенціалу у зв'язку із посиленням конкуренцією на ринку робочої сили та зростаючими міжнародні стандартами якості життя.

Усвідомлення базису мотиваційного потенціалу, що формується у спектрі трудової діяльності і генерує у подальшому інновативну активність, підтверджено у великій кількості практичних досліджень, які засвідчують, що існує прямопропорційний зв'язок між рівнем задоволення потреб (в тому числі і професійних) працівників та рівнем їх трудової активності. Перші такі висновки можна зробити, аналізуючи роботи авторів змісто-

вих мотиваційних теорій: А. Маслоу, Д. Мак-Клелланда, Ф. Герцберга, а також їх послідовників.

Відомий дослідник А. Маслоу на початку 50-х років ХХ століття запропонував використовувати «піраміду потреб», що складається із п'яти щаблів. В основі «фігури» покладено первинні фізіологічні потреби людини, та відчуття безпеки життєдіяльності; далі нашаровуються вторинні потреби, які проявляють у бажанні кожної людини бути причетним до певної спільноти/колективу, у необхідності визнання та самоствердження власної особистості іншими членами спільноти, у необхідності власної самореалізації та розкриття творчих здібностей [11]. За представленим підходом А. Маслоу доведено, що задоволення кожного щабля потреб реалізується поетапно від нижчих до вищих рівнів «піраміди»; доки не задоволені потреби нижчого рівня, вищі не перетворюються у мотиви до активізації трудової діяльності. Дана теорія мотивації повністю реалізується і у сфері інновативної діяльності відповідно до матеріальних і духовних потреб, які формуються під впливом світогляду та якості життя кожної конкретної людини.

Теорія А. Маслоу частково співпадає з теорією Д. Мак-Клелланда, який обґрунтовує формування мотивів на основі потреб у певних досягненнях. Серед потреб, які доповнив Д. Мак-Клеланд зазначаються потреби влади, успіху тощо [12].

Послідовником А. Маслоу та Д. Мак-Клелланда став Ф. Герцберг [13], який представив теорію задоволення працею, яка ґрунтується на двох групах факторів. Перша група факторів пов'язана з умовами праці та її оплатою, із соціальним статусом людини, а також із внутрішнім кліматом всередині організації. Друга група факторів впливає безпосередньо на професійну діяльність зміст і характер виконуваної роботи, відчуття успіху, можливості професійної та службової кар'єри, рівень самостійності, відповідальність у роботі. На думку Ф. Герцберга, перша група – так звані "гігієнічні фактори" – за умов певного рівня їх задоволення не дають розвинути почуття негативного ставлення до праці, то друга група – "мотиваційні фактори" – активно впливають на ступінь задоволення працею.

Варто зазначити, що не всі дослідники дотримуються точки зору Ф. Герцберга відносно представленого групування факторів.

Так А. Колот та А. Никифоров ставлять під сумнів запропоновану класифікацію, аргументуючи це тим, що за допомогою зароблених грошей людина матиме можливість також задовольнити широкий спектр потреб нематеріального характеру (соціальних, духовних та ін.). Тому віднесення оплати праці суто до "гігієнічних факторів" вимагає більш глибоких пояснень та обґрунтувань [14, с. 18]. Цієї ж самої точки зору дотримується і Д. Богиня, який проаналізувавши рівень оплати праці в інноваційній сфері, зазначає, що доцільно віднести заробітну плату саме до групи мотиваційних факторів [15, с. 19]. Представлені висновки підтверджуються доробками інших вчених та даними статистики, тому можна стверджувати, що: у випадку, якщо винагорода за роботу не задовольняє потреби, які покривають відповідний рівень життя і відповідають конкретному соціальному статусу працівника, у такому разі саме зарплата стає ключовим мотиваційним фактором.

Вирішення проблеми мотивації в інноваційній діяльності залежить від прийнятої концепції розвитку соціально-економічної системи, її будови, моделей поведінки учасників інноваційної діяльності в трудовому процесі, форм стимулювання праці і тощо. Мотивація, розмір і форма винагороди безпосередньо пов'язані з оцінкою праці. Необхідно розрізняти дві групи оцінок, від яких залежить винагорода: внутрішні і зовнішні. Внутрішні оцінки виходять від самого учасника трудової діяльності. Винагорода при цьому забезпечується безпосередньо роботою, її змістовним наповненням, умовами виконання, індивідуальною роллю кожної учасника в колективній діяльності. Внутрішні оцінки самої людини і пов'язана з ними винагорода за трудову діяльність в інноваційній сфері значною мірою залежать від створених відповідних умов трудової діяльності, іміджу конкретної організації (території, регіону), а також від форм розподілу праці при реалізації інновативних процесів.

Зовнішні оцінки в інновативній діяльності здійснює стороння особа, що є суб'єктом управління по відношенню до конкретної людини. Винагорода за них проявляється у формі заробітної платні, додаткових преміальних виплат і соціальних послуг з боку організації, просування по кар'єрних сходинках, а також у вигляді різних заохочень. При побудові системи мотивації важливо забезпечити відповідність зовнішніх і внутріш-

ніх оцінок і винагород як умови гармонійної і продуктивної праці кожної людини.

Цікаві результати власних досліджень щодо мотивації інноваційної діяльності представили Г. Савіна, І. Крутій, О. Скоробагатко [16]. Науковці зазначають, що особливість чинників мотивації у межах конкретної організації визначається їх безпосереднім контактом та взаємодією з носієм мотиваційного потенціалу, а саме – з людиною, яка працює в цій організації.

У такому разі, мотиваційний потенціал варто розглядати як сукупність потреб людини та ступінь їх задоволеності у конкретний період її діяльності в межах організації. Впливаючи на людину, точніше на її ставлення до праці, певні чинники можуть також впливати один на одного, посилюючи або послаблюючи спонукаючу дію кожного складового елемента мотиваційної системи.

Дослідники [16] в межах однієї організації виділили дві основних групи чинників, що впливають на мотиваційний потенціал працівника, а саме: біосоціальні та психоемоційні чинники. Біосоціальні чинники проявляються у тому, що життя кожної людини визначається єдиною системою складових, у яку входять як біологічні, так і соціальні елементи; відповідно, такі умови життєдіяльності формують потреби не тільки біологічної але і соціальної адаптації, тобто гармонізації власних взаємовідносин з іншими індивідами, групами осіб відповідно до умов, які сформувались у конкретних умовах в межах групи, соціального прошарку, суспільства шляхом опанування певних знань про конкретних індивідів, групи осіб, суспільство і т. п. Відповідно, психоемоційні чинники – це окрема система чинників, які генерують поведінку людини. Певний психічний стан обумовлюється переживаннями, конкретними ідеями людини, її підсвідомими асоціаціями. Ступінь емоційної насиченості життєдіяльності людини у свою чергу залежить від конкретних життєвих обставин, стану фізичного та психічного здоров'я, яке можна розглядати через призму конкретних психічних станів, що проявляються через увагу, емоції, психічні установки (наприклад: задоволення чи незадоволення власним життям). Мотиви, в основі яких знаходяться особистісні характеристики з представлених двох груп чинників, слід розглядати як індивідуальні. Мотиви, побудовані на загальних формальних правилах, слід розглядати як колективні мотиви.

Якщо спиратися на викладений підхід, можна стверджувати, що до складу мотиваційного потенціалу розвитку інноваційної діяльності в межах окремої соціально-економічної системи на мікрорівні, входять:

1) потреба та підтримка особистості у самовираженні;

2) формування сприятливих умов шляхом: розвитку ефективних засобів комунікацій (творчої корпоративної культури); надання можливості навчання та підвищення власного кваліфікаційного рівня; наявності відкритої та доступної інформації про рівень забезпеченості власними фінансовими ресурсами тощо.

Такий підхід до трактування складових мотиваційного потенціалу щодо розвитку інноваційної активності враховує ключові чинники, які відіграють значну роль у процесі визначення конкретних мотивів населення, що перетворюються у джерело інноваційних ідей; саме вони мають визначитися як найбільш оптимальні для більшості організацій.

Важливою складовою для визначення сутності процесу мотивації є взаємозв'язок між такими ланками одного ланцюжка, як потреби, цінності, цілі та мотиви. Характер мотиваційної поведінки, що і формує мотиваційний потенціал окремої особистості, який охоплює всі зазначені елементи, визначається змістом мотивації праці як процесу підготовки до трудової діяльності, оволодіння знаннями, технологіями, засобами виробництва, розвитку власної конкурентоспроможності в межах окремої організації, на регіональному, національному та міжнародному ринку праці.

Варто зазначити, що мотиваційний потенціал є різним в залежності від рівня та масштабу реалізації. Відповідно, мотиваційний потенціал до інноваційної активності окремого регіону, як соціально-економічної системи мезорівня, формується як певна сукупність потенціалів окремих суб'єктів господарювання. Але, якщо поглянути на даний процес з математичної точки зору, між сумою мотиваційних потенціалів окремих організацій та розміром мотиваційного потенціалу регіону не можна поставити знак рівняння. Вони не тотожні між собою, адже на формування мотиваційного потенціалу інноваційної активності регіону впливають зовнішні чинники, які формуються не тільки в самому регіоні, але й поза його межами, на міжрегіональному та національному рівні. Іншими словами мотиваційний потенціал інновацій-

ної активності регіону – це результат синергії, що утворюється в процесі взаємодії

Дуже важливо, аби мотиваційний потенціал був за допомогою ефективних стимулів перетворений у інновативний потенціал соціально-економічної системи. Сьогодні все більше дослідників схилиються до думки, що потрібно розділяти поняття інновації та інноватики.

Інновація – кінцевий результат творчовинахідницької діяльності, що має прикладний характер та генерує один або декілька позитивних ефектів (економічний, соціальний, тощо).

Інноватика – галузь науки, що вивчає закономірності процесів створення та впровадження інновацій. До її пріоритетних напрямків відносяться дослідження психологічних ефектів, інженерного і філософського розуміння інновації, шляхів підвищення сприйнятливості, схильності до інновацій у суспільстві взагалі і у підприємців зокрема. Саме тому так важливо аби мотиваційний потенціал був перетворений у інновативний потенціал, під яким варто розуміти здатність окремої людини, організації чи цілого регіону до [17, с. 15]: адекватного сприйняття основних інноваційних ідей; встановлення економічної доцільності використання інновації; вміння ефективно і швидко навчатись використовувати нововведення відповідно до міжнародних стандартів якості; генерації наукових ідей; оцінки можливих ризиків під час впровадження конкретної інновації; особистісно-орієнтованого засвоєння науково-технічних досягнень та поєднання внутрішніх і зовнішніх особливостей кожної людини-індивіда із загальними особливостями ментальності відповідної поселенської мережі та країни.

Враховуючи викладені особливості поняття інноватики та трактування мотиваційного та інновативного потенціалу, наступну частину дослідження варто присвятити проблемі перетворення мотиваційного потенціалу у реальний процес розвитку інновативності соціально-економічних систем на основі впровадження механізмів стимулювання інновативної активності окремих елементів зазначених систем.

Дослідження даної частини проблеми варто розпочати із визначення основних понять. Основоположним є саме механізм, який за теорією фізики ідентифікується як система об'єктів, призначена для перетворення для

цільового спрямування руху інших об'єктів. Відповідно економічний механізм – це сукупність методів та прийомів, за допомогою яких соціально-економічна система стабілізує своє положення та забезпечує економічну ефективність своєї життєдіяльності.

З іншого боку, інновативність - це здатність до практичного впровадження інтелектуальних рішень в діяльність з метою отримання позитивних ефектів [17]. З іншого боку, активність - це категорія, яка характеризує певний рівень реалізації будь-якої діяльності [18]. Таким чином інновативна активність організації, регіону – це рівень реалізації його інноваційної діяльності.

Варто зазначити, що є певні вимоги до рівня інновативної активності [18]. Закономірно, що з початку інноваційна діяльність матиме недостатній рівень, породжуючи більше витрат ніж доходів. У певний момент, якщо обрано правильний шлях розвитку та досягнуто належний рівень інновативної активності, рівень інноваційної діяльності підвищується і система перетинає точку безбитковості, починаючи виконувати головне призначення інновацій - генерувати прибуток. Цілком нормально, коли інновативна активність циклічно змінюється з достатнього рівня на високий і навпаки.

Важливо аби соціально-економічна система, одноразово перетнувши рівень безбитковості на початку інноваційної діяльності, не повернулося до нього знову. Відповідно, має бути визначена певна сукупність заходів, що дає можливість підтримувати інновативну активність на достатньому або високому рівні. Мова йде про певні стимули, що підтримуватимуть інновативну активність на належному рівні. Для забезпечення сталості процесу має бути сформована певна система або механізм стимулювання інновативної активності.

Науковці виділяють дві групи методів стимулювання в межах окремої організації, як соціально-економічної системи [19, с. 241]: методи прямого стимулювання (фінансові важелі позитивного та негативного впливу); методи опосередкованого стимулювання (заохочення, або негативний вплив у сфері управління та доступу до інструментів наукових досліджень).

Щодо методів стимулювання на рівні регіону, варто розуміти, що стимулювання інновативної активності має торкнутися всіх сфер життя. Але останні роки відстежується

невтішна ситуацію, що підтверджується і офіційними даними. В Україні відбувається поступова деградація інноваційного потенціалу [5]: за даними Державної служби статистики, кількість дослідників в Україні стрімко скорочується (із 133 744 осіб у 2010 році до 59 392 у 2017 та 57 630 у 2018), наукоємність валового внутрішнього продукту (витрати на наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки за всіма джерелами у відсотках до валового внутрішнього продукту) у 2017 році становила лише 0,45 %, в 2020 – 0,41%; динаміка частки підприємств, що займаються інноваціями, негативна (з 28,3 % у 2016 до 8,5% у 2020) [20].

Представлена статистика свідчить, що інновативна сфера діяльності перебуває у стані занепаду: відсутній системний підхід у процесі стимулювання даної активності; єдиний показник, що зростає – це показник витрат на виконання наукових досліджень і розробок, який з 11 003,6 млн грн у 2015 виріс до 17 022,4 млн грн у 2019 (у 2020 приблизно на тому самому рівні). Але необхідно розуміти, що цей «стрибок» обумовлений негативними макроекономічними тенденціями, серед яких – щорічна інфляція на рівні не менше 5%. Причому, у 2016 та 2017 рр. даний показник перевищував 10% [20].

Спроби сформувані механізм стимулювання інноваційної активності соціально-економічним систем представлено у багатьох роботах дослідників цієї проблематики. На особливу увагу заслуговують пропозиції А. М. Колота, А. Є. Никифорова [14, с. 20], а також О. В. Прокопенка [21, с. 85], аналіз яких дозволив сформувані узагальнений механізм стимулювання інноваційності соціально-економічної системи (рисунок 1).

Рисунок 1 демонструє трирівневий механізм стимулювання інноваційності соціально-економічної системи в залежності від масштабів діяльності. Для його успішного функціонування необхідно, аби на всіх трьох рівнях стимули відповідали мотивам здійснення інноваційної активності.

У сучасних умовах більшість дослідників схиляються до думки, що основні мотиви інноваційної активності можна поділити на три групи: мотиви матеріального характеру; трудового характеру; статусні мотиви [13, с. 8]. Мотиви матеріального характеру відображають потреби окремого індивіда у певному рівні добробуту відповідно до власних суб'єктивних стандартів, стандартів регіону,

країни, міжнародних стандартів добробуту. Мотиви трудового характеру відображають побажання щодо облаштованості власного робочого місця, можливості творчої та професійної самореалізації, особливостей організації та режиму праці. Статусні мотиви розкривають потреби людини до лідерства через визнання серед членів колективу чи обіймання певної омріяної посади, виконання більш складної роботи, працевлаштування у суспільно-корисній сфері діяльності, що також визначає її престиж.

Дослідження Д. М. Богині та М. В. Семикиної [15] доводять, що основною рушійною спонукальною силою для інноваційної активності є мотиви матеріального характеру. Така ситуація характерна для не тільки для України, а для багатьох країн світу, адже саме матеріальні мотиви покладено в основу життєдіяльності будь-якої людини. На другому місці мотиви трудового характеру, адже саме вони допомагають розкритися творчій особистості працівника через реалізацію інноваційної активності; людина відчуває себе корисною і це відчуття дає впевненість, що його робота не була марною, принесе користь його організації, суспільству, тощо. На останньому місці пересувають статусні мотиви; сучасна людина перестала звертати увагу на формальну посаду: якщо її розробки є корисними, суспільного визнання буде достатньо; іншими словами: на сучасному етапі розвитку статусність дуже часто реалізується не у формальній а у суспільній площині за реальними результатами суспільно-корисної праці.

З усього викладеного вище можна зробити висновки, що на кожному щаблі механізму стимулювання інноваційності соціально-економічної системи варто робити акценти саме на матеріальних стимулах, адже вони будуть найдієвішими серед усіх. Основним інструментом матеріального стимулювання була і залишається заробітна плата працівників інноваційної сфери, саме цей інструмент є найбільш дієвим для розвитку інноваційної активності окремих індивідів.

Відносно державних стимулів розвитку інноваційності не можна не згадати про податкові пільги та преференції для пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Також, дієвим стимулом адресного стимулювання розвитку регіонів є створення вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку.

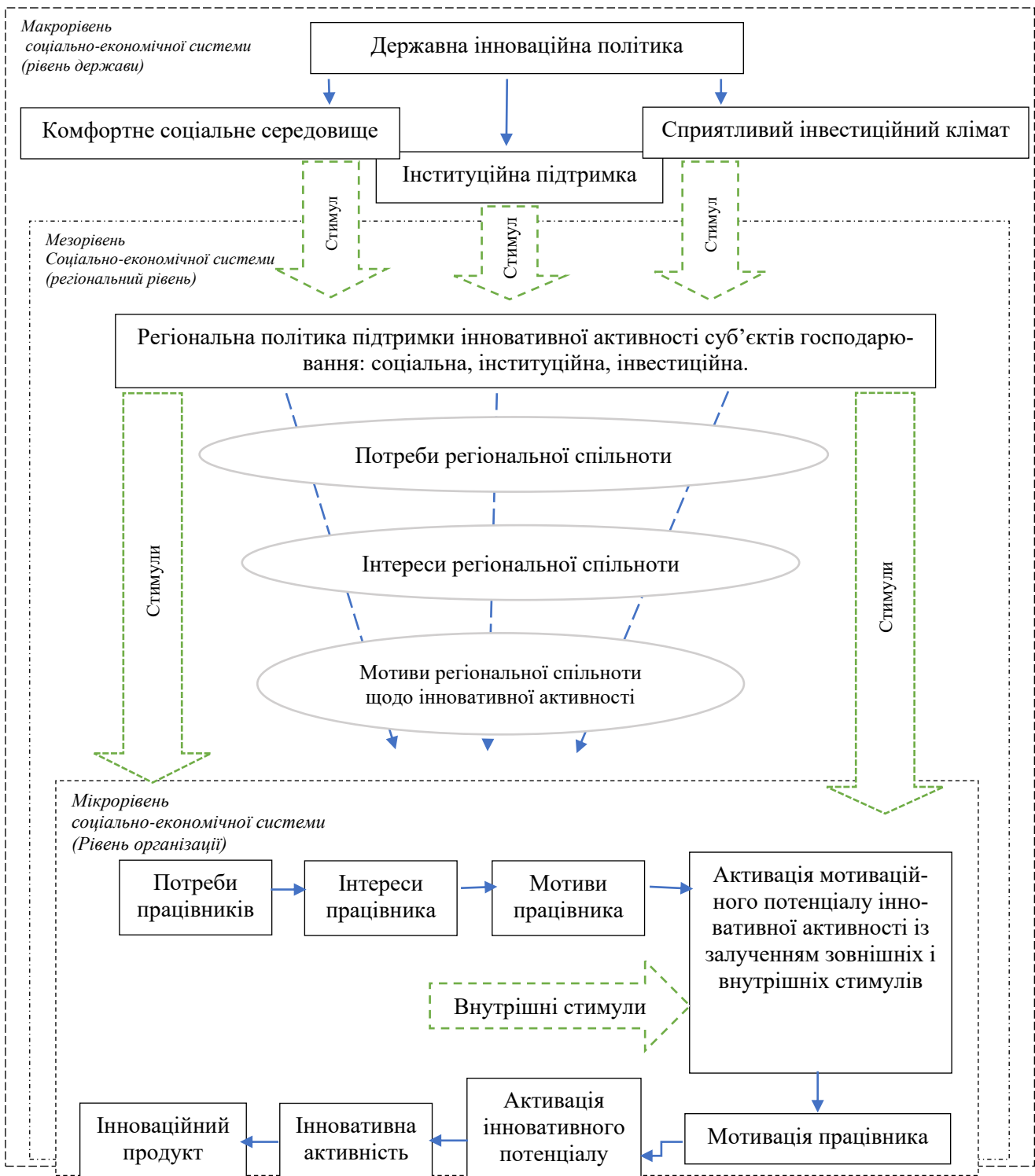

Рисунок 1 – Механізм стимулювання інновативності соціально-економічних систем відповідно до масштабу реалізації процесів
Джерело: розроблено автором на підставі [14; 21]

Отже, держава фактично здійснює загальнонаціональний та адресний законодавчий вплив на розвиток інновативної активності регіонів, окремих організацій, індивідів, здатних реалізувати інновативну діяльність. Основне завдання держави – створення сприятливого соціального, інституційного та ділового клімату, що сприяє розвитку приватного

сектору у сфері інновативної активності та підвищенню конкурентоспроможності інноваційної продукції на національному і міжнародному ринку.

На регіональному рівні для стимулювання інновативної активності відбувається розподіл інвестицій, виділених державою для проведення наукових досліджень, безпосере-

дне надання субсидій чи пільг підприємствам для стимулювання їх до інноваційної діяльності. Саме на регіональному рівні відбувається формування інституційної інновативної інфраструктури, яка має бути [22]: системною та логічно побудованою; підкріпленою нормативно-законодавчою та регуляторною базою на державному та регіональному рівні; забезпеченою необхідними фінансовими ресурсами; із доступом до інформаційної бази даних щодо інноваційної діяльності в регіоні, країні, в інших державах світу.

Формування зазначеної інфраструктури в рамках механізму стимулювання інновативності сприяє [22]: ефективній реалізації власних регіональних проєктів та залученню висококваліфікованих фахівців з інших регіонів країни та світу; зменшенню витрат на виробництво високотехнологічної продукції; організації виробничого процесу з найменшою екологічною шкодою, мінімізації токсичних викидів та рівня забруднення навколишнього середовища; створенню умов щодо фінансуванню виробництва та реалізації екологічно чистих товарів.

Останній рівень реалізації механізму стимулювання інновативності соціально-економічних систем – це рівень окремої організації, на діяльність якої впливають і загально-державні і регіональні стимули.

Робота із стимулювання інновативної активності на даному рівні розпочинається із пошуку працівників відповідного рівня знань та кваліфікації. На цьому етапі опосередковано залучаються всі державні та регіональні стимули: середня заробітна плата працівників інноваційної сфери в державі, в регіоні; привабливість конкретного регіону, рівень його конкурентоспроможності на національному та міжнародному рівні; наявність додаткових соціальних преференцій в межах регіону та у рамках конкретної організації, як потенційного роботодавця; можливість самореалізації та розкриття креативності та всіх власних творчих здібностей.

Ефекти від стимулювання інновативності окремих осіб в межах організації, як соціально-економічної системи на мікроекономічному рівні, дуже вдало представив І. Н. Карпунь [23]. Вдало сформована система стимулювання креативності і ініціативи, яка є складовою трирівневого механізму стимулювання інновативності соціально-економічних систем, забезпечує формування колективної креативності фахівців; сприяє накопиченню

та розвитку індивідуального творчого, а відповідно, і інновативного потенціалу; забезпечує реалізацію інноваційної діяльності на належному рівні із впровадженням інноваційних продуктів, що гарантують соціально-економічний ефект для організації, регіону та країни загалом.

Представлений механізм стимулювання інновативності соціально-економічних систем є уніфікованим інструментом впровадження інноваційної діяльності на рівні країни, регіонів та окремих організацій. На процес та швидкість його реалізації також можливо впливати за допомогою певних каталізаторів.

Ключовою характеристикою, яка визначає інновативність системи є її готовність матеріальну та ментальну до прийняття нових знань та змін. При управлінні знаннями останні, як правило, розглядаються в рамках ієрархічного та процесного підходів. Згідно з першим знання змінюють свою форму та зміст, що можна зобразити у вигляді сходів, які, починаючи з нижчої сходинки та закінчуючи верхньою, можна подати таким чином [21]: факти (символи); дані (факти + синтаксис + семантика); інформація (дані + мета їх застосування); знання (інформація + досвід + навик + компетенція); дії (знання + мотивація); мудрість (знання + дії + передача знань).

Знання як результат процесу трансформації даних та інформації збагачуються з досвідом і оцінюються в основному як нематеріальний економічний ресурс. Такий трансформаційний процес не закінчується появою знань із інформації, а передбачає передачу існуючих і подальше створення нових знань, а також зворотний зв'язок на більш високому рівні. Іншими словами, на рівні окремої системи мікроекономічного рівня має бути сформована злагоджена система управління та накопичення інтелектуального капіталу.

Другий каталізатор, що дає змогу прискорювати механізм стимулювання інновативності, також не є новим для світової історії розвитку соціально-економічних систем. Непередбачувані траєкторії глобальних економічних відносин і безперестанні зміни напрямків розвитку різних держав примушують кожного разу теоретиків та практиків шукати причини зміни в напрямках та особливостях формування і розвитку економічної діяльності на міжнародному рівні, на рівні окремих континентів, регіонів, конкретних держав та їх територій.

Останні події та тенденції пов'язані із світовою пандемією, яка викликана появою вірусу Covid-19, демонструють негативну динаміку економічних показників розвитку, а також як результат – значне зниження якості життя населення. Така ситуація спонукає до переосмислення засад організації та функціонування системи соціально-економічних відносин, що побудовані на рівні державі та безпосередньо в її окремих регіонах, до визначення нових складових, які мають оновити систему та забезпечити позитивний синергетичний ефект від їх упровадження. Однією із таких складових є вже відомий, але недостатньо впроваджений соціальний діалог, який позитивно зарекомендував себе в багатьох країнах світу [24, с. 136]. Це специфічна форма комунікаційного процесу між двома або більше сторонами у будь-якій сфері життєдіяльності, яка дозволяє дійти консенсусу щодо вирішення питань соціально-економічного розвитку суспільства [25, с. 84].

Третій і останній фактор, який може виступати у ролі каталізатора, - це соціальна відповідальність бізнесу. Концепція соціальної відповідальності в контексті сучасного суспільного розвитку передбачає, що організація функціонує для досягнення своїх фінансово-економічних цілей і крім цього допомагає суспільству в якому функціонує як суб'єкт господарювання. Ідея полягає в тому, що підприємства повинні поєднувати прибуткові види діяльності з діяльністю, що приносить користь суспільству. Можна вважати, що соціальна відповідальність є результатом ефективного соціального діалогу.

Концепція соціальної відповідальності [26] передбачає управління, за якого організація інтегрує соціальні та екологічні проблеми у свою повсякденну діяльність і співпрацює зі своїми зацікавленими сторонами. У сьогоденному соціально свідомому середовищі працівники та зовнішні контактні аудиторії надають велике значення роботі бізнесу, який не просто женеться за прибутками, але й піклується про власних працівників, допомагає місцевій громаді, слідкує за власним впливом на оточуюче середовище. Наявність такої соціально-відповідальної діяльності в межах конкретної організації є потужним каталізатором механізму стимулювання розвитку інновативної активності в межах конкретної структури та території на якій вона функціонує.

Враховання та застосування всіх трьох зазначених вище каталізаторів значно прискорить реалізацію представленого у п. 6.2 механізму стимулювання інновативності соціально-економічних систем, першочергово – на рівні окремої організації, а далі на регіональному та національному рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведено дослідження дозволило зробити висновки щодо особливостей мотивації та стимулювання інновативного розвитку соціально-економічних систем:

процес мотивації залежить від закладеного мотиваційного потенціалу соціально-економічної системи, а від так від накопиченого людського капіталу та складається із потреб та підтримка особистості у самовираженні а також із сформованих сприятливих умов життєдіяльності шляхом: розвитку ефективних засобів комунікацій, надання можливості навчання та підвищення власного кваліфікаційного рівня, відкритої та доступної інформації про рівень забезпеченості власними фінансовими ресурсами;

ідентифіковано механізм стимулювання інновативності соціально-економічних систем, який передбачає застосування різних груп стимулів в залежності від масштабу соціально-економічної систему та рівня застосування конкретних стимулів (макро-, мезо-, мікроекономічний рівень);

визначено три основних каталізатори розвитку інновативності соціально-економічних систем до яких належить: якісна система управління знаннями (що сприяє накопиченню ефективного інтелектуального капіталу), наявність соціального діалогу на всіх рівнях функціонування соціально-економічних систем а також соціальна відповідальність бізнесу, як основа сталого розвитку.

Література

1. Innovations. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/ueyinnovations>
2. Кива Н., Чужинова І. Інновація як стиль життя у XXI столітті. *Український культурний фонд*. 2019. URL: <https://uaculture.org/texts/innovacziya-yak-styl-zhyttya-u-hhi-stolitti/>
3. Посібник Фраскати (2015). *Настанови щодо збору та подання даних про дослідження та експериментальний розвиток*. 2015. 29 с.

4. European Innovation Scoreboard. 2020 URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_1150

5. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Розпорядження КМУ № 526-р від 10.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019Text>

6. Україна опустилася на 85-те місце в щорічному рейтингу конкурентоспроможності WEF. Інтерфакс-Україна. 2019. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617843.html>

7. Україна погіршила позиції у рейтингу інновацій Bloomberg. Lenta.UA. 2021. URL: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-pogirshila-pozitsiyi-u-reytingu-innovatsiy-bloomberg-35250/>

8. ВОІВ: оприлюднено Глобальний інноваційний індекс 2020 року. Український інститут інтелектуальної власності. 2020. URL: <https://ukrpatent.org/uk/news/main/wipo-gii-2020-02192020>

9. Семикіна М. В., Коваль Л. А. *Інноваційна праця в конкурентному середовищі: загальна методологія, мотиваційні основи регулювання*: Монографія. Кіровоград: Степ, 2002, 212с.

10. Магун В. С. *Потребности и психология социальной деятельности личности*. Ленінград: "Наука", 1983, 176 с.

11. Maslow A. A theory of Human Motivation. *Psychological Review*. 1943. July. 370; Motivation and Personality. 2d ed. New York: Harper & Row, 1970.

12. Анализ теории Мак-Клеланда. 2003. URL: http://www.socioego.ru/teoriya/istoaccelel_sod.html

13. Frederick H. Work and the Nature of Man. New York: World, 1971. URL: <https://www.worldcat.org/title/work-and-the-nature-of-man/oclc/243610>

14. Колот А. М., Никифоров А. Є. Мотивація інноваційної діяльності: теорія і практика державного управління. *Економіка та держава*. 2008. № 5. С. 17-21.

15. Богиня Д. П., Семикіна М. В. *Трудовий менталітет у системі мотивації праці*. Кіровоград: Поліграф-Терція, 2002. 226 с.

16. Савіна Г. Г., Крутій І. А., Скоробагатько О. В. Колективні та індивідуальні мотиви інноваційної діяльності. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2014. №4 (24). С. 79-83.

17. Галюк І. Б. Теоретичні аспекти інноватизації як об'єктивного процесу розвитку економічних систем. *Економічний вісник НГУ*, 2012. № 3. С. 12-17.

18. Зеленко О. О., Наталенко М. О. Технологія формування інноваційної активності підприємства. *Наукові вісті Далівського університету*. 2012. №6. URL: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2344/1/DV-2012-6.pdf>

19. Микитюк П. П., Сенів Б. Г. *Інноваційна діяльність*: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

20. Регіони України 2019. Частина II. За ред. І. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2020, 640 с.

21. *Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону*: монографія. За заг. ред. д-ра екон. наук, професора О. В. Прокopenко. Суми: Сумський державний університет, 2012. 576 с.

22. Узунов В. В. Розвиток інноваційної інфраструктури регіонів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012, № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/oz=638>

23. Карпунь І. Н. Мотивація і стимулювання інноваційної активності підприємства. *Проблеми економіки та управління*. 2008. №628. С. 529-533.

24. Зеленко О. О. Система економічних відносин у контексті соціального діалогу як основа регіонального розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки, 2017. Вип. 22. Ч. 1. С. 136-139.

25. Зеленко О. О. Роль соціального діалогу у контексті соціально-економічного розвитку суспільства. *Часопис економічних реформ*. 2014. № 1 (13). С. 82-87.

26. Калінеску Т. В., Зеленко О. О., Наталенко М. О. *Соціальне інвестування та відповідальність підприємств*: монографія. Луганськ: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2013. 290 с.

Reference

1. Innovations. Encyclopedia Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com>

2. Kiva, N., Chuzhinova I. (2019). Innovation as a lifestyle in the 21st century. Ukrainian Cultural Fund. Retrieved from: <https://uaculture.org/texts/innovacziya-yak-styl-zhyttya-u-hhi-stolitti/>

3. Frascati Handbook (2015). Guidelines for the collection and reporting of research and experimental development data. 29 p. Retrieved from: <https://www.oecd.org/innovation/inno/fscati-manual.htm>

4. European Innovation Scoreboard (2020) Retrieved from: https://ets.europa.e/tsommission/presszorner0_1150

5. On the approval of the Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period up to 2030 (2019). Order of the CMU № 526-r dated 07/10/2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>
6. Ukraine fell to 85th place in the annual WEF competitiveness rating (2019). Interfax-Ukraine. Retrieved from: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/43.html>
7. Ukraine has worsened its position in the Bloomberg innovation rating (2021). Lenta.UA. Retrieved from: <https://lenta.ua/ua/ukrayina-pogirshila-pozitsiyi-ureytingu-innovatsiy-bloomberg-35250/>
8. WIPO: Global Innovation Index 2020 released (2020). Ukrainian Institute of Intellectual Property. Retrieved from: <https://ukrpatent.org/uk/news/main/020-02192020>
9. Semikina, M. V., Koval, L. A. (2002). *Innovative work in a competitive environment: general methodology, motivational bases of regulation*: Monograph. Kirovohrad: Step, 212 p.
10. Magun, V. S. (1983). *Needs and psychology of social activity of the individual*. Leningrad: "Nauka", 176 p.
11. Maslow, A. (1970). The theory of Human Motivation. Psychological Review. July 1943 370; Motivation and Personality. 2d ed. New York: Harper & Row, 1970. Retrieved from: <https://www.eyco.org/nontent/uploads/2016/09/Motivation-and-Personality-A.H.Maslow.pdf>
12. Analysis of McClelland's theory. (2003). Retrieved from: http://www.socioego.ru/teoriya/istochlel_sod.html
13. Frederick, H. (1971). *Work and the Nature of Man*. New York: World. Retrieved from: <https://www.worldcat.org/title/work-and-the-nature-of-man/oclc/243610>
14. Kolot, A. M., Nikiforov, A. E. (2008). Motivation of innovative activity: theory and practice of state administration. *The economy is that power*, 5, 17-21.
15. Boginya, D. P., Semikina, M. V. (2002). *Labor mentality in the motivation system of work*. Kirovograd: Polygraph-Tercia, 226.
16. Savina, G. G., Krutiy, I. A., Skorobagatko, O. V. (2014). Collective and individual motives for innovative activity. *Scientific Bulletin of ChDIEU*, 4 (24), 79-83.
17. Galyuk, I. B. (2012). Theoretical aspects of innovation as an objective process for the development of economic systems. *Economic Bulletin of NSU*, 3, 12-17.
18. Zelenko, O. O., Natalenko, M. O. (2012). Technology for molding innovative business activity. *Science News of Dalivsky University*, 6. Retrieved from: <http://dSPACE.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2344/1/DV-2012-6.pdf>
19. Mykytyuk, P. P., Seniv, B. G. (2009). *Innovation activity*: Navch. settlement Kyiv: Center for Educational Literature, 392.
20. Regions of Ukraine 2019. Part II. (2020). For red. I. Werner. Kiev: State Statistics Service of Ukraine. 640.
21. *Social and economic motivation for innovative development of the region*: monograph (2012). For zag. ed. Dr. Econ. Sciences, Professor O. V. Prokopenko. Sumi: Sumy State University, 576.
22. Uzunov, V. V. (2012). Development of innovative infrastructure of the regions of Ukraine. *State administration: improved development*, 8. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=638>
23. Karpun, I. H. (2008). Motivation and stimulation of innovative activity of entrepreneurship. *Problems of economy and management*, 628, 529-533.
24. Zelenko, O. O. (2017). The system of economic funds in the context of social dialogue as the basis of regional development. *Scientific Bulletin of the Kherson State University*. Series: Economics, 22 (1), 136-139.
25. Zelenko, O. O. (2014). The role of social dialogue in the context of social and economic development of society. *Time description of economic reforms*, 1 (13), 82-87.
26. Calinescu, T. V., Zelenko, O. O., Natalenko, M. O. (2013). *Social investment and business viability*: monograph. Luhansk: VDEUNU, 290.

Стаття надійшла
до редакції : 15.04.2022 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.06.2022 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Зеленко О. О. Мотивація та стимулювання розвитку інновативності соціально-економічних систем. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2(46). С. 66–78.

ЗАВЕРШЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО РОКУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ*

Міністерством освіти і науки надані методичні рекомендації щодо завершення поточного навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти в умовах воєнного стану. Рекомендації мають бути застосовані керівниками закладів вищої, фахової передвищої освіти усіх форм власності та сфер управління.

Україна живе та працює з 24 лютого 2022 року в умовах військового стану. У цей час керівники закладів фахової передвищої, вищої освіти (далі – заклади освіти) забезпечують в межах автономії, визначеної законами України «Про вищу освіту» та «Про фахову передвищу освіту», захист учасників освітнього процесу, працівників і прилеглих територій, у разі потреби здійснюють евакуацію до безпечного місця.

Відновлення освітнього процесу в закладах фахової передвищої та вищої освіти в умовах війни є важливою ознакою життєздатності нашої країни.

У межах академічної автономії, відповідно до частини четвертої статті 34 Закону України «Про вищу освіту», частини п'ятої статті 33 Закону України «Про фахову передвищу освіту», керівник закладу освіти несе відповідальність за провадження та результати освітньої, економічної та інших видів діяльності у закладі освіти.

Керівник закладу освіти зобов'язаний вжити заходів щодо забезпечення захисту та безпеки учасників освітнього процесу, працівників, збереження майна закладів освіти, у разі необхідності здійснити евакуацію учасників освітнього процесу та працівників до безпечного місця, ініціювати та здійснити тимчасове переміщення закладу освіти, налагодити його діяльність в умовах переміщення. З урахуванням особливостей стану території та перебігу військових дій, Міністерство освіти і науки рекомендує керівникам закладам освіти відновити та здійснювати освітній процес за можливістю в очній або змішаній (очнодистанційній) формі, в інших випадках – дистанційній формі. Дуже важливо встановити зв'язок з усіма працівниками та здобувачами освіти, допомогти їм включитись в освітній процес з урахуванням їх місця перебування.

*За матеріалами: osvita.ua

У разі проведення навчальних занять у закладі освіти необхідно суворо дотримуватись безпекових вимог, зокрема переривати заняття за сигналом «Повітряна тривога» і перебувати в укритті до її завершення.

При цьому важливо забезпечити максимально сприятливі умови навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які зі зброєю в руках встали на захист України або займаються волонтерською діяльністю.

Якщо заклади освіти, розташовані у зоні проведення активних бойових дій, не можуть відновити освітній процес, здобувачі таких закладів освіти можуть дочекатись його відновлення, прослухати окремі навчальні дисципліни в інших закладах вищої освіти в рамках внутрішньої академічної мобільності, у системі неформальної освіти або навчатись самостійно.

Здобувачі освіти, що уклали договори про навчання за програмою академічної мобільності, не відраховуються із складу здобувачів вищої освіти на період реалізації права на академічну мобільність та обліковуються в Єдиній державній електронній базі з питань освіти. У другому півріччі 2021/22 навчального року можливе оформлення внутрішньої академічної мобільності на підставі заяви здобувача освіти без укладання договору про навчання.

Для здобувачів освіти невідпускних курсів в разі неможливості виконання індивідуального навчального плану 2021/22 навчального року в повному обсязі рекомендується внести зміни до індивідуальних навчальних планів та здійснити перенесення частини освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик тощо),

які не можуть бути виконані в дистанційному або змішаному форматі або для цього неможливо створити необхідних умов з урахуванням ситуації в конкретному закладі освіти, на наступні періоди навчання та завершити 2021/2022 навчальний рік, самостійно визначивши день закінчення навчального року.

Зокрема, для невипускних курсів практична підготовка може бути перенесена на наступний навчальний рік. За необхідності здобувачам освіти можуть надаватись академічні відпустки, включаючи студентів першого року навчання.

Для здобувачів освіти випускних курсів необхідно забезпечити виконання навчального плану, зокрема з урахуванням визнання результатів неформальної та інформальної освіти, академічної мобільності. Дострокове завершення навчального року для них неприйнятне, оскільки означає неможливість своєчасного отримання документа про освіту.

Для здобувачів освіти випускних курсів необхідно провести атестацію здобувачів у встановлені строки та забезпечити своєчасну видачу документів про здобуття відповідного рівня освіти. У разі неможливості проведення атестації здобувачів у традиційному форматі, рекомендуємо провести атестацію здобувачів дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 21 березня 2022 р. № 265 у 2022 році керівники закладів фахової передвищої, вищої освіти можуть самостійно визначити форми атестації здобувачів освіти, включаючи відхилення від затверджених стандартів освіти.

У разі неможливості проведення виробничої або переддипломної практики, можуть бути внесені зміни до навчальних планів щодо заміни її іншими освітніми компонентами у відповідній кількості кредитів ЄКТС.

Допускається, що для випускників закладів освіти 2022 року загальна кількість кредитів ЄКТС, передбачена на практичну підготовку, може бути меншою, ніж визначена відповідним стандартом, за умови перерозподілу відповідної кількості

кредитів на інші освітні компоненти. При цьому загальна кількість кредитів ЄКТС за освітньою програмою має відповідати вимогам стандарту.

Якщо виробнича або переддипломна практика є обов'язковою умовою отримання кваліфікації за регульованою професією, необхідно звернутись до відповідного державного органу для організованого проведення практики в особливих умовах.

МОН наголошує на необхідності дотримання законодавства стосовно переведення здобувачів освіти до іншого закладу освіти. Відповідно до Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів вищих закладів освіти, затвердженого наказом МОН України № 245 від 16 липня 1996 року, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 7 серпня 1996 року за № 427/1452, переведення студентів з одного закладу вищої освіти до іншого здійснюється за заявою здобувача освіти та згодою керівників обох закладів освіти.

Наразі вживаються необхідні заходи для тимчасового переміщення деяких закладів фахової передвищої та вищої освіти, що дозволить їм відновити освітній процес. Якщо окремі заклади не будуть переміщені і не відновлять освітній процес, то МОН вживатиме заходів для забезпечення продовження і завершення навчання здобувачів освіти, зокрема із збереженням місць навчання за державним (регіональним) замовленням.

У зв'язку з цим Міністерство освіти і науки рекомендує керівникам закладів вищої освіти утриматися від ініціювання питання про переведення до них здобувачів вищої освіти у зв'язку із тимчасовим припиненням освітнього процесу в іншому закладі освіти або проведенням його лише в дистанційному форматі.

Складено на підставі листа МОН №1/4334-22 від 21.04.22 «Про рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої, фахової передвищої освіти».

**ПЕРСПЕКТИВИ ПДВ ТА ПОДАТКУ
НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ**

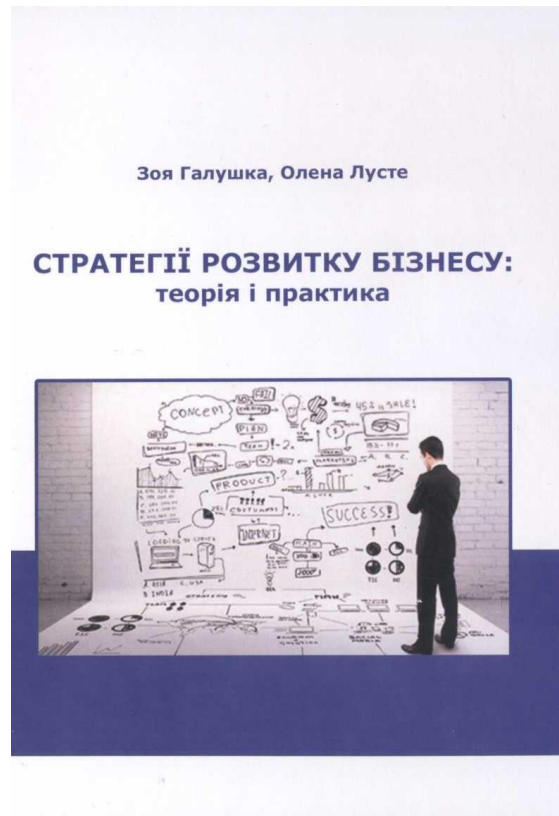
НАУКОВА ДОПОВІДЬ

**КИЇВ
2021**

Гаркушенко О.М., Кувалдіна О.О. *Перспективи ПДВ та податку на прибуток підприємств в умовах цифровізації економіки*: наукова доповідь; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2021. 59 с.

У науковій доповіді досліджено концептуальні засади обкладання податками на прибуток підприємств і додану вартість в умовах глобалізації та цифровізації; визначено основні проблеми використання цих податків на найближчу перспективу та здійснено форсайт цих податків у поєднанні з цифровими технологіями; розроблено пропозиції щодо вдосконалення податку на прибуток підприємств і ПДВ в умовах цифровізації економіки України.

Наукову доповідь підготовлено в рамках планових досліджень ІЕП НАН України за підтемою «Розробка науково-методичних підходів до форсайтингу податково-бюджетного, грошово-кредитного та екологічного регулювання розвитку національної промисловості» бюджетної теми «Довгострокові фактори і тенденції розвитку національної промисловості в умовах Четвертої промислової революції» (номер держреєстрації 0119U001473).

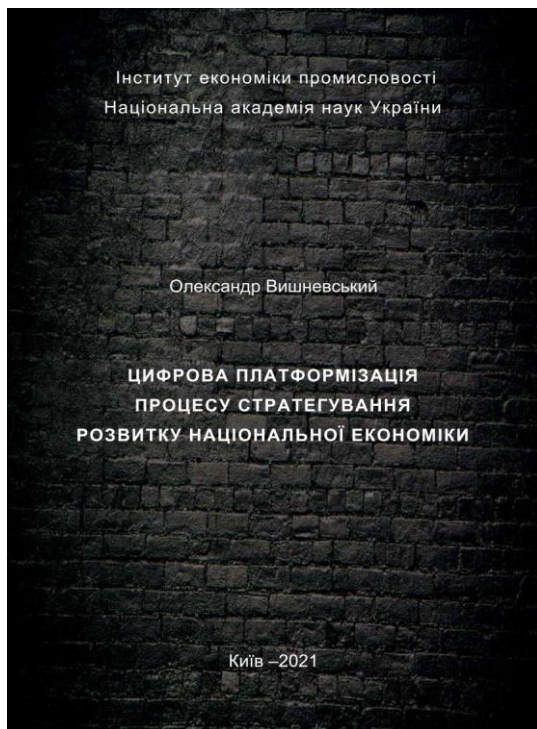
Галушка З. І., Лусте О. О. *Стратегії розвитку бізнесу: теорія і практика* : навч. посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2021. 288 с.

У посібнику викладено основні питання, що розкривають сутність стратегічного управління як філософії управлінської діяльності за умов ринкових відносин та конкуренції. Враховано особливості стратегічного управління розвитком регіонів та міст України. Основну увагу приділено місцю та ролі стратегічного управління в менеджменті підприємств та організацій, особливостям формування та реалізації різних видів їхніх стратегій.

Посібник передбачає організацію роботи студентів з аналізу кейсів, виконання ситуаційних вправ, пов'язаних з досвідом стратегічного управління розвитком територій, міст, провідних світових компаній.

Книгу адресовано науковцям, викладачам, аспірантам, студентам, а також широкому колу читачів, які цікавляться означеною проблематикою.

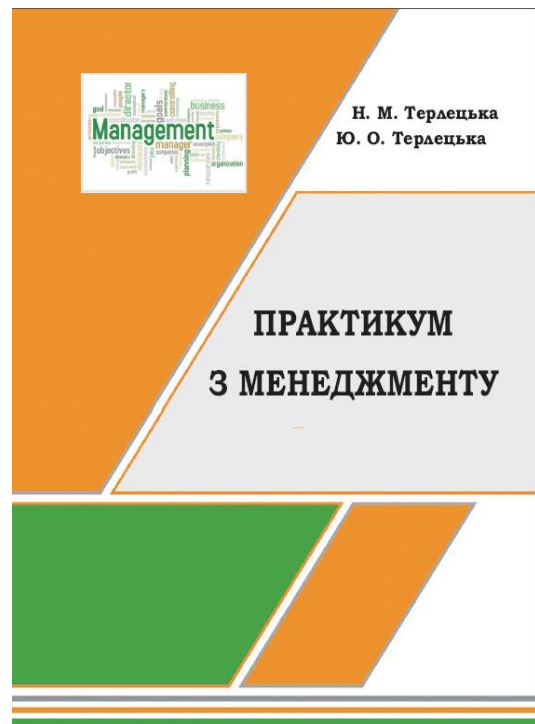

Вишневський О. С. *Цифрова платформізація процесу стратегування розвитку національної економіки*: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2021. 449 с.

Монографію присвячено дослідженню цифрової платформізації процесу стратегування розвитку національної економіки України. Організаційно-структурна логіка роботи базується на сходженні від абстрактного (методологія дослідження проблем розвитку національних економік в умовах цифровізації; теоретико-економічні та методологічні засади цілепокладання і стратегування) до конкретного (стан і потенціал цифровізації процесу стратегічного управління розвитком національної економіки), а також на діалектичній тріаді (теза, антитеза, синтез). Як тезу наведено позитивний аналіз й обґрунтовано історичну обумовленість (детермінованість) цифровізації, її локальну ефективність на підприємницькому рівні, а також фундаментальну роль цілепокладання та стратегування з позицій економічної теорії.

На етапі антитези виявлено проблеми та ризики цифровізації, які проявляються в її низькій ефективності на національному рівні щодо її впливу на темпи позитивних змін у соціально-економічній сфері.

Для керівників і фахівців центральних і місцевих органів влади, науковців, представників бізнесу, викладачів, аспірантів, студентів, осіб, які цікавляться процесами стратегування в умовах цифрової платформізації економіки.

Терлецька Н. М., Терлецька Ю. О. *Практикум з менеджменту*: навч. посіб. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2021. 144 с.

Практикум з менеджменту містить тестові та ситуаційні завдання для проведення практичних занять згідно з програмою дисципліни «Менеджмент» (галузі знань 07 «Управління та адміністрування», 29 «Міжнародні відносини», 05 «Соціальні та поведінкові науки»), термінологічний словник, список літературних джерел, рекомендованих для вивчення.

Видання спрямоване на засвоєння набутих теоретичних знань, формування та закріплення практичних умінь, навиків керівництва й менеджерської діяльності, розвиток критичного мислення і творчого підходу до вирішення управлінських проблем та ситуацій. Зважаючи на це, до кожної з тем навчальної дисципліни «Менеджмент» подані контрольні запитання, дискусійні (проблемні) запитання для обміркування та формулювання своєї думки, практичні завдання та завдання для самоаналізу власних якостей і вмінь, кейси для аналізу, тести для самоконтролю, коментарі фахівців, корисну інформацію з практики та рекомендовану літературу.

Призначено для студентів денної та дистанційної форм навчання, а також викладачів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Алієва І.** – доктор філософії з економіки, проректор з розвитку, Азербайджанський університет туризму і менеджмента, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: info@atmu.edu.az
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Гриневич Л. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com
- Годжаєва Е.** – доктор філософії з економіки, доцент, завідувач кафедри маркетингу, Азербайджанський державний економічний університет, м. Баку, Азербайджан.
e-mail: qocayeva-e@rambler.ru
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічний аналіз та облік», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Даніч В. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічна кібернетика та прикладна економіка», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: danichvitaly@gmail.com
- Дружиніна В. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Бізнес адміністрування, маркетингу і туризму», Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: drughinina.vd@gmail.com
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@gmail.com
- Клюс Ю. І.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк, Україна.
e-mail: docentklus@gmail.com
- Кожушко Л. Ф.** – доктор технічних наук, професор, завідувач професор кафедри менеджменту Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна.
e-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua
- Криворотько Ю. В.** – доктор економічних наук, завідувач кафедри «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», БІП – Інститут правознавства, м. Мінськ, Республіка Білорусь.
e-mail: Chair2011@mail.ru
- Кучерова Г. Ю.** – доктор економічних наук, професор кафедри «Управління бізнесом», Державний університет економіки і технологій, м. Кривий Ріг, Україна.
e-mail: kucherovahanna@gmail.com
- Матюшенко І. Ю.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародні економічні відносини», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
e-mail: imatyushenko@karazin.ua

- Лютак О. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, Україна.
e-mail: olenalutak@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінансово-економічна безпека, облік і аудит», Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com
- Панухник О. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна.
e-mail: panukhnyk@gmail.com
- Расулев А. Ф.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка», Ташкенський державний економічний університет, м. Ташкент, Узбекистан.
e-mail: arasulev@yandex.ru
- Стемплєвська Л.** – доктор філософії з економіки, директор відділу міжнародного співробітництва, Академія фінансів та бізнесу Вістула, Група університетів Вістула, м. Варшава, Польща.
e-mail: l-stemplewska@wp.pl
- Хандій О. О.** – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: alkhandiy@ukr.net
- Фінагіна О. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Менеджмент та бізнес-адміністрування», Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна.
e-mail: finaginaov@gmail.com
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа та страхування;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- 232 Соціальне забезпечення;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210х297 мм). Шрифт Times New Roman Суг № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
 - *Формулювання мети статті.*
 - *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
 - *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (References) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів трьома мовами** (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
e.g. Monasturnyi, E.A., & Kulik, J.A. (2005). Social and economic development. Economy of Region, 3, 39-52.
Monasturnyi, E. A. & Kulik, J.A. & Nulif, K.L. (2008). Social and economic development. Economy, 3, 52-67.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). Consequences of growing up poor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). The unabridged journals. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), Innovations (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
e.g. Tatarin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems as the need for Russia's federal development. Economy of Region, 4. Retrieved from <http://economyofregion.com/archive/2013/47/2164/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11
Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів. Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!				

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний редактор

доктор економічних наук, професор Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:

a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 2 (46), 2022

Відповідальний за випуск

С. К. Рамазанов

Підписано до друку 30.06.2022 р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 12,1 Обл. вид. арк. 13,0
Наклад 50 пр. Замовлення № 121. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Северодонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
http://snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http://khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.

